

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

HAZAR BÖLGESİ'NİN AVRUPA BİRLİĞİ DOĞAL GAZ ARZ
GÜVENLİĞİNE KATKISI

Cemal KAKIŞIM
1140220542

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Timuçin KODAMAN

ISPARTA – 2018

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin Adı Soyadı	Cemal KAKIŞIM	
Anabilim Dalı	Uluslararası İlişkiler	
Tez Başlığı	Hazar Bölgesi Doğal Gaz Kaynaklarının Avrupa Birliği'nin Doğal Gaz Arz Güvenliğine Katkısı ve Türkiye'nin Transit Ülke Rolü	
Yeni Tez Başlığı ¹ (Eğer değişmesi önerildi ise)	Hazar Bölgesi'nin Avrupa Birliği Doğal Gaz Arz Güvenliğine Katkısı	
Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği hükümleri uyarınca yapılan Doktora Tez Savunma Sınavında Jürimiz 08/01/18 tarihinde toplanmış ve yukarıda adı geçen öğrencinin Doktora tezi için; ☒ OY BİRLİĞİ ☐ OY ÇOKLUĞU² ile aşağıdaki kararı almıştır. ☒ Yapılan savunma sınavı sonucunda aday başarılı bulunmuş ve tez KABUL edilmiştir. ☐ Yapılan savunma sınavı sonucunda tezin DÜZELTİLMESİ³ kararlaştırılmıştır. ☐ Yapılan savunma sınavı sonucunda aday başarısız bulunmuş ve tezinin REDDEDİLMESİ⁴ kararlaştırılmıştır.		
TEZ SINAV JÜRİSİ	Adı Soyadı/Üniversitesi	İmza
Danışman	Prof. Dr. Timuçin KODAMAN	
Jüri Üyesi	Doç. Dr. Füsun ÖZERDEM	
Jüri Üyesi	Yrd. Doç. Dr. Selim KANAT	
Jüri Üyesi	Yrd. Doç. Dr. Özlem DEMİRKIRAN	
Jüri Üyesi	Yrd. Doç. Dr. Esmen ÖZDAŞLI	

¹ Tez başlığının DEĞİŞTİRİLMESİ ÖNERİLDİ ise yeni tez başlığı ilgili alana yazılacaktır. Değişme yoksa çizgi (-) konacaktır.

² OY ÇOKLUĞU ile alınan karar için muhalefet gerekçesi raporu eklenmelidir.

³ DÜZELTME kararı için gerekçeli jüri raporu eklenmeli ve raporu tüm üyeler imzalamalıdır.

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM-ÖĞRETİM VE SINAV YÖNETMELİĞİ Madde 28-(4) Tezi hakkında DÜZELTME kararı verilen öğrenci sınav tarihinden itibaren en geç üç ay içinde gereğini yaparak tezini aynı jüri önünde yeniden savunur.

⁴ Tezi REDDEDİLEN öğrenciler için gerekçeli jüri raporu eklenmeli ve raporu tüm üyeler imzalamalıdır. Tezi reddedilen öğrenci, yeni tez konusu belirler.

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum “**Hazar Bölgesi’nin Avrupa Birliği Doğalgaz Arz Güvenliğine Katkısı**” adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadar ki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Bibliyografya’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

Cemal KAKIŞIM

23.01.2018

**KAKIŞIM, Cemal, Hazar Bölgesi'nin Avrupa Birliği Doğal Gaz Arz
Güvenliğine Katkısı, Doktora Tezi, Isparta, 2018**

ÖZET

Doğal gaz, Avrupa Birliği (AB) ülkeleri arasında petrolden sonra en çok tüketilen enerji kaynağıdır. Ancak doğal gazın yoğun olarak tüketilmesi ve AB'nin doğal gaz rezervleri açısından oldukça fakir olması, tedarikçi ülkelere olan ithalat bağımlılığının artmasına neden olmaktadır. Bu bağımlılık ise AB ülkeleri açısından bazı güvenlik risklerini beraberinde getirmektedir. Özellikle AB'nin en fazla doğal gaz tedarik ettiği ülkenin Rusya olması ve Rusya ile AB arasındaki doğal gaz akışının yoğun olarak Ukrayna üzerinden sağlanıyor olması, üye ülkeler açısından son dönemde yaşanan enerji krizlerinin en önemli nedeni oluşturmaktadır. İki ülke arasında yaşanan siyasi krizler nedeniyle Rusya, Ukrayna üzerinden AB ülkelerine ulaşan doğal gaz akışını birçok kez durdurmuş ve AB ülkelerinin enerji krizi ile karşı karşıya kalmasına neden olmuştur.

AB, doğal gaz arz güvenliği açısından yaşanan bu krizlere çözüm bulmak amacıyla enerji alanında çeşitli politikalar geliştirmiş ve eylem planları hazırlamıştır. Bu kapsamda Rusya'ya olan doğal gaz ithalat bağımlılığının azaltılması, doğal gaz tedarik edilen ülkelerin ve enerji nakil hatlarının çeşitlendirilmesi en önemli önceliklerden biri olarak belirlenmiştir. Tedarikçi ülkelerin ve enerji nakil hatlarının çeşitlendirilmesinde ise Hazar Bölgesi, AB'nin doğal gaz tedarik edebileceği alternatif coğrafyalardan biri olarak öne çıkmıştır. Bu açıdan doğal gaz kaynakları açısından zengin Hazar Denizi'ni çevreleyen Türkmenistan, Kazakistan, Azerbaycan ve İran AB'nin doğal gaz arz güvenliğinin sağlanması açısından en önemli seçeneklerden biri haline gelmiştir.

Bu kapsamda çalışmada, Hazar Bölgesi'nin AB'nin doğal gaz arz güvenliğine olası katkısı incelenmiş ve Hazar Bölgesi ülkeleri arasında kısa vadede sadece Azerbaycan'ın AB'nin enerji arz güvenliğine katkı sağlayabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Azerbaycan'ın katkısının, özellikle doğal gaz ithalatında neredeyse tamamıyla Rusya'ya bağımlı olan Balkan ve Doğu Avrupa ülkelerinde hissedileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Doğal Gaz, Enerji Güvenliği, Avrupa Birliği, Hazar Bölgesi, Rusya, Türkiye, Karşılıklı Bağımlılık

**KAKIŞIM, Cemal, *Contribution of Caspian Region to European Union*
Natural Gas Supply Security, PhD Thesis, 2018**

Abstract

Natural gas is the most consumed energy resource after oil in European Union (EU) countries. However, the intensive consumption of natural gas and the fact that the EU is very poor in terms of natural gas reserves cause the increase of import dependence on supplier countries. This dependence returns some security risks in terms of the EU countries. Especially the fact that Russia is the country supplying the most natural gas to the EU and the flow of natural gas between Russia and EU is provided intensely through Ukraine is the most important reason of energy crisis in last years in terms of the member countries. Because of political crisis between two countries, Russia has stopped the flow of natural gas to EU countries through Ukraine in many times and has caused the EU countries to face an energy crisis.

The EU has developed various policies and has prepared action plan in energy field in order to find solution to these crises in terms of natural gas supply security. In this context, the reduction of natural gas import dependency to Russia, the diversification of natural gas supply countries and energy transmission lines is one of the most important priorities. In the diversification of supplier countries and energy transmission lines, the Caspian Region has emerged as one of the alternative geographical areas where the EU can supply natural gas. In this respect, Turkmenistan, Kazakhstan, Azerbaijan and Iran surrounding the Caspian Sea that is rich in natural gas resources have become one of the most important options in terms of ensuring natural gas supply security of EU.

In this context, the possible contribution of the Caspian region to the EU's natural gas supply security has been examined and the conclusion that only Azerbaijan among the Caspian region countries in the short term can contribute to the EU's energy supply security has been reached. It is considered that the contribution of Azerbaijan can be perceived in Balkan and Eastern European Countries that are almost completely dependent to Russia.

Key Words: Natural Gas, Energy Security, European Union, Caspian Region, Russia, Turkey, Interdependence

İÇİNDEKİLER

ONAY SAYFASI.....	i
YEMİN METNİ SAYFASI.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR.....	vii
TABLolar.....	ix
GRAFİKLER.....	x
HARİTALAR.....	xi
ÖNSÖZ.....	xii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ENERJİ GÜVENLİĞİ

1. 21. YÜZYILDA DEĞİŞEN GÜVENLİK ALGISI.....	7
2. ENERJİ VE GÜVENLİK İLİŞKİSİNİN ORTAYA ÇIKIŞI.....	10
3. ENERJİ GÜVENLİĞİNİN TANIMI.....	16
3.1. Enerji Arz Güvenliği.....	16
3.1.1. Enerji Arz Güvenliği Açısından Kaynak Çeşitliliğinin Önemi.....	21
3.1.2. Enerji Arz Güvenliği Açısından Enerji Fiyatlarının Etkisi.....	23
3.2. Enerji Nakil Hatları Güvenliği.....	25
3.3. Enerji Talep Güvenliği.....	29
4. KARŞILIKLI BAĞIMLILIK YAKLAŞIMI KAPSAMINDA ENERJİ GÜVENLİĞİ.....	33

İKİNCİ BÖLÜM

BİR DOĞAL GAZ TÜKETİCİSİ OLARAK AVRUPA BİRLİĞİ

1. DÜNYA'DA DOĞAL GAZ.....	41
2. AVRUPA BİRLİĞİ'NİN OLUŞUMUNDA ENERJİ.....	47
3. AVRUPA BİRLİĞİ'NİN DOĞAL GAZ GÖRÜNÜMÜ.....	49
3.1. Avrupa Birliği'nin Doğal Gaz Tedarik Ettiği Ülkeler ve Doğal Gaz Nakil Güzergâhları.....	55
3.2. Enerji Alanında Avrupa Birliği ve Rusya Arasındaki Karşılıklı Bağımlılık ve Ukrayna Kaynaklı Enerji Krizleri.....	59
4. AVRUPA BİRLİĞİ'NİN ENERJİ POLİTİKASI OLUŞTURMAYA YÖNELİK İLK GİRİŞİMLERİ.....	77

5. 21. YÜZYIL İLE AVRUPA BİRLİĞİ'NİN DOĞAL GAZA YÖNELİK GELİŞEN ENERJİ POLİTİKASI.....	79
5.1. Sürdürülebilir, Rekabetçi ve Güvenli Enerji için Avrupa Stratejisi - Yeşil Kitap.....	80
5.2. Avrupa Birliği Enerji Güvenliği ve Dayanışma Eylem Planı ve Üçüncü Enerji Paketi.....	81
5.3. Enerji Alanında 2020 ve 2050 Hedefleri ve 2030 İklim ve Enerji Paketi...	83
5.4. Avrupa Enerji Güvenliği Stratejisi.....	84
5.5. Avrupa Enerji Birliği Girişimi.....	86

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HAZAR BÖLGESİ'NİN ENERJİ POTANSİYELİ VE GÜNEY GAZ KORİDORU

1. DOĞAL GAZ REZERVLERİ AÇISINDAN HAZAR BÖLGESİ.....	90
2. HAZAR DENİZİ'NİN HUKUKİ STATÜSÜ VE BÖLGESEL ENERJİ POLİTİKALARINA ETKİSİ.....	93
3. GÜNEY GAZ KORİDORU.....	105
3.1. Güney Gaz Koridorunun Avrupa Birliği Açısından Önemi.....	110
3.2. Ana Tedarikçi Ülke Olarak Azerbaycan.....	113
3.3. Türkmenistan.....	121
3.4. Kazakistan.....	128
3.5. İran.....	133
3.6. Güney Gaz Koridorunda Transit Ülke Olarak Türkiye'nin Rolü.....	139
SONUÇ	147
KAYNAKLAR.....	153
ÖZ GEÇMİŞ.....	165

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AB	Avrupa Birliği
AKÇT	Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AAET	Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu
AT	Avrupa Toplulukları
AGRI	Azerbaijan-Georgia-Romania Interconnector (Azerbaycan, Gürcistan, Romanya Enterkoneksiyonu)
BM	Birleşmiş Milletler
BMDHS	Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi
BOTAŞ	Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi
BP	British Petroleum (İngiliz Petrolleri)
BTC	Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı
BTE	Bakü-Tiflis-Erzurum Boru Hattı
EIA	U.S. Energy Information Administrator (Birleşik Devletler Enerji Enformasyon Dairesi)
GGK	Güney Gaz Koridoru
GKRY	Güney Kıbrıs Rum Yönetimi
IEA	International Energy Agency (Uluslararası Enerji Ajansı)
INOGATE	Interstate Oil and Gas Transport to Europe Program (Avrupa'ya Devletler Arası Petrol ve Doğal Gaz Taşımacılığı Programı)
ITE	Iran-Turkey-Europe Natural Gas Pipeline (İran-Türkiye-Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı)
KKTC	Kuzey Kıbrıs Türkiye Cumhuriyeti
LNG	Liquid Natural Gas (Likit Doğal Gaz)
NATO	North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)
OAPEC	Organization for Arab Petroleum Exporting Countries (Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Örgütü)
OECD	Organization for Economic Co-Operations and Development (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü)
OPEC	Organization for Petroleum Exporting Countries (Petrol İhraç Eden Ülkeler Birliği)
P5+1	ABD, İngiltere, Fransa, Rusya, Çin + Almanya

SCP	South Caspian Pipeline (Güney Kafkasya Boru Hattı)
SOCAR	State Oil Company of Azerbaijan Republic (Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi)
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TACIS	Technical Assistance to the Commonwealth of Independent States (Bağımsız Devletler Topluluğuna Teknik Yardım)
TANAP	Trans Anatolian Natural Gas Pipeline (Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı)
TAP	Trans Adriatic Pipeline (Trans Adriyatik Boru Hattı)
TPAO	Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TRACECA	Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia (Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaştırma Koridoru)

TABLÖLAR

Tablo-1: Enerji Güvenliğine Ülkelerin Bakış Açıları.....	20
Tablo-2: Baltık, Orta ve Güney Doğu Avrupa Ülkelerinin Doğal Gaz Tüketimi.....	62
Tablo-3: Kıyıdaş Ülkelerin Hazar Denizi'nin Statüsüne Yönelik Görüşleri.....	98

GRAFİKLER

Grafik-1: Dünyadaki Doğal Gaz Rezervlerinin Bölgesel Dağılımı.....	43
Grafik-2: Doğal Gaz Rezervleri Açısından En Zengin İlk Beş Ülke.....	44
Grafik-3: Küresel Ölçekte Tahmin Edilen Doğal Gaz Tüketimi ve Tüketilen Enerji Kaynakları Arasında Doğal Gazın Oranı.....	46
Grafik-4: AB'nin Birincil Enerji Tüketiminde Enerji Kaynaklarının Oranı.....	51
Grafik-5: 2006-2016 Yılları Arasında AB'nin Doğal Gaz Tüketimi.....	53
Grafik-6: Almanya, İngiltere, İtalya, Fransa, Hollanda ve İspanya'nın Doğal Gaz Tüketimi.....	54
Grafik-7: AB'nin Doğal Gaz İthalatında Tedarikçi Ülkelerin Payı.....	57
Grafik-8: 1973-2016 Yılları Arasında Rusya'dan Avrupa Ülkelerine Gerçekleşen Doğal Gaz İhracatı.....	60
Grafik-9: Almanya, İtalya ve Fransa'nın En Fazla Doğal Gaz İthal Ettiği Ülkeler.....	61
Grafik-10: Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan'ın Hazar Bölgesi'nde Bulunan Doğal Gaz Rezervleri	92
Grafik-11: Azerbaycan'ın Doğal Gaz Sahaları ve Rezerv Oranları.....	117
Grafik-12: Azerbaycan'ın Doğal Gaz Üretimi.....	118
Grafik-13: Türkmenistan'ın Doğal Gaz Üretimi	122
Grafik-14: Kazakistan'ın Doğal Gaz Üretimi ve Tüketimi.....	128
Grafik-15: İran'ın Doğal Gaz Sahaları ve Rezerv Oranları.....	133
Grafik-16: İran'ın Doğal Gaz Üretimi ve Tüketimi.....	134

HARİTALAR

Harita-1: AB'nin Doğal Gaz Tedarik Ettiği Güzergâhlar.....	56
Harita-2: AB Ülkelerinin Rusya'ya Doğal Gaz Bağımlılığı.....	63
Harita-3: Rusya'dan Avrupa'ya Doğal Gaz Taşıyan Boru Hatları.....	66
Harita-4: Türk Akımı Doğal Gaz Boru Hattı.....	70
Harita-5: Hazar Bölgesi.....	90
Harita-6: Hazar Bölgesi Enerji Nakil Hatları.....	101
Harita-7: Güney Gaz Koridoru.....	104
Harita-8: Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP).....	107
Harita-9: Trans Adriyatik Boru Hattı (TAP).....	108
Harita-10: Trans Hazar Doğal Gaz Boru Hattı.....	125
Harita-11: İran-Türkiye-Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı Projesi.....	136
Harita-12: Kuzey-Güney ve Doğu-Batı Enerji Koridoru.....	139

ÖNSÖZ

Bu tez ile enerji güvenliği kavramının önemi ortaya koyularak, doğal gaz kaynakları açısından oldukça zengin olan Türkmenistan, Azerbaycan, Kazakistan ve İran'ın, AB'nin enerji arz güvenliğine katkısı değerlendirilmiş ve enerji alanında AB ve Rusya arasındaki karşılıklı bağımlılık ilişkisi incelenmiştir. Ayrıca Hazar Bölgesi ve AB arasındaki enerji akışında geçiş ülkesi olarak Türkiye'nin rolüne değinilmiştir. Bu kapsamda öncelikle enerji ve güvenlik kavramları arasındaki ilişkinin ortaya çıkışı ve enerji güvenliği kavramı, tüketici ve tedarikçi ülkeler açısından ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Üretim, tüketim ve ithalat açısından AB'nin doğal gaz görünümü incelenmiş, AB'nin Rusya'ya olan doğal gaz ithalat bağımlılığına değinilmiş ve son dönemde yaşanan enerji krizlerinin de etkisiyle AB'nin enerji güvenliğine yönelik geliştirdiği politikalar ortaya koyulmuştur.

Tez konusunun belirlemesinden tezin tamamlanmasına kadar geçen süreçte yardımını esirgemeyen ve tecrübesiyle yol gösteren tez danışmanı Prof. Dr. Timuçin KODAMAN'a özel olarak teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca tez izleme komitesinde yer alan Doç. Dr. Füsün ÖZERDEM ve Yrd. Doç. Dr. Selim KANAT'a süreç boyunca değerli katkıları ve yönlendirmeleri dolayısıyla teşekkürlerimi sunarım.

Çalışmamızın, AB, enerji güvenliği ve bölgesel enerji politikaları üzerine araştırma yapan akademisyen ve araştırmacılara ve konuya ilgisi olan herkese faydalı olmasını temenni ederiz.

GİRİŞ

Günümüzde fosil enerji olarak adlandırılan kömür, petrol ve doğal gaz enerji gereksiniminin karşılanmasında en çok faydalanılan enerji türleri arasında yer almaktadır. Tarihsel açıdan incelendiğinde fosil enerji kaynaklarının kullanımı, 18. yüzyılda Avrupa’da Sanayi Devrimi’ni tetikleyen kömür ile başlamıştır. Kömürün kullanımı, I. Dünya Savaşı’ndan itibaren yerini petrole bırakmıştır. 20. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan petrol krizleri ise tüketilen fosil enerji kaynaklarının arasına doğal gazın dâhil olmasını sağlamıştır.

Sanayi Devrimi ile fosil enerji kaynaklarına bağlı enerji tüketiminin artması, enerjiyi, uluslararası ilişkilerde krizler, savaşlar ve ittifaklar açısından belirleyici bir faktör haline getirmiştir. Sanayideki üretim artışı, özellikle Almanya, Fransa ve İngiltere gibi Avrupa ülkeleri arasında enerji kaynaklarına erişim noktasında rekabetin yaşanmasına, güvenlik endişesinin doğmasına ve milyonlarca insanın canına mal olan iki büyük dünya savaşının yaşanmasına neden olmuştur. Bu kapsamda enerji ve güvenlik kavramları arasındaki ilişki, I. Dünya Savaşı sırasında savaş araçlarının enerji gereksiniminin karşılanmasında, özellikle savaşın devamını ve sonucunu etkilemede önemli bir olgu olarak petrol ve kömür alanında ortaya çıkmaya başlamıştır. I. Dünya Savaşı’nın nedenlerinden biri olan, Almanya ve Fransa arasında kömür kaynakları açısından zengin Alsace-Lorraine bölgesi için yaşanan rekabet¹ bu açıdan önemli bir örnek niteliğindedir.

I. Dünya Savaşı’nda ortaya çıkan enerji gereksinimi, enerjinin, Ortadoğu gibi enerji kaynakları açısından zengin bölgelerden karşılanması fikrini doğururken, II. Dünya Savaşı sonrası yaşanan felaket ve yıkım ise Avrupa’da enerji alanında bir birliğin kurulmasına zemin hazırlamıştır. Böylece dünya petrol rezervleri açısından en zengin bölge olan Ortadoğu², günümüzde de enerji krizlerinin ve enerji savaşlarının yaşanmaya devam ettiği bir coğrafya haline gelmiştir.

¹ Sam Henze, “France, Germany and The Struggle For The War-Making Natural Resources of The Rhineland”, *The ICE Cases*, 2005, Number 158.

² British Petroleum (2017), “BP Statistical Review Of World Energy June 2017”, 66th Edition, 2017, s. 12.

Batılı ülkelerin zamanla İran, Irak ve Arabistan gibi petrol kaynakları açısından zengin Ortadoğu ülkeleri üzerinde baskısını arttırması ve bölgedeki enerji kaynaklarını kontrol etme arzusu, Ortadoğu'da tepkilerin doğmasına neden olmuştur. İran'da İngiltere'ye karşı petrol ayrıcalıklarının kaldırılması ve enerji kaynaklarının millileştirilmesi ile başlayan bu tepkiler, zamanla Batılı tüketici ülkeler ile Ortadoğu'daki tedarikçi ülkeler arasında 1973 Petrol Krizi'nin yaşanmasına neden olmuştur. Bu krizde özellikle Arap ülkeleri ve İsrail arasında yaşanan savaşların önemli etkisi bulunmaktadır. Arap ülkeleri İsrail'in yanında yer alan Batılı ülkelere karşı tepkisini, petrol ambargosu uygulayarak göstermiştir.³ Tedarikçi ülkelerin, tüketici ülkelere karşı petrol ihracatını sınırlandıran ve petrol fiyatlarını arttıran girişimleri, Batılı ülkelerde küresel ekonomiyi de olumsuz etkileyecek şekilde finansal krizlerin yaşanmasına neden olmuştur.

Enerji alanında yaşanan krizler, sadece Avrupalı ülkeleri değil aynı zamanda ulusal gelirinin büyük bir kısmını enerji kaynaklarının ihracatından karşılayan Ortadoğu ülkelerini de olumsuz etkilemiştir. Krizlerin neden olduğu gelir kaybı, bu ülkelerin kırılgan ve zayıf ekonomileri üzerinde hissedilmiştir. Ortadoğu ülkeleri açısından yaşanan diğer bir olumsuz durum ise doğal kaynakların üretime dönüştürülmesi noktasında yaşanan yetersizliklerdir. Ortadoğu ülkelerinin özellikle enerji kaynaklarının tespit edilmesinde ve yer altından çıkarılarak üretime dönüştürülmesinde yeterli teknolojiye, bilgi birikimine ve altyapıya sahip olmaması, bu teknolojiye ve bilgi birikimine sahip olan Batılı ülkelere karşı bağımlılıklarını arttırmıştır.

Krizlerin tüketici ülkeler açısından neden olduğu güvenlik endişesi ve tedarikçi ülkeler açısından ortaya çıkardığı gelir kaybı, enerjinin dış politika tercihlerinin belirlenmesinde öncelikli konular arasına dâhil olmasını sağlamıştır. Avrupa'da petrol alanında yaşanan krizlerin yol açtığı enerji arz güvenliği riski, tek bir enerji kaynağına olan bağımlılığın yarattığı tehlikeleri hissedilebilir hale getirirken, alternatif enerji kaynağı kullanımının önemini de arttırmıştır. Bu kapsamda özellikle doğal gaz, petrol krizleri sonrası enerji gereksiniminin çoğunu petrolden karşılayan ülkeler için alternatif enerji kaynağı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Ayrıca krizlerin yanı sıra dünyada doğal gaz kullanımının artmasında çevresel faktörler de rol oynamıştır.

³ Emine Kılıçaslan, "Petrol Savaşları", Hasret Çomak vd., (Derleme), *Enerji Diplomasisi*, Beta Yayınları, İstanbul, 2015, s. 99.

Günümüzde doğal gaz tüketiminin önemli ölçüde arttığı bölgelerin başında ise Avrupa gelmektedir. Doğal gaz, özellikle petrol ve kömürün ikame edilmesinde ve çevreye verdiği zararın sınırlı olması nedeniyle AB ülkeleri tarafından daha çok tercih edilmektedir. Bu açıdan AB, petrol, kömür, doğal gaz ve yenilenebilir enerji kaynaklarının da dâhil olduğu toplam enerji tüketiminin %23,5'ini sadece doğal gaz ile karşılamaktadır. Doğal gaz, AB genelinde petrolden sonra en çok tüketilen enerji kaynağıdır.⁴ Ancak yüksek tüketime rağmen, AB ülkeleri, doğal gaz rezervleri açısından oldukça fakirdir ve mevcut rezervleri de gittikçe azalmaktadır.

Dünya çapında doğal gaz rezervleri ise birden fazla kıtada birçok ülkeye yayılmış durumdadır. Doğal gaz rezervleri açısından İran ilk sırada yer alırken bu ülkeyi sırasıyla Rusya, Katar, Türkmenistan ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) takip etmektedir. Bölgesel olarak incelediğimizde ise doğal gaz rezervlerinin çoğunluğu Ortadoğu'da yer almaktadır.⁵

Doğal gaz kaynaklarının coğrafi açıdan bu dengesiz dağılımı, doğal gaz tedarikini etkileyen ve tüketici ülkeler açısından enerji arz güvenliği riskine yol açan birçok faktörün ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Doğal gaz fiyatlarının aşırı yükselmesi, yeterli doğal gaz akışının sağlanamaması, enerji naklinde rol alan transit ülkelere bağlı ortaya çıkan sorunlar, enerji nakil hatlarını hedef alan terörist saldırılar ve tedarikçi ülkelerin tüketici ülkelerle olan ilişkilerinde özellikle siyasi hedeflerle enerji kartını bir silah olarak kullanması bu faktörler arasında yer almaktadır.

Doğal gaz arz güvenliği açısından önemli risklerin yaşandığı bölgelerin başında Avrupa gelmektedir. AB'nin en fazla doğal gaz ithalatı gerçekleştirdiği tedarikçi ülkenin Rusya olması, doğal gaz arz güvenliği alanında ortaya çıkan risklerin temelini oluşturmaktadır. Özellikle Baltık, Balkan ve Doğu Avrupa ülkeleri, neredeyse doğal gaz ihtiyacının tamamını -tek bir tedarikçi ülkeden- Rusya'dan ithal etmektedir. Bu açıdan Rusya'ya olan ithalat bağımlılığı, AB ülkelerinde zaman zaman ciddi enerji krizlerinin yaşanmasına neden olmaktadır. Rusya ve Ukrayna arasındaki krizler ve savaş durumu, Ukrayna üzerinden AB ülkelerine ulaşan doğal gaz akışında kesintilerin yaşanmasına

⁴ British Petroleum (2017), *a.g.m.*, s. 9.

⁵ *a.g.m.*, s. 26.

neden olmaktadır. Kesintilerden başta Doğu Avrupa ülkeleri olmak üzere birçok AB ülkesi olumsuz etkilenmektedir.

Bu açıdan AB'nin artan doğal gaz talebi ve doğal gaz arz güvenliği endişesi, Birliği, alternatif tedarikçi ülkeler bulma ve yeni enerji güzergâhları oluşturma konusunda harekete geçirmiştir. Bu kapsamda AB'nin enerji politikaları çerçevesinde enerji arz güvenliği alanında ortaya çıkan riskleri azaltacak kararlar alınmış ve çok sayıda strateji hazırlanmıştır. Bu girişimlerin en son ve en kapsamlı örneğini ise Avrupa Enerji Birliği'nin kurulmasına yönelik atılan adım oluşturmaktadır.

AB'nin enerji politikaları kapsamında alternatif tedarikçi ülkelerin çeşitlendirilmesi ve yeni enerji nakil güzergâhlarının oluşturulması açısından Hazar Bölgesi önemli rol oynamaktadır. Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan ve İran zengin doğal gaz rezervleri ile alternatif tedarikçi ülkeler olarak öne çıkmaktadır. Bu ülkeler, AB'nin en çok doğal gaz tedarik ettiği Norveç, Rusya ve Kuzey Afrika ülkelerine göre oldukça farklı bir bölgede yer almakta ve zengin doğal gaz rezervleri ile Rusya'nın AB'deki etkisini azaltabilecek bir potansiyele sahiptirler. Bu kapsamda Hazar Bölgesi doğal gazını AB ülkelerine ulaştıracak çeşitli projeler gündeme getirilmiştir. Bunlar arasında en somut proje ise Güney Gaz Koridoru'dur. (GGK) GGK, Hazar Bölgesi doğal gazının Avrupa'ya taşınması için geliştirilen ve büyük bir kısmı Türkiye üzerinden geçen bir enerji nakil hattıdır.

AB ve Hazar Bölgesi arasındaki enerji hareketliliğinin ise Türkiye üzerinden sağlanması hedeflenmektedir. AB'nin enerji arz güvenliği açısından önemli bir rol üstlenen Türkiye, coğrafi konumu sayesinde birçok tedarikçi ülkeye yakın bir mesafede yer almakta ve özellikle petrol ve doğal gaz kaynakları açısından zengin olan İran ve Irak ile aynı sınırları paylaşmaktadır. Bu açıdan sahip olduğu coğrafi konumu, Türkiye'yi hem tüketici konumunda olan AB ülkeleri açısından, hem de çevresindeki ve Hazar Bölgesi'ndeki tedarikçi ülkeler açısından önemli bir geçiş ülkesi pozisyonuna taşımaktadır. Türkiye'nin Asya ve Avrupa kıtaları arasındaki köprü konumu, bölgesinde geçiş ülkesi olarak diğer ülkelerden farklılaşmasını da sağlamaktadır.

AB ile ilgili güvenlik alanında yapılan akademik çalışmalar, özellikle 2000'li yılların başına kadar AB'nin güvenlik ve savunma politikası kapsamında askeri konuları

içermektedir. Ayrıca başta ders kitapları olmak üzere AB ile ilgili kitapların güvenlik başlıkları altında enerji güvenliği meselesine yoğun olarak değinilmemiştir. Ancak günümüzde askeri boyutun dışında AB'nin enerji güvenliğine yönelik akademik çalışmalar yapılmaktadır. Çalışmaların, fosil enerji kaynakları arasında yer alan kömüre oranla daha çok petrol ve doğal gaz alanında yapıldığı görülmektedir.

Bu çalışma kapsamında ise Hazar Bölgesi'nin AB'nin doğal gaz arz güvenliğine katkısı değerlendirilmektedir. Bu kapsamda yapılan değerlendirmelerin özellikle doğal gaz alanı ile sınırlandırılmasında birçok faktör rol oynamaktadır. Bunlar arasında AB ülkelerinin Rus doğal gaz ithalatına yoğun olarak bağımlı olması, Rusya'nın bazı üye ülkeler açısından tek tedarikçi ülke olması, son dönemde ortaya çıkan enerji krizlerinin genelde doğal gaz alanında yaşanması, AB ülkelerinin petrol ve kömür ile kıyaslandığında doğal gaz alanında daha sınırlı enerji kaynağına ve tedarik seçeneğine sahip olması yer almaktadır.

Çalışmada birçok araştırma sorusuna cevap aranmaktadır. “AB'nin doğal gaza yönelik enerji politikaları nelerdir?”, “AB ve Rusya'nın enerji alanındaki ilişkileri, karşılıklı bağımlılık kapsamında değerlendirilebilir mi?”, “AB ülkelerinin Rusya'ya olan doğal gaz bağımlılığı ve bu bağımlılığın yarattığı güvenlik riskleri nelerdir?”, “Hazar Bölgesi ülkelerinin AB ülkelerinin doğal gaz arz güvenliğine katkısı ne ölçüde mümkün olabilir?”, “Hazar Bölgesi doğal gazının, AB ülkelerine ulaştırılmasında Türkiye'nin transit ülke olarak rolü nedir?” şeklinde hazırlanan araştırma sorularına cevap bulunmaya çalışılacaktır.

Çalışma, araştırma sorularını cevaplamaya yardımcı olacak giriş ve sonuç dışında üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde enerji alanında tedarikçi ve tüketici ülkeler arasındaki ilişkiler, Robert O. Keohane ve Joseph S. Nye'in literatüre kazandırdıkları karşılıklı bağımlılık yaklaşımı temelinde teorik bir çerçevede değerlendirilmeye ve açıklanmaya çalışılmaktadır. Bu kapsamda Keohane ve Nye'in 1977 yılında yayınladıkları “Power and Interdependence” adlı eserinden yararlanılmıştır. Ayrıca ilk bölümde, enerji ve güvenlik kavramları arasındaki ilişkinin ortaya çıkışında etkili olan gelişmelere yer verilmekte ve enerji güvenliği kavramı açıklanmaktadır.

İkinci bölümde dünya genelindeki ve AB ülkelerindeki doğal gaz kullanımı değerlendirilmekte ve AB'nin doğal gaz görünümü tüketim, üretim ve tedarik seçenekleri kapsamında incelenmektedir. Bu kapsamda AB ülkelerinin Rusya'ya olan doğal gaz bağımlılığı incelenmekte ve enerji arz ve talep güvenliği kapsamında Rusya ve AB arasındaki karşılıklı bağımlılık ilişkisi değerlendirilmektedir. Ayrıca AB'nin enerji politikası, AB kurumları tarafından yayınlanan resmi belgeler ışığında tarihsel sürece bağlı kalınarak açıklanmaktadır.

Üçüncü bölümde Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan ve İran'ın enerji politikaları ve doğal gaz rezervleri açısından potansiyeli değerlendirilmektedir. Özellikle Hazar Denizi'nin statüsü sorunu çerçevesinde değerlendirmelere yer verilmekte ve Hazar Bölgesi doğal gazını AB'ye ulaştırması için geliştirilen GGK kapsamında Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP) ve Trans Adriyatik Boru Hattı (TAP) projeleri incelenmektedir. Bu kapsamda Türkiye'nin geçiş ülkesi konumu incelenmekte ve GGK'nın AB doğal gaz arz güvenliği açısından etkisi araştırılmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ENERJİ GÜVENLİĞİ

1. 21. YÜZYILDA DEĞİŞEN GÜVENLİK ALGISI

İki kutuplu dünya düzeninin son bulmasıyla birlikte uluslararası ilişkilerde ulusal ve uluslararası güvenlik algılamalarında temel bir değişim yaşanmış, güvenliğe yönelik tehditlerin farklılaştığı ve çeşitlendiği bir sürece girilmiştir. I. ve II. Dünya Savaşları ve Soğuk Savaş gibi büyük felaketlerin ve gerilimlerin yaşandığı 20. yüzyılda ülkelerin temel güvenlik algılamalarının ana eksenini askeri tehditler oluşturmuştur. Özellikle Soğuk Savaş yılları, iki kutup arasında güç dengesine dayanan uluslararası bir sistemin varlığını sürdürdüğü dönem olarak yaşanmıştır. Bu süreçte bir kısım ülkeler tarafsız bir politika izlerken, savaşın tarafı olma ihtimali bulunan ülkelerin önemli bir kısmı, güç blokları arasında çıkarlarına uygun tarafı seçmiş ve silahlanma yarışına girerek güvenlik kaygılarını giderecek önlemlere başvurmuştur. Söz konusu dönemi açıklamada uluslararası yapıyı anarşik olarak kabul eden ve güç politikalarını, güç unsurunu, uluslararası politikayı analiz etmede en önemli faktör olarak gören devlet merkezci yaklaşımlar öne çıkmıştır. Bu kapsamda Realist yaklaşım, mücadele, çıkar, güç dengesi ve güç arayışı gibi kavramlarla Soğuk Savaş sürecinde iki kutup arasında yaşanan olayları açıklamaya çalışmış ve başarılı olmuştur.⁶

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılarak, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte ise tek kutuplu bir dünya düzenine geçilmiş ve serbest piyasa ekonomisine dayanan liberal demokrasi temelinde yeni bir dünya düzeni ortaya çıkmıştır. Fakat 1990'lı yıllarda yaşanan gelişmeler tam bir belirsizlik ortamına sebep olarak, Yeni Dünya Düzeni yerine yeni dünya belirsizliğini ortaya çıkarmış ve güven yerine güvensizliği beraberinde getirmiştir.⁷ Yeni Dünya Düzeni, Soğuk Savaş'ın niteliğini oluşturan iki kutuplu dünya düzeninin son bulduğu, tek kutupluluk temelinde ABD önderliğinde uluslararası sistemde yeni bir düzenin inşa edildiği yapıyı ifade etmektedir.

⁶ Mehmet Şahin - Osman Şen, *Uluslararası İlişkiler Teorileri Temel Kavramlar*, Kripto, Ankara, 2014, s. 30.

⁷ E. Fuat Keyman, "Küreselleşme, Uluslararası İlişkiler ve Hegemonya", *Uluslararası İlişkiler*, 2006, C. 3, S. 9, s. 2.

Ancak yeni dönem, Soğuk Savaş dönemini aratacak bir dizi sıcak çatışmanın yaşanmasını beraberinde getirmiştir. Bu dönemde çatışmalar, krizler ve terörist saldırılar, etnik ve mezhepsel faktörlere bağlı olmanın dışında dünya enerji kaynakları üzerinde hâkimiyetin sağlanması amacıyla da yaşanmıştır.

Yeni yüzyılın başında gerçekleşen 11 Eylül terör saldırıyla⁸ ABD'nin küresel hâkimiyeti ve tek kutuplu dünya düzeni sorgulanır hale gelmiş, AB, Rusya, Japonya, Hindistan ve Çin küresel aktör olmaya aday güçler olarak ortaya çıkmıştır.⁹ Bu çok kutuplu dünya sistemi, jeopolitik, jeoekonomik ve jeostratejik anlamda dünyanın ağırlık merkezinin Batı'dan Doğu'ya Afrika ve Avrasya coğrafyasına kaymasına, enerji kaynakları, enerji nakil hatları ve güzergâhlarının önem kazandığı çok aktörlü bir uluslararası yapının oluşmasına neden olmuştur.¹⁰

Önemli miktarda petrol ve doğal gaz rezervlerinin yer aldığı, enerji ticareti ve enerji nakil hatları açısından ciddi bir potansiyele sahip olan Ortadoğu, hem II. Dünya Savaşı sonrası hem de 21. yüzyılda enerji savaşlarının yaşandığı coğrafya olarak gündeme gelmiştir. Çatışmaların enerji hareketliliğinin yoğun olduğu Ortadoğu'da yoğunlaşması, enerji paylaşımında söz sahibi olma ve enerji kaynaklarını kontrol etme arzusu olarak nitelendirilmektedir.¹¹ Özellikle ABD'nin Soğuk Savaş sonrası öncelikle Ortadoğu'da ilk ABD-Irak Savaşı ile Basra Körfezi'ne yerleşmesi ve Doğu Avrupa'yı Rusya'nın etkisinden kurtarmak için yeniden şekillendirme çabası, enerji nakil hatlarının ve enerji nakil güzergâhlarının belirlendiği bir süreç olarak değerlendirilmektedir.¹²

Benzer şekilde Soğuk Savaş sonrası dönemde bir diğer önemli değişiklik uluslararası ilişkilerin kapsamında yaşanmıştır. Uluslararası ilişkiler, devletler-arası ilişkilerin dışında kültürler-arası, sermayeler-arası ve medeniyetler-arası güç ve rekabet ilişkilerini de kapsamına dâhil eden küresel ilişkiler halini almıştır.¹³ Ayrıca bu yeni

⁸ 11 Eylül 2001 tarihinde ABD'de Dünya Ticaret Merkezi'ne ve Savunma Bakanlığı'nın yer aldığı Pentagon'a El-Kaide tarafından saldırı gerçekleştirilmiştir.

⁹ Şenol Kantarcı, "Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistem: Yeni Sürecin Adı "Koalisyonlar Dönemi mi?", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 2012, S. 16, s. 70.

¹⁰ *a.g.m.*, s. 70.

¹¹ Mesut Şöhret, *Enerji Güvenliği'nin Ekonomi Politikası ve Uluslararası Çatışmalara Etkisi*, 23-24 Eylül 2014 Kocaeli Üniversitesi Uluslararası Enerji ve Güvenlik Kongresi Bildiri Kitabı, Kocaeli, 2014, s. 562.

¹² Kantarcı, *a.g.m.*, s. 73.

¹³ Keyman, *a.g.m.*, s. 6.

dönemde uluslararası ilişkilerde güvenlik kavramının kapsamında yaşanan genişlemeyle, güvenlik, tek başına devletlerarası güvenliği değil, bireyden-doğaya kadar geniş bir alandaki ilişkiler ağını ifade etmeye başlamıştır.¹⁴ Bu geniş alanda özellikle enerji kaynaklarına yönelik güvenlik endişesi, hızla kalkınmakta olan ekonomilerin enerji ihtiyaçlarının artışına paralel olarak önemli bir mesele haline gelmiştir. Çin ve Hindistan gibi kalkınmakta olan ülkelerin artan enerji talebi, Rusya gibi enerji kaynakları açısından zengin tedarikçi ülkelerin önemini ve gücünü arttırmıştır.¹⁵ Ayrıca Rusya'nın kaynak milliyetçiliğine¹⁶ dayalı izlediği enerji politikaları, enerji nakil güzergâhlarını ve enerji alt yapılarını hedef alan terörist saldırılar ve fosil enerji kaynaklarının yakın bir dönemde tükeneyeceğine yönelik bulgular, enerji güvenliği meselesini uluslararası güvenlik tartışmalarının odağı haline getirmiştir.¹⁷

Enerji kaynaklarının gittikçe daha çok önem kazanması ve artan enerji talebi, enerji tedarikçisi ve enerji tüketicisi ülkeler arasındaki ticaret hacmini arttırırken bu ülkeleri birbirine daha bağımlı hale getirmiştir. Ekonomik açıdan ülkelerin birbirine daha bağımlı hale gelmesi ve özellikle uluslararası ilişkiler ve enerji ağının karmaşıklaşması ise Soğuk Savaş düzeninin geride kaldığı ve küresel karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin geliştiği bir dönemi ortaya çıkarmıştır.¹⁸

Tüm bu gelişmelere bağlı olarak enerji kaynakları ve bu kaynaklara yönelik güvenlik algılamaları, uluslararası ilişkiler teorileri arasında kendine önemli ölçüde yer bulmuştur. Bu kapsamda enerji güvenliğine yönelik tanımsal açıklamalarda bulunmadan önce enerji ve güvenlik kavramları arasındaki ilişki ortaya koyulacak, ardından karşılıklı bağımlılık yaklaşımı kapsamında enerji güvenliğine teorik bir çerçeve kazandırılmaya çalışılacaktır.

¹⁴ *a.g.m.*, s. 7.

¹⁵ Emre İşeri - A.Oguz Dilek, “Yeni Enerji Jeopolitiğinde Nato’nun Enerji Güvenliğinde Tamamlayıcı Rolü ve Türkiye’nin Potansiyel Katkıları”, *Akademik Bakış*, 2012, c.5, S.10,s.231.

¹⁶ Devlet aktörlerinin, enerji politikalarını devlet merkezci bir bakış açısıyla sürdürmesi ve ulusal enerji sektöründe daha fazla otoriteye sahip olması, İşeri-Dilek, *a.g.m.*, s. 232.

¹⁷ *a.g.m.*, s. 231.

¹⁸ Kantarcı, *a.g.m.*, s. 74.

2. ENERJİ VE GÜVENLİK İLİŞKİSİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

Enerji kaynaklarına olan bağımlılık, yaşadığımız yüzyılda dış politika önceliklerinin belirlenmesi açısından önemli bir rol oynamaktadır. Enerji ve güvenlik arasındaki ilişki ise özellikle son yıllarda sanayileşmiş ve kalkınmakta olan birçok ülkenin artan enerji ihtiyacını karşılamaya yönelik önemli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Enerji ve güvenlik kavramları arasındaki artan ilişki, günümüzde enerji güvenliğini konu alan uluslararası toplantıların düzenlenmesini bir ihtiyaç haline getirmektedir. Bu kapsamda, 2006 yılında Saint Petersburg’da düzenlenen G8 zirvesinin ana gündem başlığını, “Küresel Enerji Güvenliği” oluşturmuştur.¹⁹

Küresel anlamda enerji ve güvenlik kavramları arasındaki ilişkinin gelişiminde, Ortadoğu ve Avrupa coğrafyası önemli bir rol oynamıştır. Avrupa, enerji kaynaklarına ihtiyaç duyan önemli bir pazar ve talep merkezi olarak, Ortadoğu ise bu talebi karşılayacak enerji deposu niteliği ile öne çıkmıştır.

Avrupa ülkelerinin enerji kullanımı, enerji kaynaklarının türlerine göre 18. ve 21. yüzyıllar arasında farklılık göstermiştir. 18. ve 19. yüzyılda Avrupa’nın kömür ile başlayan enerji kaynağı gereksinimi, yerini içten yanmalı motorların keşfi ile petrole bırakmıştır. Dünya genelinde enerjinin en fazla tüketildiği bölgelerden biri olan Avrupa, I. Dünya Savaşı’ndan sonra ekonomik gelişiminin de etkisiyle enerji alanında hızlı bir talep artışı yaşamaya başlamıştır. Avrupa’da talep artışının yanı sıra 21. yüzyılda iklim değişikliği ile mücadele, çevrenin korunması ve temiz enerji kullanımının arttırılması gibi çevresel kaygıları azaltmayı hedefleyen politikaların etkisiyle petrolden sonra doğal gaz da yoğun şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Avrupa’da doğal gaz kullanım oranı kısa sürede hızla artmasına rağmen, halen petrol kullanım oranını yakalayamamıştır. Ancak doğal gaz kullanımındaki artış, bu enerji türü açısından oldukça fakir olan Avrupa ülkeleri için ithalata olan bağımlılığı arttırmıştır.

Avrupa ülkelerinin enerji ihtiyacını karşılamada kullanılan ve zamanla farklılaşan enerji kaynağı türleri, enerji kaynaklarının temin edilmesinde farklı problemlerle ve gereksinimlerle karşılaşılmasına zemin hazırlamıştır. Örneğin; kömür ile kıyaslandığında

¹⁹ Ministry of Foreign Affairs of Japan, “G8 Saint Petersburg 2006 Summit Global Energy Security”.

asimetrik bir coğrafi dağılıma sahip olan petrol rezervleri, enerji tedariki açısından farklı arayış tiplerini ortaya çıkarmıştır. Bu arayış tipleri, petrol kaynağına güvenli erişim, petrolün güvenli ve düzenli bir şekilde kesintisiz olarak Avrupa'ya ulaştırılması şeklinde karşımıza çıkmıştır.²⁰ Ayrıca Avrupa dışındaki enerji kaynaklarına erişim çabaları, farklı kıtalar ve ülkeler arasındaki karşılıklı ilişkileri arttırmış ve kalkınmakta olan birçok Avrupa ülkesinin dikkatini, enerji kaynakları açısından zengin coğrafyalar üzerinde toplamıştır. Enerji kaynağına yönelik farklılaşmaya başlayan gereksinimler, 20. ve 21. yüzyılda doğal gaz kullanımının hızla artmasıyla daha da çeşitlenmiştir. Söz konusu gereksinimler arasında özellikle enerji temininde güvenlik kaygısı ön plana çıkmıştır.

Enerji ve güvenlik kavramları arasındaki ilişkinin ortaya çıkmasında Avrupa dışında etkili olan diğer bir coğrafya, petrol ve doğal gaz gibi fosil enerji kaynakları açısından oldukça zengin olan Ortadoğu'dur. Bölge, özellikle I. Dünya Savaşı sonrasında petrolün yoğun bir enerji kaynağı olarak kullanılmasıyla, enerji kaynakları üzerinden çeşitli güç mücadelelerinin yaşandığı ve günümüzde de enerji güvenliği krizlerinin devam ettiği merkezlerden biri haline gelmiştir.

Enerji güvenliği kavramının ortaya çıkışıyla ilgili yapılan birçok araştırmada yoğun olarak 1973 Petrol Krizi'ne vurgu yapılırsa da, meselenin daha önce I. Dünya Savaşı sırasında ortaya çıktığına yönelik görüşler bulunmaktadır.²¹ Savaş sırasında İngiliz donanmasını Alman donanmasından daha hızlı hale getirmek isteyen Winston Churchill, donanma gemilerinde kullanılan yakıt cinsini kömürden petrole çevirmek istemiş ve alınan bu kararın ortaya çıkardığı petrol ihtiyacını karşılamak için güvenli olmayan İran petrol kaynaklarının kullanılması hedeflenmiştir. Churchill'in bu stratejik kararı, enerji güvenliğini, günümüzde de etkisini devam ettiren stratejik bir sorun haline getirmiştir.²²

Petrol, I. Dünya Savaşı'na giden süreçte İngiltere ve Almanya arasındaki güç mücadelesinin temellerinden birini oluşturmuştur. Bu süreçte İngiltere'nin dışında, petrolün bir enerji kaynağı olarak öneminin farkına varan Almanya, 1889'da Ortadoğu petrol kaynaklarına hâkim olabilmek için Berlin-Bağdat Demir Yolu projesini

²⁰ Cenk Sevim, *Küresel Enerji Stratejileri ve Jeopolitik*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2013, s. 14.

²¹ Mitat Çelikpala, "Enerji Güvenliği: Nato'nun Yeni Tehdit Algısı", *Uluslararası İlişkiler*, 2014, c.10, S. 40, s. 79.

²² Daniel Yergin, "Ensuring Energy Security", *Foreign Affairs*, 2006, Vol.85, No. 2, s. 69.

başlatmıştır.²³ Ancak bu proje, İngiltere ve Almanya arasında Ortadoğu petrollerine hâkim olma mücadelesini tetiklemiş ve bu mücadele, enerji kaynaklarına ulaşma amacı güden ilk büyük çaplı çatışma olan I. Dünya Savaşı'nın da nedenlerinden biri haline gelmiştir.²⁴

Zengin enerji kaynaklarına sahip olmasına rağmen özellikle I. Dünya Savaşı döneminde bu enerji kaynaklarını çıkarıp işleyebilecek teknolojiye sahip olmayan Ortadoğu ülkelerinin, Avrupa ülkelerinin petrol işleme teknolojisine ihtiyaç duyması, İngiltere gibi büyük sömürge güçlerin Ortadoğu coğrafyasına nüfuz etmesini kolaylaştırmıştır. Bu durumu fırsata çeviren İngiltere, petrol ihtiyacını güvenli bir şekilde karşılama noktasında önemli bir adım daha atarak, İran'da faaliyet gösteren petrol şirketinin hisselerinin önemli bir kısmını satın almıştır.²⁵ İngiltere'nin bu adımı etkisini kısa sürede göstermiş ve 1916'da petrol şirketi, İngiltere donanmasının toplam petrol ihtiyacının beşte birini tek başına karşılayacak duruma gelmiştir.²⁶

I. Dünya Savaşı sonrası ise enerji güvenliğine yönelik risklerin Avrupa ülkelerinde daha çok hissedilmesinde, İran'ın 1951 yılında petrol endüstrisini millileştirme girişimi ve Arap ülkeleri ve İsrail arasındaki çatışmaların neden olduğu 1973 Petrol Krizi önemli bir rol oynamıştır. Özellikle 1973 Petrol Krizi, Arap ülkelerinin enerji kaynaklarını, Batılı ülkelere karşı bir silah olarak kullandığı dönemi yansıtmaktadır.²⁷

II. Dünya Savaşı sonrasında İngiltere'nin İran'ın diğer bölgeleri hariç petrol alanlarından çekilmemesi, İran petrollerini işleten petrol şirketini İran üzerinde siyasal bir baskı aracı olarak kullanması ve İngiltere'ye daha çok imtiyaz tanıyan yeni bir anlaşmanın yapılması, İran'da büyük bir rahatsızlığa sebep olmuştur. Artan tepkiler sonucu Nisan 1951'de İran'da iktidarı devralan Dr. Muhammet Musaddık, İngiltere'nin etkisini azaltmak için İran petrol endüstrisini Mayıs 1951'de millileştirme kararı almıştır.

²³ Cenk Sevim, "Geçmişten Günümüze Enerji Güvenliği ve Paradigma Değişimleri", *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Mayıs 2009, S. 13, s. 95.

²⁴ *a.g.m.*, s. 95.

²⁵ Daniel Yergin, *Petrol - (Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2.Baskı, Ankara, 1999, s. 194.

²⁶ *a.g.e.*, s. 195.

²⁷ Çelikpala, *a.g.m.*, s. 80.

Musaddık'ın bu girişimi, İran petrollerini işleten İngiltere'nin ve diğer Batılı devletlerin tepkisine yol açmıştır. Petrol endüstrisinin millileştirilme girişimi ile İngiliz petrol şirketi feshedilmiş, ancak bu karar İngiltere tarafından tanınmamıştır.²⁸ Mussadık yönetiminin millileştirme girişimi ve SSCB ile yakın ilişkiler içine girmesi, ABD'nin tepkisine neden olmuş, sonunda ABD, İngiltere ve içeride SSCB'ye bağlanmaktan korkan muhalefetin ve İran ordusu ve polisinin de desteği ile Musaddık yönetimi devrilmiş ve Muhammed Rıza Şah, yönetimi devralmıştır.²⁹ Yönetimi devralan Şah, Ekim 1954'de İngiltere ile petrol endüstrisinin millileştirilmesinin etkisini ortadan kaldıran ve yeni bir petrol şirketi kuran bir anlaşma imzalamıştır.³⁰

İran'ın petrol endüstrisini millileştirme girişimi, temelde İran'ın enerji kaynaklarından sağladığı ulusal geliri arttıran bir gelişme olmasına rağmen donanmasının petrol ihtiyacını, önemli ölçüde İran'dan karşılayan İngiltere için kısa süreli de olsa petrol tedarikinde ciddi endişelere sebep olmuştur. Ayrıca bu dönemde Birleşik Devletler Savunması Petrol İdaresi tarafından yapılan tahminler, dünya piyasalarında İran petrolünün eksikliğinin, 1951 yılı sonuna kadar küresel ölçekteki petrol talebinin petrol arzını aşmasına neden olacağını ortaya koymuştur.³¹ İngiltere'nin İran'ın petrol kaynaklarının kontrolünü kaybetme riski, temelde İngiltere'yi etkilese de Avrupa kıtasında arz yönünde yaşanan bir enerji krizi olarak ilklerden birini oluşturmuştur.

Enerji güvenliği kavramının ortaya çıkışında değinilmesi gereken diğer bir önemli gelişme ise Arap ülkeleri ve İsrail arasındaki savaşların neden olduğu Ortadoğu kaynaklı 1973 Petrol Krizi'dir. Bölgedeki gerginlik, İsrail'in 1948 yılında ABD ve SSCB tarafından tanınmasıyla³² başlamış olsa da, çatışmaların Avrupa ülkeleri için enerji krizine dönüşmesinde, 1967'de yaşanan Altı Gün Savaşı ve 1973'de yaşanan Ekim Savaşı etkili olmuştur.

²⁸ Yergin (1999), *a.g.e.*, s. 526.

²⁹ *a.g.e.*, s. 543, 544.

³⁰ *a.g.e.*, s. 551.

³¹ *a.g.e.*, s. 536.

³² 14 Mayıs 1948'de Yahudi Milli Konseyi, İsrail Devleti'nin kurulduğunu ilan etmiş ve hemen ardından ABD ve SSCB, İsrail'i tanıdığını açıklamıştır. İsrail'in kuruluşu ve ardından gelen bu tanıma, Arap ülkeleri ve İsrail arasında ilk savaşın yaşanmasına neden olmuştur. Mısır, Suriye, Irak ve Ürdün'ün dâhil olduğu Arap Birliği İsrail'e savaş açmıştır.

Arap ülkeleri ve İsrail arasındaki gerilim, Nisan 1967’de İsrail-Suriye sınırında başlayan küçük çaplı çatışmalardan sonra Mısır lideri Cemal Abdül Nasır’ın, Mayıs 1967’de Tiran Boğazı’nı İsrail gemilerine kapatmasıyla savaşa dönüşmüştür. Haziran 1967’de İsrail Hava Kuvvetleri’nin Mısır’ın hava üslerine ani ve etkili saldırısı ile başlayan Altı Gün Savaşı, İsrail’in üstünlüğü ve Arap ülkelerinin mağlubiyetiyle son bulmuştur.³³

İsrail’in Altı Gün Savaşı’nda elde ettiği galibiyet ve stratejik topraklar, Arap ülkeleri açısından kızgınlığa ve utanca neden olmuştur. Mısır’da iktidarı devralan Enver Sedat’ın İsrail’e kaptırılan toprakları geri almak istemesi ve Arap dünyasında saygınlık kazanma arzusu, İsrail’e karşı bir saldırı düzenleme isteğini arttırmış ve Ekim 1973’de Suriye ve Mısır Birlikleri, İsrail’e ortak bir saldırı gerçekleştirmiştir. Diğer Arap ülkelerinin de savaşa katılmasıyla ilk iki hafta savaşta zayıflık gösteren İsrail, ABD ve Avrupalı devletlerin de yardımıyla tekrar üstünlüğü elde etmiş ve savaş, Birleşmiş Milletler (BM) barış gücünün çatışanların arasına girmesiyle son bulmuştur.³⁴

Altı Gün ve Ekim Savaşları’nda, İsrail’in ABD ve Avrupalı ülkeler tarafından desteklenmesi, Batılı ülkelere karşı Arap ülkelerinde bir tepkinin doğmasına sebep olmuştur. Arap ülkeleri Batı ülkelerine karşı tepkilerini, petrol ihracatını sınırlayarak göstermiştir. Bu kapsamda Ekim 1973’de Petrol İhraç Eden Arap Ülkeler Birliği (OAPEC)³⁵, İsrail’e yardım eden ülkelere petrol ihraç etmeyeceğini belirterek petrol ambargosu başlatmıştır. Petrol İhraç Eden Ülkeler Birliği (OPEC)³⁶ üyesi ülkelerin ambargosuyla petrol fiyatlarını yaklaşık %400 arttırmıştır.³⁷ Sanayileşmiş ülkelerin üretim sistemlerinin zorlamaya başlayan petrol fiyatlarındaki astronomik artış,

³³ Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, İmge Kitapevi, 23.Baskı, Ankara, 2013, s. 535, 536.

³⁴ *a.g.e.*, s. 537-539.

³⁵ Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Örgütü (OAPEC), Libya, Cezayir, Irak, Tunus, Bahreyn, Kuveyt, Suudi Arabistan, Suriye, Katar, Mısır, Birleşik Arap Emirlikleri’nin Arap ülkeleri arasında daha yakın bir iş birliğini sağlamak amacıyla 1968 yılında oluşturulmuştur.

³⁶ Petrol İhraç Eden Ülkeler Birliği (OPEC), Angola, Libya, Nijerya, Cezayir, İran, Irak, Kuveyt, Katar, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Venezuela, Ekvator gibi birden fazla kıtada yer alan petrol ihracatı gerçekleştiren ülkelere oluşmaktadır. OPEC 1960 yılında kurulmuştur.

³⁷ Kılıçaslan, *a.g.e.*, s. 99.

maliyetleri arttırarak, enflasyonun artmasına zemin hazırlamıştır. Enflasyondaki artış ise ekonomik büyüme hızında azalışı ve işsizliği beraberinde getirmiştir.³⁸

Altı Gün ve Ekim Savaşları, yalnızca bir enerji kaynağı olarak petrolün ilk defa bir silah olarak kullanılmasını gündeme getirmemiş, aynı zamanda enerji güvenliğine yönelik kavramların gelişmesini de sağlamıştır.³⁹ Bu açıdan petrol krizi, 1970 ve 1980’ler boyunca enerji güvenliğinin sağlanması açısından ithal edilen enerji kaynaklarının ve tedarikçi ülkelerin çeşitlendirilmesi gerektiğini ortaya koymuştur.⁴⁰ Ayrıca Süveyş kanalının petrol taşıyan tanker trafiğine kapatılması, Avrupalı tüketici ülkeler arasında enerji kaynaklarının tedarik yönteminin çeşitlendirilmesini ve bu amaçla yeni boru hatları inşa edilmesini de gündeme getirmiştir.⁴¹ Petrol krizinin Avrupa ülkeleri üzerindeki diğer bir etkisi ise tüketilen enerji türünü çeşitlendirecek alternatif enerji türlerini gündeme getirmiş olmasıdır. Krizden olumsuz etkilenen birçok Avrupa ülkesi, nükleer enerji santrallerine ve yenilenebilir enerji kaynaklarına yatırım yapmaya başlamış ve enerji yoğunluğunu azaltabilmek amacıyla enerji verimliliği projelerine yönelmiştir.⁴² Ayrıca petrol krizleri, Avrupa ülkelerinde alternatif enerji türü olarak doğal gazın kullanımının artmasına da neden olmuştur. Ancak fosil enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi tek başına yeterli bir çözüm sağlayamamıştır.

Günümüzde ise AB ülkeleri açısından enerji arz güvenliğine yönelik tehditlerin etkisi, petrol tedarikinin dışında daha çok doğal gaz tedarikinde görülmektedir. I. Dünya Savaşı ile petrol alanında Avrupa ülkelerini etkilemeye başlayan enerji krizleri, son dönemde özellikle Rusya ve Ukrayna arasındaki çatışmalarla doğal gaz alanına taşınmıştır. Bu kapsamdaki gelişmelere ikinci bölümde AB’nin doğal gaz görünümü başlığı altında ayrıntılı olarak yer verilecektir.

³⁸ Salih Öztürk- Selin Saygın, “1973 Petrol Krizinin Ekonomiye Etkileri ve Stagflasyon Olgusu”, *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 6, S. 12, s. 3, 4.

³⁹ Çelikpala, *a.g.m.*, s. 80.

⁴⁰ *a.g.m.*, s. 81.

⁴¹ Yergin (1999), *a.g.e.*, s. 574.

⁴² Cenk Sevim, “Küresel Enerji Jeopolitiği ve Enerji Güvenliği”, *Yaşar Üniversitesi Dergisi*, 2012, c. 7, S. 26, s. 4384, https://journal.yasar.edu.tr/wp-content/uploads/2012/10/26_Sayi_1_makale_Cenk-Sevim.pdf, (21.11.2017).

3. ENERJİ GÜVENLİĞİNİN TANIMI

Tarihsel süreçte enerji ile ilgili yaşanan krizler, enerji güvenliğine yönelik bir tanımın yapılmasını zorunlu hale getirmiştir. Ancak böyle bir tanımlama yapma ihtiyacı, yalnızca enerji ihtiyacını yabancı kaynaklardan karşılama gereksinimi duyan tüketici ülkeler için değil aynı zamanda küresel enerji hareketliliğinde rol alan diğer unsurlar için de gerekli hale gelmiştir. Bu kapsamda tedarikçi ülkeler, enerji nakil hatları ve ülkeler arasındaki enerji akışını sağlayan transit ülkeler bu unsurları oluşturmaktadır.

Tedarikçi ve tüketici ülkeler, enerji güvenliği meselesine temel önceliklerine göre farklı açıdan yaklaşmaktadır. Enerji ithal eden ülkeler açısından talep edilen enerji miktarının büyüklüğü ve enerji ihraç eden ülkeler açısından sahip olunan enerji kaynaklarının potansiyeli bu farklılığı derinleştirmektedir. Enerji kaynaklarını mümkün olan en yüksek fiyatlarla enerji pazarına sunma hedefi ile hareket eden tedarikçi ülkeler ile enerji ihtiyacını yabancı kaynaklardan en ucuz fiyatlarla karşılamak isteyen tüketici ülkeler için enerji güvenliği, “Enerji Arz Güvenliği” ve “Enerji Talep Güvenliği” olarak iki şekilde tanımlanmaktadır.⁴³ Bu kapsamda tüketici ülkeler açısından enerji arz güvenliği tanımı, tedarikçi ülkeler açısından ise enerji talep güvenliği tanımı öne çıkmaktadır.

Bu tanımlara ekleyebileceğimiz üçüncü bir tanım ise enerji transferinde tedarikçi ve tüketici ülkeler arasındaki bağlantıyı sağlayan transit ülkeler ile ilgilidir. Petrol ve doğal gaz taşımacılığında kullanılan enerji nakil hatlarına yönelik güvenlik önlemleri, enerji güvenliği açısından son yıllarda gittikçe önemini arttırmaktadır.⁴⁴ Bu kapsamda enerji nakil hatlarına ev sahipliği yapan transit ülkeler açısından “Enerji Nakil Hatları Güvenliği” üçüncü bir tanım olarak incelenecektir.

3.1. Enerji Arz Güvenliği

Enerji temininde yaşanan krizlerle bağlantılı olarak enerji güvenliği tanımı zamanla çeşitlenmiş ve çeşitli kavramlar bu tanıma dâhil olmuştur. Enerji güvenliği ile

⁴³ Leman Erdal - Etem Karakaya, “Enerji Arz Güvenliğini Etkileyen Ekonomik, Siyasi ve Coğrafi Faktörler”, *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2012, c. 31, S.1, s. 114.

⁴⁴ a.g.m., s. 114.

ilgili olarak arz kavramı, enerji ihtiyacını yabancı kaynaklardan ithalat yoluyla karşılayan tüketici ülkeler için kullanılmaktadır. Enerji tüketimini karşılayacak yeterlilikte enerji kaynaklarına sahip olmayan Almanya, Fransa ve İngiltere gibi gelişmiş ülkeler ile Türkiye, Hindistan ve Pakistan gibi hızlı bir kalkınma sürecinde olan ülkeler, enerji arz güvenliğini farklı öncelik seviyelerine göre önemsemektedir. Ancak öncelikler ve ihtiyaçlar farklılaşsa da enerji ithalatı gerçekleştiren bu ülkeler için enerji güvenliği kavramı ile asıl ifade edilmek istenen enerji arz güvenliğidir.

Enerji alanında çalışan birçok kurum ve konuyla ilgili araştırma yapan yazarlar, enerji arz güvenliği kavramını⁴⁵, farklı ve gelişen ifadelerle ve benzer sonuçları hedefler biçimde açıklamaktadır.

Ekonomi ve enerji güvenliği konularında dünya çapında önemli bir yazar olan ve Petrol isimli kitabı ile Pulitzer ödülüne layık görülen Daniel Yergin*, enerji arz güvenliğini, “*önemli ulusal değerleri ve hedefleri tehlikeye atmayacak şekilde uygun fiyatlarda enerjinin yeterli ve güvenilir tedariki*” şeklinde tanımlamaktadır.⁴⁶ Bu ifade ile tedarik edilen enerjinin maliyeti ve süreklilik boyutu ön plana çıkarılarak, dar kapsamlı bir tanımlama yapılmaktadır. Ancak süreç içerisinde yapılan tanımlamaların kapsamı ve içeriğinin çeşitlendiği görülmektedir.

Yine enerji güvenliği konusunda önemli bir isim olan ve enerji arz güvenliğine yönelik daha kapsamlı bir tanımlama yapan Xu YI-Chong*, enerji arz güvenliğini, “*sabit bir fiyatta, yeterli ve güvenilir enerji arzının sağlanması*” olarak tanımlamakta ve enerji

⁴⁵Hem yazarlar hem de kurumlar tarafından enerji arz güvenliğine yönelik yapılan tanımlamalarda, enerji arz güvenliği yerine, genelde enerji güvenliği kavramı tercih edilmektedir. Ancak çalışmada, enerji güvenliği kavramı üç farklı unsura bağlı olarak tanımlandığı için enerji güvenliği, enerji arz güvenliği olarak ifade edilmektedir.

* Makale ve Kitapları; The Global Battle for Oil Market Share, Oil Prices Are at The Mercy of Geopolitics, Inside the Mind of Global Energy Demand, The Globalization of Energy Demand, US vs. Europe: Energy Battle Heats Up, Will gas crowd out wind and solar?, The First War to Run on Oil, daha detaylı bilgi için <https://danielyergin.com/articles/>,

⁴⁶ Daniel Yergin, “Energy Security in The 1990s”, *Foreign Affairs*, Fall 1988, Vol. 7, Num. 2, s.110, 111.

* Makale ve kitapları; The Sinews of Power (forthcoming), The Politics of Nuclear Energy in China (2010); Electricity Reform in China, India and Russia (2004); Powering China (2002); The Governance of World Trade, (with P. Weller 2004); and editor of The Politics of International Organisations (with P. Weller 2015), The Political Economy of State-owned Enterprises in China and India (2012), Nuclear Energy Development in Asia (2011)

güvenliğine yönelik “güvenlik” ve “enerji” ağırlıklı olarak iki farklı yaklaşımın üzerinde durmaktadır.⁴⁷ Güvenlik ağırlıklı yaklaşım, enerji santrallerinin ve enerji şebekelerinin terörist saldırılara karşı korunması, büyük ölçekli elektrik kesintilerinin önlenmesi ve enerji taşıma güzergâhlarındaki trafiğin azaltılması gibi enerji hizmetlerinin devamlılığında yaşanabilecek teknik aksamalara yönelik tedbirlerin alınmasını ifade etmektedir. Enerji ağırlıklı yaklaşım ise enerji tedarikinde fiyat şokları ve arz kesintileri gibi üretici ülke kaynaklı ve politik nedenlere dayanan sorunların önüne geçecek tedbirlerin alınmasını ifade etmektedir.⁴⁸

Ülkemizde enerji alanındaki çalışmaları ile tanınan Necdet Pamir ise enerji arz güvenliğini, “*enerjinin yeterli, ödenebilir, güvenilir, zamanında, temiz ve çeşitlendirilmiş kaynaklardan, olabildiğince yerli kaynaklardan, kesintisiz ve kaliteli olarak elde edilmesi*” olarak tanımlamaktadır. Pamir’e göre bu tanımda yer alan unsurlardan birinin eksikliği enerji güvenliğinin sağlanamadığı anlamına gelmektedir.⁴⁹

Enerji arz güvenliğine yönelik tanımlamalar, bu alanda çalışan uluslararası kurumlar tarafından da yapılmaktadır. Enerji ile ilgili sorunların çözümü amacıyla, 1973 Petrol Krizi sonrası 1974 yılında Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) yapısı içerisinde kurulan Uluslararası Enerji Ajansı⁵⁰ (IEA), enerji arz güvenliğini, “*uygun fiyatlarda, enerji kaynaklarına kesintisiz erişim*” olarak tanımlamaktadır. Ayrıca uzun ve kısa dönemli güvenlik tanımlaması da yapan IEA, uzun dönemli enerji güvenliğini, ekonomik gelişmeler ve sürdürülebilir çevresel ihtiyaçlar doğrultusunda enerji kaynaklarına zamanında yatırım yapmak, kısa dönemli enerji güvenliğini ise arz-talep dengesi içerisinde ani değişimlere anında tepki verebilecek enerji sisteminin varlığı olarak tanımlamaktadır.⁵¹

⁴⁷ XU Yi-Chong, “China’s Energy Security”, *Australian Journal of International Affairs*, 2006, Vol. 60, No. 2, s. 266.

⁴⁸ *a.g.m.*, s. 266.

⁴⁹ Necdet Pamir, *Enerjinin İktidarı*, Hayykitap, İstanbul, 2015, s. 39.

⁵⁰ 29 üyeye sahip olan IEA, enerji krizlerinin tüketici ülkeler üzerinde yarattığı olumsuz etkileri azaltmak, üye ülkeler arasında koordinasyonu ve iş birliğini sağlamak, enerji güvenliğini ve ekonomik kalkınmayı sağlamak amacıyla kurulmuştur.

⁵¹ International Energy Agency (IEA), “What is Energy Security?”, <https://www.iea.org/topics/energysecurity/>, (29.11.2017).

Enerji arz güvenliğine yönelik AB Komisyonu (Komisyon) tarafından da bir tanımlama yapılmıştır. Komisyon, 2000 yılında yayınladığı Yeşil Kitap'ta (Enerji Arz Güvenliği için Bir Avrupa Birliği Stratejisine Doğru) enerji arz güvenliğini, *“Toplumun tümünün iyiliği ve iyi işleyen bir ekonomi için, sürdürülebilir gelişme hedefi çerçevesinde, bütün üreticiler için her fiyatta, enerji ürünleri pazarına kesintisiz fiziki erişim”* şeklinde tanımlamaktadır.⁵²

Enerji arz güvenliğine yönelik ayrıntılı bir değerlendirme de Dünya Bankası Grubu tarafından yapılmıştır. Dünya Bankası Grubu, enerji arz güvenliğini, *“modern enerji hizmetlerine erişimi genişleterek, doğrudan insanların yaşam kalitesini arttırmak ve fakirliği azaltarak ekonomik kalkınmayı kolaylaştırmak amacıyla, ülkelerin makul maliyetlerde, enerjiyi kullanması ve üretmesi”* olarak tanımlamaktadır.⁵³ Dünya Bankası Grubu, 2005 yılında yayınladığı çalışmada enerji arz güvenliğine yönelik öncelikleri, farklı ekonomik gelişmişlik düzeylerine göre enerji kaynaklarını arz eden ülkeler ve enerji kaynaklarını talep eden ülkeler olarak çeşitli gruplara ayırarak incelemektedir.⁵⁴

⁵² European Commission (2000), “Green Paper-Towards a European Strategy For The Security of Energy Supply”, 2000.

⁵³ The World Bank Group, “Energy Security Issues”, Moscow-Washington DC, 2005, s. 3.

⁵⁴ a.g.m, s. 4.

Tablo-1: Enerji Güvenliğine Ülkelerin Bakış Açıları

Ülke Grupları	Enerji Güvenliğine Yönelik Öncelikleri
Endüstrileşmiş Net Enerji İthalatçısı Ülkeler	- Enerji arz kesintilerini önleme, - Enerji arz kaynaklarını çeşitlendirme - Enerji altyapısıyla ilgili güvenlik kaygıları - İthal kaynaklara bağımlılığı azaltacak teknolojik çözümlere yönelme
Büyük Hidrokarbon İhracatçısı Ülkeler	- Makul fiyatlarda uzun dönemli pazarlara erişim - Enerji kaynakları için ihracat pazarlarının çeşitlendirilmesi - Kaynakların arttırılması ve altyapı yatırımlarına yönelik finansman ve sermaye temini - Bu gruptaki az gelişmiş ülkeler için: İnsanların temel enerji ihtiyaçlarının karşılanması ve enerji hizmetleri için etkin talebin yaratılması
Hızla Artan Enerji Talebiyle Büyük ve Gelişmekte Olan Piyasaların Bulunduğu İthalatçı Ülkeler	- İthal kaynaklardan artan enerji talebini karşılama yeteneği - Enerji arz kaynaklarını çeşitlendirme - Kaynakların arttırılması ve altyapı yatırımlarına yönelik finansman ve sermaye temini - İthal kaynaklara bağımlılığı azaltacak teknolojik çözümleri araştırma - İnsanların temel enerji ihtiyaçlarının karşılanması ve enerji hizmetleri için etkin talebin yaratılması
Orta Gelirli Net Enerji İthalatçısı Ülkeler	- İthal kaynaklardan artan enerji talebini karşılama yeteneği - Kaynakların arttırılması ve altyapı yatırımlarına yönelik finansman ve sermaye temini - İnsanların temel enerji ihtiyaçlarının karşılanması ve enerji hizmetleri için etkin talebin yaratılması
Düşük Gelirli Net Enerji İthalatçısı Ülkeler	- İthal kaynaklardan artan enerji talebini karşılama yeteneği - Kaynakların arttırılması ve altyapı yatırımlarına yönelik finansman ve sermaye temini - İnsanların temel enerji ihtiyaçlarının karşılanması ve enerji hizmetleri için etkin talebin yaratılması

Kaynak: The World Bank Group, “Energy Security Issues”, Moscow-Washington DC, 2005, s. 4.

Dünya Bankası Grubu tarafından yayımlanan Tablo-1’e göre tüketici konumundaki ithalatçı ülkeler ile tedarikçi konumundaki ihracatçı ülkelerin enerji güvenliği algılamalarına yönelik bazı farklılıkların ortaya çıktığı ve ithalatçı ülkelerin, gelişmişlik seviyelerine göre farklı önceliklere sahip olduğu görülmektedir. İhracatçı ülkeler, doğal kaynakların satışına ilişkin çeşitliliği olan sürekli bir enerji pazarı arayışı içerisindeyken, ithalatçı ülkeler, enerji ihtiyaçlarını karşılayacak kaynakların çeşitlendirilerek arttırılması ve bunun için gerekli finansmanın sağlanması arayışına yönelmektedir. Ayrıca refah

seviyesinin yüksek olduğu gelişmiş ve endüstrileşmiş ithalatçı ülkeler ise enerji arz şokları ve kesintilerine karşı önlem almak ve ithal kaynakların alternatifi olabilecek rüzgâr ve güneş enerjisi gibi sürekliliği olan yenilenebilir enerji kaynaklarını geliştirmeyi hedeflemektedir.

Enerji arz güvenliği, genel olarak enerjinin temin edilmesinde karşılaşılabacak sorunlara bulunacak çözümlerle ilgilenmektedir. Günümüzde enerji kaynaklarının gittikçe tükenmesi ve bu kaynaklara olan talebin hızla artması, arz-talep dengesizliğini ortaya çıkarmaktadır. Tedarikçi ülkeler ise bu durumu kendi lehine kullanma amacı ile hareket etmektedir. Tedarikçi ülkeler, yüksek fiyatlarla daha çok pazara ve alıcıya ulaşmayı hedeflerken, tüketici ülkeler, düşük fiyatlarla enerji temin edebileceği ülkeleri çeşitlendirme amacıyla hareket etmektedir. Enerji kaynaklarına sahip olan tedarikçi ülkelerin enerji kaynaklarına gereksinim duyan tüketici ülkelere göre daha avantajlı durumda olması, tüketici ülkeler açısından bağımlılığa yol açmaktadır. Tek bir enerji kaynağı türüne ve tek bir tedarikçi ülkeye bağımlılık, enerji arz güvenliğini tehdit eden en önemli unsurdur. Alternatifi olmayan enerji kaynakları devamlı bir bağımlılığa yol açmaktadır. Bu açıdan tüketilen enerji kaynaklarının alternatifinin bulunması ve çeşitlendirilmesi gerekmektedir.

3.1.1. Enerji Arz Güvenliği Açısından Kaynak Çeşitliliğinin Önemi

Enerji arz güvenliği konusunda kaynak çeşitliliği üzerine yapacağımız tanımlama, üç farklı eksenle ele alınabilir. Bunlardan ilki enerji tüketiminde farklı enerji türlerinin kullanımı, ikincisi enerjinin tedarik edildiği kaynağın çeşitlendirilmesi⁵⁵ ve üçüncüsü ise enerji kaynağının tedarik yönteminin farklılaştırılmasıdır.

Enerji tüketiminde tek bir kaynak türünün yüksek oranda kullanımı, bu kaynağa olan bağımlılığı arttırmaktadır. Bağımlılığın yüksek olduğu enerji kaynağının elde edilip tüketilmesine kadarki süreçte karşılaşılabacak sorunlar, enerji tedarikini olumsuz etkilemekte ve üretimin aksamasına neden olabilmektedir. Örneğin, toplam enerji tüketiminin %70'ini doğal gaz ile sağlayan bir ülke için doğal gaz temininde yaşanacak bir sorunun ortaya çıkaracağı enerji açığının giderilmesi, kısa dönemde petrol ve kömür

⁵⁵ Sevim (2012), *a.g.m.* s. 4386, 4387.

kullanımının arttırılması ile sağlanamamaktadır. Bu nedenle tek bir enerji kaynağı türünün ikame edilemeyecek şekilde ve yüksek oranda kullanılmaması gerekmektedir. Bu şartlar sağlandığı sürece birbirinin alternatifi olan enerji türleri ile tüketimde çeşitlilik sağlanabilmektedir.

Enerjinin tedarik edildiği kaynakların çeşitlendirilmesi ise tedarikçi ülkeler kapsamında değerlendirilmesi gereken bir durumdur. Bir ülkenin yüksek oranda ihtiyaç duyduğu enerji kaynağını tek bir satıcıdan sağlaması, tedarikçi ülke lehine tek taraflı bir bağımlılığa yol açmaktadır. Tek taraflı bu bağımlılık, tüketici ülkeler açısından başta enerji fiyatlarının ve ithalat faturalarının yüksek olması gibi sorunları da beraberinde getirmektedir. Bu açıdan bir üretim girdisi olarak enerji maliyetlerinin yüksek olması, özellikle sanayileşmiş ve birçok alanda üretim gerçekleştiren tüketici ülkeler açısından rekabet koşullarının aleyhlerine gelişmesine neden olabilmektedir.

Çok sayıda satıcının bulunduğu enerji pazarında oluşacak rekabet nedeniyle fiyatların genel seviyesinin düşmesi, ekonominin temel kurallarından biri olarak kabul edilmektedir. Bu kapsamda tüketici ülkelerin rekabetçi fiyatlarla enerji ürünleri pazarlarına erişim sağlaması, tedarikçi ülkeler arasında fiyat rekabetinin yaşanmasına neden olmaktadır. Bu nedenle ihtiyaç duyulan enerji kaynağının birden fazla tedarikçi ülkeden temin edilmesi, enerji arz güvenliğinin sağlanması açısından önem arz etmektedir.

Kaynakların çeşitlendirilmesine yönelik yöntemlerin sonuncusu ise enerji tedarik yönteminin çeşitlendirilmesidir. Günümüzde petrol ve doğal gaz, tedarikçi ve tüketici ülkeler arasında deniz yolu ve coğrafi koşulların izin verdiği ölçüde boru hatları ile taşınmaktadır. Bu açıdan özellikle açık denizler ile bağlantısı bulunan ülkeler avantajlı bir konuma sahiptir. Bu ülkeler, yakın coğrafyada yer alan tedarikçi ülkelerden boru hatlarıyla, uzak coğrafyada yer alan tedarikçi ülkelerden ise deniz yoluyla petrol ve doğal gaz tedarik edebilmektedir. Böylece deniz yolu ve boru hattı seçenekleri kullanılarak tedarik yöntemi çeşitlendirilmekte ve daha fazla tedarikçi ülkeye erişilmektedir. Deniz yolu taşımacılığı, boru hattı taşımacılığına göre daha sınırlı kapasiteye sahip olmasına rağmen tedarik yönteminin çeşitlendirilmesinde etkisini hissettirmektedir. Özellikle boru hatlarında sabotaj veya siyasi nedenlerle enerji akışının kesilmesi gibi kriz durumlarında deniz yolu taşımacılığının önemi artmaktadır.

Kaynak çeşitliliğine yönelik özellikle sanayileşmiş ve kalkınmakta olan ülkeler son yıllarda ciddi önlemler almakta ve yatırımlar yapmaktadır. Özellikle Japonya ve Asya Kaplanları olarak nitelendirilen; Tayvan, Singapur, Hong Kong ve Güney Kore gibi ülkeler, enerji tüketimlerini karşılamak amacıyla kaynak çeşitliliğine önem vermektedir. Söz konusu ülkeler kullandıkları enerji türünü, enerji teknolojilerini ve enerji tedarikçilerinin sayısını arttırırken, enerji verimliliğini ve tasarrufunu da sağlamaya çalışmaktadır.⁵⁶

Çeşitliliğin, enerji arz güvenliğini arttırdığına yönelik genel bir kanı bulunmaktadır. Fakat çeşitlilik, enerji arz güvenliğini sağlamada tek başına yeterli görülmemektedir. Bu açıdan çeşitliliğin, bazı tamamlayıcı unsurların varlığı ile desteklenmesi gerekmektedir. Bu tamamlayıcı unsurlar ise “güvenirlilik” ve “esneklik” tir.⁵⁷ Enerji akışının mücbir nedenler dışında kesintiye uğramaması güvenirlilik, ani şoklara karşı tüketicilerin enerji kaynağına erişiminin garanti altına alınması ise esneklik olarak ifade edilmektedir.⁵⁸ Bu kapsamda fiziksel erişim problemleri dışında tedarikçi ülkelerin özellikle politik nedenlerle daha önceden taahhüt ettiği miktarda enerji akışını gerçekleştirmemesi, kaynak güvensizliğine neden olmaktadır. Bu durumda kaynak çeşitlendirmesine rağmen güvensizlik riski nedeniyle enerji arz güvenliği sağlanamamaktadır. Erişim kaynağının garanti altına alınmasında ise kullanılabilecek en iyi yöntem depolama kapasitesinin arttırılmasıdır.⁵⁹ Herhangi bir nedenle enerji akışının kesintiye uğraması veya yoğun kış şartları nedeniyle ithal edilen enerji miktarının yetersiz kalması gibi durumlarda daha önceden depolanan enerjinin kullanımı, yaşanacak problemleri geçici süreyle de olsa ortadan kaldırmaktadır.

3.1.2. Enerji Arz Güvenliği Açısından Enerji Fiyatlarının Etkisi

Enerji kaynaklarının tedariki açısından kaynak çeşitliliğinin etkili olduğu diğer bir alan da enerji fiyatlarıdır. Enerji arz güvenliği ile ilgili daha önce verilen tanımlarda da

⁵⁶ Tuğçe Gençtürk, “Enerji Güvenliği Nedir?, Ulusal ve Uluslararası Boyutta Enerji Güvenliği Sorunu”, *Başkent Üniversitesi Stratejik Araştırma Merkezi*, Ankara, 2012, s. 3.

⁵⁷ Bülent Gökdemir, “Türkiye’de Doğal Gaz Sektörünün Yeniden Yapılandırılması: Sekiz Yıllık Deneyimin Arz Güvenliği ve Rekabet Politikası Perspektifinden Değerlendirilmesi”, *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV) Yayınları*, Ankara, 2009, s. 100.

⁵⁸ a.g.m, s. 101.

⁵⁹ a.g.m., s. 115, 116.

enerjinin makul fiyatlarla tedarik edilmesinin önemi vurgulanmaktadır. Enerji fiyatlarının enerji güvenliğinin temel unsurlarından biri haline gelmesinde etkili olan gelişme, geçmişte yaşanan enerji krizleri sonrası enerji fiyatlarının astronomik ölçüde yükselmesidir.

1973 Petrol Krizi ile birlikte ham petrol fiyatlarının varil başına 2,59 dolardan bir yıl içinde 11,65 dolara yükselmesi⁶⁰, tüketici ülkeleri yüksek enerji fiyatlarına karşı politika geliştirmeye zorlamıştır. Bu kapsamda enerji krizlerinin etkilerini azaltmayı hedefleyen IEA'nın faaliyetleri sonucu yaşanan talep azalmasına ve arz fazlasına bağlı olarak 1986 yılında uluslararası petrol fiyatları en alt seviyeyi görmüştür.⁶¹ Petrol fiyatlarındaki düşüş, 1980'lerin başından 1990'ların ilk yıllarına kadar enerji güvenliğine yönelik ilginin azalmasına neden olmuştur. Ancak 1990 yılında başlayan Körfez Savaşı, Asya ekonomik krizi ve azalan petrol arzı sebebiyle petrol fiyatları tekrar yükselişe geçmiş ve enerji güvenliğine yönelik kaygılar yeniden artmıştır.⁶²

Enerji fiyatlarının yüksek veya düşük olması, enerji arz güvenliği açısından enerji arz ve talep eden ülkeleri farklı şekilde etkilemektedir. Örneğin, fosil enerji kaynaklarını yoğun olarak ithal eden ülkeler için uluslararası petrol ve doğal gaz fiyatlarının yüksek olması, ithalat için daha fazla ulusal kaynağın ayrılmasına neden olmaktadır. Bu durum tüketici ülkelerin enerji arz güvenliği endişesini arttırırken, enerji kaynaklarını ihraç eden ülkeler açısından daha fazla maddi gelir sağlama anlamına gelmektedir.⁶³ Ayrıca yüksek enerji fiyatları, ihracat potansiyeli zayıf olan tüketici ülkeler açısından ekonomik anlamda cari açığın artmasına neden olan en önemli unsurlardan birini oluşturmaktadır.

Enerji fiyatlarının aşırı derecede düşük olması da enerji arz güvenliği üzerinde olumsuz bir etkiye sahiptir. Petrol fiyatlarının düşük olması, yenilenebilir enerji gibi alternatif enerji türlerinin gelişimine, enerji verimliliğinin arttırılmasına yönelik çalışmalara ve enerji tasarrufu için AR-GE faaliyetlerine engel teşkil edeceği için uzun

⁶⁰ Gençtürk, *a.g.m.*, s. 3.

⁶¹ Mehmet Efe Biresselioğlu, "Nato'nun Değişen Güvenlik Algısı: Türkiye'nin Olası Konumu", *Uluslararası İlişkiler*, 2012, c. 9, S. 34, s. 231.

⁶² *a.g.m.*, s. 231.

⁶³ Erdal-Karakaya, *a.g.m.*, s. 117,118.

vadede enerji arz güvenliğinin gelişimini olumsuz etkilemektedir.⁶⁴ Ayrıca enerji fiyatlarının düşük olmasının ortaya çıkaracağı gelir kaybının neden olacağı tedarikçi ülkelerdeki siyasi istikrarsızlık veya altyapı yetersizliği, enerji üretiminde uzun vadede aksamalar yaşanmasına, buna bağlı olarak gelecek dönemde ciddi fiyat dalgalanmalarına ve enerji güvenliği açısından vahim sonuçlara yol açabilir.⁶⁵

Çok sayıda satıcının enerji piyasasında yer alması, arz ve talep dengesi açısından enerji fiyatlarının düşmesine neden olmaktadır. Az sayıda satıcı ve çok sayıda alıcının bulunduğu piyasa koşulları ise enerji fiyatlarını yükseltmektedir. Yüksek enerji fiyatları ile her tüketicinin enerji kaynağına ulaşma imkânı bulunmaktadır. Ancak enerji arz güvenliği açısından önemli olan hususlardan biri de, makul fiyatlarla sürekli bir enerji arzına ulaşılmasıdır. Bu açıdan fiyat artışlarından etkilenmek istemeyen tüketici ülkeler, enerji tedarik ettiği ülkelerin sayısını arttırarak kaynak çeşitliliğini sağlamaya çalışmaktadır.

3.2. Enerji Nakil Hatları Güvenliği

Enerji arz güvenliği ile ilgili önemle üzerinde durmamız gereken diğer bir konu, enerji ürünlerine kesintisiz fiziki erişimin sağlanmasıdır. Bu açıdan enerji temin edilen güzergâhların güvenliğinin enerji arz güvenliği ile doğrudan bağlantısı bulunmaktadır. Sanayileşmiş ülkeler için enerjinin zamanında ve kesintisiz olarak sağlanması, üretimin sürdürülebilirliği açısından hayati bir öncelik taşımaktadır. Enerji temininde yaşanılacak herhangi bir kesinti, üretimin aksamasına sebep olmakta ve ekonomik kaybı arttırmaktadır. Bu nedenle enerji talep eden ülkeler, enerji temininde fayda-maliyet analizi yaparak yüksek enerji fiyatlarına rağmen daha güvenli nakil güzergâhlarına sahip tedarikçi ülkeleri tercih edebilmektedir.⁶⁶

Enerji nakli ile ilgili enerji kaynakları türleri açısından bir değerlendirme yaptığımızda özellikle doğal gazın üretim merkezlerinden tüketim merkezlerine transferi, diğer fosil kaynaklar olan petrol ve kömüre göre farklılık göstermektedir. Petrol ve doğal

⁶⁴ Muharrem Hilmi Özev, “Küresel Denklemden Türkiye’nin Enerji Güvenliği”, *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Yayınları-Rapor 89*, 2017, s. 30.

⁶⁵ *a.g.m.*, s. 29.

⁶⁶ Erdal-Karakaya, *a.g.m.*, s. 130.

gaz denizler üzerinden gemilerle veya karadan boru hatlarıyla taşınabilmektedir. Fakat doğal gaz yapısı itibariyle deniz yolu ile taşınabilmesi için önce sıvılaştırılarak likit doğal gaz (LNG) formuna getirilmesi ve tüketilmeden önce tekrar gaz haline getirilmesi gibi çift taraflı bir işleme tabi tutulmaktadır. Çift taraflı bu işlemin ortaya çıkardığı ekstra maliyet, doğal gazın boru hattı ile taşınmasının daha ekonomik bir seçenek olduğunu ortaya koymaktadır.⁶⁷ Boru hatları, başlangıç noktasından varış noktasına kadar kapalı veya mümkün olan bölgelerde toprak üstünden açık şekilde döşenen, güvenlik tehditlerine açık, çok uzun mesafeli yapılardan oluşmaktadır. Bu açıdan boru hatları çeşitli fiziki saldırıların hedefi olabilmektedir. Bu nedenle güvenli bir doğal gaz nakli için boru hatlarının geçtiği güzergâhlarda çevresel veya fiziki olarak açık tehditlerin bulunmaması, kesintisiz bir enerji akışı için dikkat edilmesi gereken temel koşullar arasında yer almaktadır.

Enerji nakil güzergâhı ile ilgili sınır içi nakil güvenliği ve sınır ötesi nakil güvenliği olmak üzere iki farklı boyut bulunmaktadır.⁶⁸ Örneğin, doğal gazın ülke sınırları içerisinde oluşturulacak iletim ağları ile son kullanıcıya güvenli ve kesintisiz bir şekilde ulaştırılması tüketici ülkenin sorumluluğunda iken, tedarikçi ülkeden tüketici ülkenin sınırlarına kadar olan kısımda sorumluluk, doğal gaz boru hattının geçtiği transit ve tedarikçi ülkelerde bulunmaktadır. Her iki alanda da özellikle siyasi nedenlerle veya doğal afetler, iklim koşulları, terörist saldırılar ve sabotajlar gibi sebeplerle enerji akışında kesinti yaşanma riski bulunmaktadır. Örneğin, Türkiye’de Kürdistan İşçi Partisi adı altında faaliyet gösteren terör örgütü PKK’nın, İran’dan ülkemize ulaşan doğal gaz boru hattına ülke sınırlarımız içerisinde saldırarak enerji akışını kesintiye uğratması⁶⁹, Türkiye’nin sorumluluğundaki sınır içi nakil güvenliğini olumsuz etkilemektedir.

Sınır ötesi enerji nakil hatlarının güvenliğinin ise tedarikçi ülkenin ve transit ülkenin sınırları içerisinde sağlanması gerekmektedir. Günümüzde tedarikçi ve transit ülkelerin sınırları içerisinde gerçekleşen ve enerji akışının durmasına neden olan birçok olay meydana gelmektedir. Örneğin, Mısır İsrail ve Ürdün’ün doğal gaz ihtiyacının önemli bir kısmını karşılamaktadır. İsrail ve Ürdün’e giden doğal gaz boru hattı, Mısır’da

⁶⁷ Erdal-Karakaya, *a.g.m.*, s. 130.

⁶⁸ *a.g.m.*, s. 129.

⁶⁹ Reuters, “Attack Halts Flow in Natural Gas Pipeline From Iran To Turkey”, <http://www.reuters.com/article/us-turkey-gas-iran-idUSKCN0Q20G820150728> (29.11.2017).

2011 ve 2012 yıllarında birçok kez terörist saldırıya uğramış ve boru hattında meydana gelen hasar nedeniyle bölgeye yeterli miktarda enerji akışı sağlanamamıştır. Bu dönemde Ürdün'e ihraç edilen doğal gaz %60 oranında azalmıştır.⁷⁰ Boru hatlarında meydana gelen kesintiler, terörist saldırıların dışında doğal afetler nedeniyle de meydana gelebilmektedir. Örneğin, İsviçre Alplerinden geçerek İtalya'ya giden Transigaz boru hattında 2010 yılında toprak kayması nedeniyle hasar oluşmuş ve İtalya'ya giden doğal gaz akışında kesinti meydana gelmiştir. Mısır ve İsviçre'de meydana gelen her iki durum, tedarikçi ülkenin sorumluluğunda ve sınırları içerisinde gerçekleşmiştir.

Enerji nakil hatlarının güvenliği açısından tedarikçi ülkelerin güvenilir olması ve istikrarlı bir yapıya sahip olması, üzerinde durulması gereken diğer bir konudur. Demokratik olmayan rejimler ile yönetilen ve iç karışıklıklara neden olan mezhepsel çatışmaların yaşandığı enerji kaynakları açısından zengin tedarikçi ülkelerde, sağlıklı bir enerji üretimi gerçekleştirilememektedir.⁷¹ Örneğin, antidemokratik bir rejime sahip olan ve mezhepsel çatışmalar nedeniyle sürekli terörist saldırıların gerçekleştirildiği Nijerya'da enerji üretimi istenilen seviyede gerçekleştirilememekte ve üretime yönelik yeterli ölçüde yatırım yapılamamaktadır.⁷² Ayrıca istikrarsız ortam, kaynak sahibi ülkelerde üretime yönelik yabancı sermaye yatırımlarını da doğrudan etkileyebilmektedir. Nijerya'da, enerji nakil hatlarına yönelik terörist saldırıların yaygınlaşması, ülkedeki önemli bir petrol üreticisi olan Royal Dutch Shell şirketinin 2003 yılında petrol üretimini sonlandırmasına neden olmuştur.⁷³

Tedarikçi ülkelerin dışında transit ülkelerin de güvenilir demokratik rejimlerle yönetilmesi ve enerji nakil hatlarının güvenliğini sağlayabilecek istikrarlı bir yapıya sahip olması, enerji güvenliği açısından önemlidir. Bu kapsamda uzun süredir siyasi istikrarsızlık ile sarsılan Ukrayna'nın durumu önemli bir örnek teşkil etmektedir.

⁷⁰ Çağla Gül Yesevi, "Mısır'ın Baharı ve Enerji Politikaları", *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, 2013, <http://www.21yyte.org/arastirma/misir/2013/07/10/7102/misirin-bahari-ve-enerji-politikalari> , (29.11.2017).

⁷¹ Anıl Çağlar Erkan, "Enerji Arz Güvenliğinde Enerji Nakil Hatları Güzergâhlarının Önemi ve Karadeniz", *Karadeniz Araştırmaları*, Bahar 2015, S. 45, s. 130.

⁷² a.g.m., s. 130.

⁷³ a.g.m., s. 130.

Rusya'dan AB ülkelerine giden doğal gazın önemli bir kısmı, Ukrayna'nın topraklarından geçmektedir. Ukrayna'da 2014 yılından itibaren Rusya yanlısı ayrılıkçı hareketlerin yoğunlaşması nedeniyle yaşanan çatışmalar, ülkeyi siyasi bir bunalımın, çatışmanın içine itmiş ve ülke topraklarının bir kısmının kaybına neden olmuştur. Ukrayna ve Rusya arasında yaşanan siyasi sorunlar sebebiyle, geçmişte bu ve benzeri olaylar bahane edilerek doğal gaz akışı birçok kez Rusya tarafından kesilmiştir. Tedarikçi ve transit ülkelerin sorumluluğunda yaşanan bu tür gelişmeler, sınır dışı nakil ağlarının güvenliğini tehdit etmekte ve kesintisiz enerji akışı açısından AB ülkelerini olumsuz etkilemektedir.

İstikrar ve güvenlik eksikliği dışında transit ülkeler ile ilgili yaşanabilecek bir diğer sorun ise, enerji nakil hatlarında yaşanan hırsızlıklardır. Enerji nakil hattından yapılan hırsızlıklar, tüketici ülkelerin yeterli miktarda enerji temin edememesine ve tedarikçi ülkelerin de maddi olarak zarara uğramasına neden olmaktadır. Örneğin, 2009 yılında Rusya'dan AB ülkelerine giden doğal gaz akışında meydana gelen kesinti nedeniyle Rusya, transit ülke Ukrayna'yı boru hattından doğal gaz çalmakla ve Avrupa'ya açılan vanaları kapatmakla suçlamıştır.⁷⁴ Enerji akışında yaşanan kesintiler, tüketici ve tedarikçi ülkeler açısından önemli ölçüde maddi kayıplara sebep olmaktadır. Bu açıdan tedarikçi ülkelerin, enerji talep güvenliği riski ile karşı karşıya kalmaması için, tüketici ülkelere ulaşacağı transit ülkeleri belirlerken güvenilir ülkeleri tercih etmesi gerekmektedir.

Enerji alanında akademik çalışmaları bulunan yazarların ve küresel enerji hareketliliği ile yakından ilgilenen uluslararası kurumların, enerji arz güvenliğine yönelik tanımlamaları ışığında, bu çalışma kapsamında tüketici ülkelere yönelik bir enerji arz güvenliği tanımı yapacak olursak, enerji arz güvenliği, ihtiyaç duyulan enerji gereksinimin;

- öncelikle yenilenebilir enerji kaynaklarının tercih edilmesiyle, bu sağlanamıyor veya yeterli gelmiyorsa,
- uygun fiyatlarla ve arz kesintisine neden olmayacak şekilde, zamanında, güvenilirliği kanıtlanmış çok sayıda tedarikçi ülkelerden,

⁷⁴ Erkan, *a.g.m.*, s. 131, 132.

- her türlü dış etkiden uzak enerji nakil hatlarının geçtiği, güvenilir ve siyasi açıdan istikralı olan transit ülkelerden,
- kara ve deniz yolu ulaşımının birlikte kullanıldığı, farklılaşmış ithalat seçenekleriyle temin edilmesi şeklinde tanımlayabiliriz.

Bu tanımdan yola çıkarak, enerji arz güvenliğinin sağlanmasında temel önceliğin; su, rüzgâr, güneş, dalga, biyokütle ve jeotermal gibi bedelsiz yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının arttırılarak yaygınlaştırılması olduğu anlaşılmaktadır. Yüksek oranda enerji ithalatı gerçekleştiren ve yeterli doğal gaz, kömür ve petrol rezervi bulunmayan, ancak coğrafi konumu nedeniyle su kaynakları açısından zengin ve gün boyunca güneş ışığı ve rüzgâr alan ülkeler için yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı, enerji arz güvenliğinin sağlanması açısından başvurulabilecek en önemli araç olarak değerlendirilmektedir. Yenilenebilir enerji kaynaklarına yapılacak yatırımın başlangıç maliyetlerinin yüksek olmasına rağmen, yabancı kaynaklara ihtiyaç duymadan, tamamıyla ulusal kaynaklarla ve yerli üretim ile elde edilecek bu enerji türü, ucuz enerji kaynağı ve kesintisiz enerji arzı açısından, günümüzde gelişmiş birçok ülkenin ilgi duyduğu ve yatırımlarını arttırdığı bir alan olarak gelişimini sürdürmektedir.

Transit ülkelerin kendi sınırları içerisinde geçen enerji nakil hattının güvenliğini sağlayabilecek koşullara sahip olması, güvenli enerji akışı için önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenle tüketici ülkelerin, enerji tedarik edeceği nakil güzergâhını belirlerken, siyasi istikrar, güvenlik ve güvenilirlik açısından en uygun transit ülkeleri ve rotaları tercih etmesi gerekmektedir. Ayrıca tüketici ülkelerin, transit ülke ve tedarikçi ülkelerin siyasi çatışmaları veya birbirine olan güvensizlikleri nedeniyle enerji arz güvenliğini, riske atacak tercihlerden uzak durmaları gerekmektedir.

3.3. Enerji Talep Güvenliği

Teknolojik gelişmelerin sağladığı imkânlar, fosil enerji kaynaklarının çıkarılıp işlenebilmesini kolaylaştırarak dünya genelinde enerji üretiminin artmasını sağlamaktadır. Özellikle ABD'nin, konvansiyonel olmayan kaya gazı kaynaklarını çıkarıp ihraç edebilir bir pozisyona gelmesi, daha fazla doğal gaz arzının küresel doğal gaz piyasasına girmesine neden olmaktadır. Ayrıca başta Doğu Akdeniz olmak üzere çeşitli enerji sahalarında yeni petrol ve doğal gaz rezervlerinin keşfedilmesi de gelecekte

bu potansiyelin daha fazla arttırmasını sağlayacaktır. Doğal gaz üretimindeki artışa rağmen, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının dünya genelinde ve özellikle sanayileşmiş büyük Avrupa ülkelerinde hızla artması, doğal gaz bolluğuna neden olacak şekilde geleneksel fosil enerji kaynaklarının kullanımını hızla azaltmaktadır.

Fosil enerji kaynakları açısından zengin tedarikçi ülkeler ise tüm bu gelişmelerin etkisiyle gelecekte azalması muhtemel talep karşısında, artan üretim kapasitelerini ekonomik bir değere dönüştürebilmek için enerji kaynaklarını satabileceği yeni pazar arayışlarını hızlandırmaktadır. Tedarikçi ülkelerin artan üretim kapasitesi ve hızlanan pazar arayışları, enerji çevrelerinde hızlı bir rekabet ortamının da doğmasını sağlamaktadır. Tüm bu gelişmelerin etkisiyle enerji güvenliği kapsamında “enerji talep güvenliği”, tedarikçi ülkeler açısından tartışılması ve tanımlanması gereken ve bazı alanlarda enerji arz güvenliği ile yakınlaşan ayrı bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır.

Enerji talep güvenliğine yönelik risklerin yoğun şekilde hissedildiği kuruluşların başında OPEC gelmektedir. OPEC ülkelerinin en önemli müşterilerini ise OECD ülkeleri oluşturmaktadır. Geleceğe yönelik yapılan tahminlerde OECD ülkelerinin petrol talebinde azalma öngörülmektedir. Ayrıca petrol fiyatlarının dalgalı bir seyir izlemesi de küresel petrol talebini olumsuz etkilemektedir. Bu kapsamda temel önceliği, petrol üretimi, petrol arzı ve pazar fiyatları üzerinde kontrolü sağlamak olan OPEC için, petrol ihracatına yönelik enerji talep güvenliği en önemli sorunlardan birini oluşturmaktadır.⁷⁵

Enerji talep güvenliği ise “*tedarikçi ülkelerin ürettiği petrol ve doğal gaz gibi enerji ürünlerine yönelik, rekabetçi piyasa fiyatlarında, sabit ve düzenli bir talebin varlığı*” olarak tanımlanmaktadır.⁷⁶ Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere enerji talep güvenliğinin temel şartını, ihraç edilen enerji ürünlerine tüketici ülkelerden istikrarlı ve kesintisiz bir talebin varlığı oluşturmaktadır.

Enerji güvenliğine yönelik riskler, sadece tüketici ülkeler için değil, aynı zamanda tedarikçi ülkeler için de geçerlidir ve bazı alanlarda benzerlik göstermektedir. Bu açıdan özellikle enerji kaynaklarına yönelik fiyat ve çeşitlilik unsurları öne çıkmaktadır. Nasıl

⁷⁵ Jude Chukwudi Dike, “Measuring The Security of Energy Export Demand in Opec Economies”, *Energy Policy*, 2013, Vol. 60, s. 594.

⁷⁶ *a.g.m.*, s. 594.

ki, enerji ithal eden ülkeler açısından ucuz fiyatlarla satın alınabilecek enerji kaynaklarının tedarik edildiği ülkelerin çeşitliliği önemli bir faktörse, enerji ihraç eden ülkeler açısından da enerji kaynaklarının yüksek fiyatlarla satılabileceği çok sayıda ülkenin yer aldığı farklı pazarlara erişimi hayati bir öneme sahiptir.

Enerji arz güvenliği ve enerji talep güvenliği arasındaki benzerlikler ve çeşitlendirilmeye yönelik hedefler, enerji arz ve talep eden ülkeler arasında karşılıklı bağımlılığa yol açmaktadır. Bu açıdan Rusya ile AB arasındaki enerji ilişkilerinin değerlendirilmesi, talep güvenliğinin daha iyi kavranması açısından yararlı bir örnek teşkil etmektedir.

Dünyada doğal gaz rezervleri açısından en zengin ülkelerden biri olan Rusya, enerji kaynaklarının ihracatını dış politikasının birinci önceliği haline getirmiştir. 2013 yılı verilerine göre Rusya'nın toplam ihracat gelirinin %68'ini, petrol ve doğal gaz satışı oluşturmaktadır. Rusya, doğal gaz ihracatının ise hemen hemen hepsini, Türkiye'nin de dâhil olduğu Avrupa ülkelerine yapmaktadır.⁷⁷ Bu açıdan bakıldığında, Rus ekonomisi için enerji kaynaklarının satışından elde edilen gelirin, hayati bir öneme sahip olduğu ve özellikle doğal gaz ihracatında, Avrupa ülkelerine karşı bir talep bağımlılığının ortaya çıktığı görülmektedir.

Rusya, talep bağımlılığı riski karşısında özellikle son yıllarda enerji talep güvenliği riskini azaltacak ve talep kaynaklarını çeşitlendirecek yeni pazar ve nakil hatları arayışlarını hızlandırmaktadır. Bu kapsamda Avrupa'dan oldukça farklı bir coğrafyada yer alan Çin ile 2014 yılında 400 milyar dolar değerinde uzun dönemli bir doğal gaz satışı anlaşması imzalamıştır.⁷⁸ Rusya, talep güvenliği riskini azaltacak söz konusu anlaşmayı imzalayarak, enerji ihracatı gerçekleştirdiği ülkeleri ve pazarları çeşitlendirme yönünde ciddi bir adım atmıştır.

Ekonomik gelirin önemli bir kısmını ulusal enerji kaynaklarının ihracatından elde eden tedarikçi ülkelerin, enerji kaynaklarını, satabileceği ülkeleri çeşitlendirmesi,

⁷⁷ U.S. Energy Information Administration, "Russia's Export Revenues", <http://www.eia.gov/todayinenergy/detail.cfm?id=17231>, (29.11.2017).

⁷⁸ Bloomberg Business, "Russia, China Add to \$400 Billion Gas Deal With Accord", 2014, <http://www.bloomberg.com/news/articles/2014-11-10/russia-china-add-to-400-billion-gas-deal-with-accord>, (29.11.2017).

enerji talep güvenliğinin sağlanması açısından önemli olmasına rağmen tek başına yeterli olmamaktadır. Tedarikçi ülkelerin, diğer enerji arz eden ve talep eden ülkeler ve bölgeler arasında ticari bağlantının sağlanmasında rol oynaması ve kendi enerji kaynaklarını taşıyacak ana enerji kanalları üzerinde kontrole sahip olması, enerji piyasalarına hâkim olmada ve talep güvenliğinin devamlılığını sağlamada önemi bir rol oynamaktadır. Bu kapsamda Rusya'nın doğal gaz ve petrol enerji nakil hatları üzerinde üstünlük sağlamaya yönelik çeşitli girişimleri bulunmaktadır.⁷⁹

Rusya, Ukrayna ile yaşadığı sorunlar sebebiyle doğal gaz ihracatında karşılaştığı sorunları aşmak için alternatif projeler geliştirmektedir. Bu kapsamda Rusya, Ukrayna'yı devre dışı bırakmak amacıyla AB ülkelerine doğal gaz taşıyacak Kuzey Akım, Kuzey Akım II, Güney Akım ve Türk Akımı gibi alternatif enerji nakil hattı projeleri geliştirerek, doğal gaz talep güvenliğini sağlamaya çalışmaktadır. Ayrıca Rusya'nın enerji şirketi Gazprom, Kazakistan ve Azerbaycan'da üretilen doğal gazı satın almakta ve tekrar Avrupa'daki müşterilerine satmaktadır. Rusya, geniş coğrafyası sayesinde oynadığı bu aracı rol ile satıcı ve alıcı durumda bulunan unsurlar arasında kendi aleyhine gelişebilecek doğrudan iletişimi engellemekte ve doğal gaz pazarında hâkimiyetini pekiştirerek, enerji fiyatları üzerinde etkisini arttırmaktadır.

Enerji talep güvenliği açısından diğer bir unsur ise enerji sahalarında üretimin artırılması ve enerji akışında sürekliliğin sağlanmasıdır. Bu açıdan ihracat potansiyelinin yükseltilmesi için enerji sahalarına yönelik yatırımların artırılması gerekmektedir. Bu kapsamda tedarikçi ülkeler olarak İran ve Azerbaycan'ın enerji sahalarının geliştirilmesine yönelik yaklaşımları örnek teşkil etmektedir. İran, doğal gaz rezervleri açısından dünyanın en zengin ülkelerinden biri olmasına rağmen, doğal gaz kaynaklarını ekonomisi için önemli bir gelir getirici kalem olarak kullanamamasının temel nedeni, enerji sahalarına gerekli yatırımları yapmamasıdır. Buna karşın gelirin önemli bir kısmını enerji ihracatıyla elde eden Azerbaycan ise 2011 yılı itibariyle petrol ve doğal gaz sektöründeki yatırımlarının payını hızla artırmaktadır. Söz konusu yatırımlar, özellikle yeni petrol ve doğal gaz sahalarının geliştirilmesi için yapılmaktadır.⁸⁰ Tedarikçi ülkeler tarafından enerji sahalarına yapılan üretimi artırma odaklı yatırımlar, aynı zamanda

⁷⁹ Yergin (2006), *a.g.m.*, s. 71.

⁸⁰ Efgan Nifti - Emin Akhundzada - Emin Danış, "Azerbaijan Energy Outlook", *Caspian Strategy Institute*, 2014, s. 12.

enerji talep eden ülkeler açısından arz güvenliğini desteklemektedir. Daha önce belirtildiği gibi arz güvenliği ve talep güvenliği arasında, güvenliğe yönelik çeşitli risk unsurları, benzerlik gösterdiği gibi, alınacak bazı önlemler de birbirini destekler niteliktedir.

4. KARŞILIKLI BAĞIMLILIK YAKLAŞIMI KAPSAMINDA ENERJİ GÜVENLİĞİ

Günümüzde küresel enerji ticaretinde ve bölgesel enerji politikalarının belirlenmesinde, enerji kaynaklarını arz ve talep eden tüketici ve tedarikçi ülkeler dışında, enerji akışında rol alan transit ülkeler, enerji kaynaklarının çıkarılıp, işlenmesinde ve taşınmasında hizmet veren çok uluslu petrol ve doğal gaz şirketleri ve enerji kaynaklarının fiyatlandığı enerji merkezi ülkeler gibi çok sayıda aktör rol oynamaktadır. Bu açıdan enerji güvenliğinin değerlendirilmesinde ve küresel enerji ticaretinde rol alan aktörler arasındaki ilişkilerin analizinde, iş birliğini merkeze alan ve aynı zamanda devlet dışında birçok uluslararası aktörü de analiz birimi olarak kabul eden karşılıklı bağımlılık yaklaşımı üzerinde durulacaktır.

Robert O. Keohane ve Joseph S. Nye'in, 1977 yılında yayımladığı "Power and Interdependence" isimli eserleri ile literatüre kazandırdıkları karşılıklı bağımlılık yaklaşımı, uluslararası sistemi açıklamaya çalışmaktadır. Keohane ve Nye, farklı aktörler arasındaki etkileşimi esas alan karşılıklı bağımlılık yaklaşımına değinmeden önce, bir devlet için bağımlılığın (dependence) ne anlama geldiğini açıklamaktadır. Keohane ve Nye'e göre bağımlılık, "bir devletin önemli ölçüde dış kuvvetler tarafından etkilenmesi veya belirlenmesi"⁸¹ olarak tanımlanmaktadır. Bu ilişki türünde bağımlı olan devletin, aleyhine veya lehine gelişebilecek kendi inisiyatifinde olmayan bir tercih söz konusudur. Bağımlı devletin tercihleri, onu etkileyen baskın devletin tercihleri doğrultusunda gelişebilmektedir.

Keohane ve Nye, karşılıklı bağımlılığı ise şu şekilde açıklamaktadır; "Karşılıklı bağımlılık (interdependence) ise, en basit tanımıyla müşterek bağımlılığı ifade etmektedir. Dünya siyasetinde karşılıklı bağımlılık ülkeler arasında ya da farklı

⁸¹ Robert O. Keohane - Joseph S. Nye, *Power and Interdependence (Fourth Edition)*, Logman, 2011, s. 7.

lkelerdeki aktörler arasındaki karşılıklı etkilerin karakterize ettiği durumu ifade etmektedir. Bu etkiler, genellikle uluslararası sınırları aşan para, mal, insan ve mesaj akışının dâhil olduğu uluslararası işlemlerden kaynaklanmaktadır.”⁸² Nye, bir başka eserinde ise karşılıklı bağımlılığı daha yalın bir dille açıklamaktadır; “...karşılıklı bağımlılık birbirine bağımlı olmak demektir. Böyle bir durum kendi içinde ne iyidir ne de kötü; karşılıklı bağımlılığın çoğu da olabilir azı da. Kişisel ilişkilerde, eşlerden her birinin diğerine “iyi günde, kötü günde, hastalıkta, sağlıkta” bağlı kalacağını söz verdiği evlilik yemini karşılıklı bağımlılığı özetler. Ve lkeler arasında karşılıklı bağımlılıkta bazen iyi günler, bazen kötü günler olur.”⁸³

Karşılıklı bağımlılıktaki işlemlerin etkisi ise onlarla ilişkili maliyetlere veya kısıtlamalara bağlıdır. Örneğın, petrol ihtiyacının tamamını yabancı kaynaklardan ithal eden bir ülkenin, kürk, parfüm ve mücevher gibi lüks mallara kesintisiz bir erişimden ziyade kesintisiz bir petrol akışını tercih etmesi muhtemeldir.⁸⁴ Bu durumda ülke, petrol ihtiyacını karşılamamanın önceliğini göz önünde bulundurarak lüks malların ithalatını sınırlandırabilmektedir. Ayrıca karşılıklı bağımlılık durumunun oluşabilmesi için işlemlerin, taraflar için karşılıklı bir maliyet etkisi yaratması da gerekmektedir. Aksi takdirde işlemlerde taraflar açısından karşılıklı bir maliyetin oluşmadığı durumlar, bağlantılılığı (interconnectedness) ifade eder ki, bu durum kesinlikle karşılıklı bağımlılık anlamına gelmemektedir.⁸⁵ Maliyet etkeni, farklı ülkeler arasındaki ilişkinin sadece türünü belirlememekte, aynı zamanda ilişkinin gelecekte nasıl şekilleneceğini de etkilemektedir.

Steve Chan, “International Relations In Perspective” isimli çalışmasında Keohane ve Nye’in tanımından yola çıkarak karşılıklı bağımlılığı, “Eğer karşılıklı bağımlı olan ilişkiler kesilirse, bunun etkileri karşılıklı olmalı, yani etkileri her iki taraf için hissedilir olmalıdır.” şeklinde tanımlamakta ve “belirli bir ilişki, bir taraf için diğer tarafa göre daha fazla önemli olabileceğini” belirterek, karşılıklı bağımlılık ilişkisinin her iki taraf

⁸² Keohane-Nye, *a.g.e*, s. 7.

⁸³ Joseph S. Nye - David A. Welch, *Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4.Basım, İstanbul, 2015, s. 351.

⁸⁴ Keohane-Nye, *a.g.e*, s. 8.

⁸⁵ *a.g.e*, s. 8.

için farklı derecelerde öneme sahip olduğunu vurgulamaktadır.⁸⁶ Bu önem seviyesini, Steve Chan, A ve B aktörleri arasında oluşturduğu örnek bir ilişki modeli ile açıklamaktadır. A aktörü B aktörüne ihtiyaç duymaktadır veya B aktörü A aktörüne daha az ihtiyaç duymaktadır. Bu durumda B aktörü, A aktörü üzerinde bir pazarlık kozu elde etmektedir. İlişkilerinin kesintiye uğradığı bir durumda B aktörü, A aktörünün etkilendiğinden daha az etkilenmektedir. Böylece A aktörü, ilişkilerin hasara uğramasından daha fazla korkmakta ve B aktörü, etkileşimlerinden en fazla faydayı sağlamak için daha sıkı bir pazarlık yapmaktadır. Bir aktörün, diğer bir aktöre göre daha fazla pazarlık gücüne (bargaining power) sahip olduğu bu gibi durumlarda, aktörler arasında karşılıklı bağımlılık ilişkisi yerine aktörler arasında asimetrik veya eşit olmayan pazarlık gücünün neden olduğu bağımlılık (tek taraflı) ilişkisi ortaya çıkmaktadır. Karşılıklı bağımlılık ilişkisinde ise her iki taraf da belirli bir ölçüde eşit pazarlık gücüne sahiptir. A'nın B üzerindeki pazarlık gücü, A'nın eylemlerine karşı B'nin hassasiyetine (sensitivity) ve savunmasızlığına (vulnerability) bağlıdır.⁸⁷

Steve Chan, karşılıklı bağımlılık yaklaşımı kapsamında ülkelerin tercihlerini belirlemede rol oynayan pazarlık gücü, savunmasızlık ve hassasiyet unsurlarını açıklarken, farklı coğrafyalarda yer alan ancak aynı bölgenin enerji kaynaklarına ihtiyaç duyan büyük ve güçlü devletleri örnek göstermektedir: ABD, Batı Avrupa ve Japonya, petrol ihtiyacını ithalat yolu ile yabancı kaynaklardan karşılamaktadır. Bu nedenle petrol ihraç eden ülkelerin petrol fiyatlarını arttırma ve petrol akışını sınırlandırma yönünde aldığı bütün olumsuz kararlar, bu ülkelerin ekonomileri üzerinde pahalı etkiler bırakabilmektedir. Bu durum bu ülkeler için petrol ihraç eden ülkelerin politikalarına karşı bir hassasiyete yol açmaktadır. Ancak ABD, Batı Avrupa ve Japonya'ya göre petrol talebinin yalnızca dörtte birini yabancı kaynaklardan karşılamaktadır. Batı Avrupa ve Japonya ise petrol ihtiyacının neredeyse tamamını ithal etmektedir. Bu nedenle ABD, petrol ihraç eden ülkelerin olumsuz kararlarına karşı Batı Avrupa ve Japonya'ya göre daha az oranda hassasiyete sahiptir.⁸⁸ Batı Avrupa ve Japonya ise yeterli petrol rezervlerine sahip olmadığı ve yüksek oranda ithalata bağımlı olduğu için daha az

⁸⁶ Steve Chan, *International Relations in Perspective*, Macmillan Publishing Company, New York, 1984, s. 235.

⁸⁷ *a.g.e*, s. 235.

⁸⁸ *a.g.e*, s. 235.

pazarlık gücüne sahiptir ve petrol üretimi gerçekleştiren ABD'ye göre daha savunmasız bir durumdadır.

Petrol ihraç eden ülkelerin aldığı olumsuz kararların maliyet etkisi, bu kararlara karşı alınacak önlemler ile ortadan kaldırılabilmektedir. Örneğin; ABD, petrol ihraç eden ülkelerin tüketici ülkelere yönelik petrol ambargosu başlatması durumunda, petrol ve doğal gazda yerli üretimi arttırarak ambargonun olumsuz etkisini azaltabilmektedir. Fakat aynı durum Batı Avrupa ve Japonya açısından geçerli değildir. Bu ülkelerde yerli enerji üretimi ABD'ye göre oldukça düşüktür. Bu açıdan petrol ihraç eden ülkeler, petrol ambargosuna karşı ABD'ye göre daha savunmasız bir durumda olan Batı Avrupa ve Japonya'ya karşı daha fazla pazarlık gücüne sahiptir.⁸⁹ Bu açıdan karşılıklı bağımlılık ilişkisinde pazarlık gücü, hassasiyet ve savunmasızlık gibi faktörlerin, uluslararası ilişkilerde güç kullanımını büyük ölçüde etkilediği ve burada ifade edilen gücün de, bir ülkenin askeri ve savunma anlamında sahip olduğu güçle bağlantılı olmadığı anlaşılmaktadır.

Karşılıklı bağımlılık yaklaşımının, üç ana özelliğini bulunmaktadır. Bunlardan ilki, uluslararası ve toplumlararası iletişim kanallarının çokluğudur. Son yıllarda farklı toplumlar arasında resmi hükümet elitlerinin kurduğu iletişim kanalları dışında, farklı aktörlerin yer aldığı iletişim olanakları gelişim göstermektedir. Bu aktörler özellikle çok uluslu şirketler ve bankalar gibi uluslar ötesi ve hükümet dışı elitlerden oluşmaktadır. Bu aktörlerin oluşturduğu çoklu iletişim kanalları, devletlerarası, hükümetler ötesi ve ulus ötesi ilişkiler olarak özetlenebilir.⁹⁰ İletişim kanallarının artması aktörler arasındaki etkileşimi önemli ölçüde arttırmaktadır. Örneğin; bir bürokrat, telefonda veya bir toplantı sırasında farklı bir ülkeden meslektaşı ile doğrudan iletişim kurabilmekte ve anlaşabilmektedir. Benzer şekilde hükümet dışı elitler de özel vakıfların desteklediği bir uluslararası konferansta sıklıkla bir araya gelebilmektedir.⁹¹

Karşılıklı bağımlılığın ikinci varsayımı ise, dış politika konuları arasında hiyerarşik bir sıralamanın bulunmamasıdır. Devletlerarasındaki ilişkilerin gündemi, açık ve sürekli olarak belirlenmiş bir hiyerarşiye tabii olmayan, çok sayıda konudan

⁸⁹ Chan, *a.g.e.*, s. 235.

⁹⁰ Keohane-Nye, *a.g.e.*, s. 20.

⁹¹ *a.g.e.*, s. 21.

oluşmaktadır. Askeri ve güvenlik konuları dışında pek çok konu, bir hiyerarşik sıralamaya tabi tutulmadan uluslararası politikanın gündem konusu olabilmektedir. Ayrıca konular arasında iç politika ve dış politika ayrımı yapmak fazla bir anlam ifade etmemektedir.⁹² İç ve dış politika arasındaki ayrımın etkisini yitirdiği alanlardan birini de enerji güvenliği meselesi oluşturmaktadır. Enerji şirketleri, tüketiciler ve çevreciler gibi iç siyasi sosyal grupların, enerji ithal edilen ve ihraç edilen ülkelere yönelik farklı çıkar ve görüşleri bulunmaktadır. Bu kapsamda enerji güvenliği, dış politikada güvenlik boyutu dışında ekonomik ve çevresel boyutlarıyla diğer ulusal güvenlik sorunları gibi değerlendirilmektedir. Enerji güvenliği meselesinin, ekonomik, güvenlik ve çevresel boyutlarının bulunması, bir ülkenin dengeli bir dış politika izlenmesini de zorlaştırmaktadır.⁹³ Örneğin enerji kaynakları, çıkarıldığı noktadan tüketildiği noktaya kadar ithalat, ihracat, taşıma ve dağıtım gibi bir dizi sürece ve uygulamaya maruz kalmaktadır. Bu kapsamda farklı öncelikleri, itirazları ve talepleri olan üreticiler, çevreciler ve tüketiciler gibi birçok aktörün rol oynaması süreci karmaşıklştırmaktadır.

Karşılıklı bağımlılığın son varsayımı ise aynı bölgede yer alan devletlerin, aralarında karşılıklı bağımlılık ilişkisinin bulunduğu konularda birbirlerine karşı askeri güç kullanamayacağıdır. Fakat askeri güç kullanımı, farklı bölgelerde yer alan ülkeler için karşılıklı bağımlılık ilişkisine rağmen bir seçenek olarak varlığını sürdürmektedir. Örneğin müttefik olan ülkeler için ekonomik meseleler üzerindeki anlaşmazlıklarda askeri güç kullanımı olanaksızdır. Ancak farklı bloklarda yer alan ülkeler için karşılıklı bağımlılık ilişkisine rağmen, farklı konularda askeri güç kullanımı gündeme gelebilmektedir.⁹⁴ Bu konuda SSCB ve ABD'nin benzer girişimleri bulunmaktadır. SSCB, Doğu Avrupa ülkeleri üzerinde politik ve ekonomik açıdan baskı oluşturabilmek için, ABD ise petrol ihraç eden ülkelere gözdağı verebilmek için askeri güç kullanma tehdidinde başvurmuşlardır.⁹⁵ Yakın tarihimizde benzer bir örneği ise Libya'ya yapılan Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO)⁹⁶ müdahalesi oluşturmaktadır. Libya ve

⁹² Keohane-Nye, *a.g.e.*, s. 20.

⁹³ Pınar İpek, "Enerji Güvenliğinin Ekonomi Politikası ve Türk Dış Politikası", Ertan Efegil, Rıdvan Kalaycı, *Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi Cilt I*, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2012, s. 232.

⁹⁴ Keohane-Nye, *a.g.e.*, s. 21.

⁹⁵ *a.g.e.*, s. 23.

⁹⁶ Arnavutluk, Belçika, Bulgaristan, Kanada, Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Fransa, Almanya, Yunanistan, Macaristan, İzlanda, İtalya, Letonya, Litvanya, Lüksemburg,

özellikle NATO üyesi olan Güney Avrupa ülkeleri arasında enerji alanında karşılıklı bağımlılık ilişkisi bulunmasına rağmen, Libya’da iç savaşın ortaya çıkardığı insani güvenlik ihtiyacı ve petrol fiyatlarındaki dalgalanma, NATO ülkelerinin Libya’ya askeri anlamda müdahale etmesine zemin hazırlamıştır.⁹⁷

Enerji alanında karşılıklı bağımlılık ilişkisi bulunan ülkelerin, askeri güç kullanımına başvurup başvurmama olasılığının değerlendirilmesinde, karşılıklı bağımlılıktan çıkış maliyeti, enerji piyasasının yapısı, talep esnekliği ve altyapı yatırımları gibi ham maddelerin özel durumu ve enerji ticaretinin seviyesi ile ilgili faktörler önemli rol oynamaktadır.⁹⁸ Karşılıklı bağımlılık ilişkisinden çıkış maliyeti, ülkelerin güç kullanma tercihinde belirleyici bir role sahiptir. Enerji alanında karşılıklı bağımlılıktan çıkış maliyeti, hedeflenen amaca göre düşük ise bağımlılığa rağmen güç kullanımına başvurulabilmektedir. Aynı bakış açısıyla, çıkış maliyeti hedeflenen amaca göre yüksek ise bağımlılık durumu güç kullanımını engelleyebilmektedir.⁹⁹

Enerji güvenliği alanındaki karşılıklı bağımlılık ilişkisinin daha iyi analiz edilebilmesi açısından Suriye sınırını ihlal ettiği gerekçesiyle Türk jetleri tarafından düşürülen Rus savaş uçağı¹⁰⁰ sonrası, Türkiye ve Rusya arasında yaşanan gelişmelere değinmek faydalı olacaktır.

Rusya, düşürülen uçağının bir savaş nedeni olmadığını açıklamış, fakat Türkiye’ye karşı başta ekonomik tedbirler olmak üzere bir dizi yaptırım kararı alacağını belirtmiştir.¹⁰¹ Rusya, başta tarım ürünleri olmak üzere birçok ürünün Türkiye’den

Karadağ, Hollanda, Norveç, Polonya, Portekiz, Romanya, Slovakya, Slovenya, İspanya, Türkiye ve Birleşik Krallık dâhil 29 üye ülkeden oluşan bir savunma örgütüdür.

⁹⁷ İpek, *a.g.e.*, s. 232.

⁹⁸ *a.g.e.*, s. 233.

⁹⁹ *a.g.e.*, s. 233.

¹⁰⁰ Türkiye, 24 Kasım 2015 tarihinde daha önce açıkladığı angajman kurulları çerçevesinde Suriye sınırını ihlal ettiği gerekçesiyle sınır bölgesinde defaten yapılan uyarıları dikkate almayan Rusya’ya ait SU-24 savaş uçağını düşürmüştür.

¹⁰¹ Al Jazeera, “Russia: No War With Turkey Over 'Planned Provocation'”, <http://www.aljazeera.com/news/2015/11/russia-war-turkey-planned-provocation-151125134605630.html>, (29.11.2017).

ithalatını durdurmuş, ancak Türkiye'ye ihraç ettiği doğal gaz miktarında herhangi bir kesintiye veya sınırlamaya gitmeyeceğini bildirmiştir.¹⁰²

Türkiye ve Rusya arasındaki ticaret hacminin en önemli kısmını, Türkiye'nin Rusya'dan ithal ettiği doğal gaz oluşturmaktadır. Türkiye, doğal gaz ihtiyacının yarısından fazlasını¹⁰³ Rusya'dan tedarik etmekte olup Rusya'dan gerçekleşen doğal gaz akışında herhangi bir kesinti durumunda, oluşacak doğal gaz açığını kısa sürede kapatacak alternatif bir enerji kaynağına sahip değildir. Aynı zamanda Türkiye, ekonomik gelirlerinin önemli bir kısmını doğal kaynaklarının ihracatından elde eden Rusya açısından Almanya'dan sonra ikinci en büyük doğal gaz müşterisi konumundadır.¹⁰⁴

Rusya'nın, Türkiye'ye karşı birçok alanda yaptırım uygulamasına karşın, doğal gaz ihracatına sınırlama getirmemesi ve Rus uçağının düşürülmesini, savaş sebebi saymamasının arkasında, iki ülke arasındaki karşılıklı bağımlılık ilişkisinin etkili olduğu düşünülmektedir. Özellikle Rusya'nın ekonomik açıdan doğal kaynakların ihracatına olan bağımlılığı ve Türkiye'nin bu ihracattaki yüksek payı, Rusya'nın doğal gaz konusunda etkilenme derecesini ve hassasiyetini arttırmış, buna bağlı olarak da pazarlık gücünü azaltmıştır. Ayrıca bu olay, karşılıklı bağımlılık ilişkisinin hayati çıkarları etkileyecek derecede önemli olduğu ülkeler arasında askeri gücün öneminin ve kullanımının azaldığını göstermesi açısından da önemli bir örneği teşkil etmektedir.

Günümüzde gelişmiş ve kalkınmakta olan birçok ülkenin talep ettiği enerji kaynaklarının tedarikçi ülkelerden tüketici ülkelere ulaşmasında birçok aktör ve süreç rol oynamaktadır. Tedarikçi ve tüketici ülkeler, enerji taşıma güzergâhında yer alan transit ülkeler, resmi enerji şirketlerinin yanında enerji kaynaklarının çıkarılıp işlenmesinde ve taşınmasında rol alan çok uluslu enerji şirketleri ve tüketilen enerji kaynaklarının çevreye verdiği zararların önlenmesinde rol alan ve bu konuda sosyal bilinci arttıran çevre ve sivil toplum örgütleri vb. aktörler arasında çok taraflı bir etkileşim bulunmaktadır.

¹⁰² Financial Times, "Russia Retaliates Against Turkey With Range of Trade Sanctions", <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/f95890e8-9436-11e5-bd82-c1fb87bef7af.html#axzz3wkY5DT9P>, (29.11.2017).

¹⁰³ British Petroleum (2017), *a.g.m.*, s. 28.

¹⁰⁴ CNBC, "This is How Russia Could Hurt Turkey's Economy", <http://www.cnbc.com/2015/11/26/this-is-how-russia-could-hurt-turkeys-economy.html>, (29.11.2017).

Petrol ve doğal gazın temini, tüketici ülkeler açısından ciddi riskler barındıran bir mesele olduğu gibi, bu kaynakların satışı için istikrarlı enerji pazarlarına erişim sağlamak, tedarikçi ülkelerin önemle üzerinde durduğu bir meseledir. Bu açıdan enerji kaynaklarının ihracatı ve ithalatında enerji arz ve talep güvenliği arasındaki doğrudan ilişkinin, tedarikçi ve tüketici ülkeler arasındaki karşılıklı bağımlılığı arttırdığı düşünülmektedir. Karşılıklı bağımlılık ilişkisi kapsamına, enerji kaynaklarının taşınmasında, hem tedarikçi hem de tüketici ülkeler açısından önem taşıyan transit ülkeler de dâhil olmaktadır. Özellikle son yıllarda enerji nakil hatlarının güvenliğine yönelik artan saldırılar ve enerji akışında transit ülke kaynaklı kesintiler transit ülkelerin önemini arttırmaktadır.

Enerji alanında karşılıklı bağımlılık, teknik konularda da etkisini göstermektedir. Orta Asya, Ortadoğu ve Kafkasya’da yer alan fosil enerji kaynakları açısından zengin ülkelerin çoğu, teknoloji ve araştırma imkânları açısından oldukça kısıtlı bir kapasiteye sahiptir. Bu kısıtlılık, özellikle mevcut enerji kaynakların çıkarılıp işlenebilmesi noktasında hissedilmektedir. Bu açıdan çoğu tedarikçi ülkenin, ileri teknoloji ve yüksek araştırma kapasitelerine sahip tüketici ülkelere bağlı çok uluslu enerji firmalarına olan ihtiyaçları, hem çeşitli aktörler arasında hem de tedarikçi ve tüketici ülkeler arasında karşılıklı bağımlılığı arttıran bir diğer önemli faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Enerji ürünlerinin temininde aktörler arasındaki iş birliğinin öneminin gittikçe artması, uluslararası ilişkiler teorileri arasında iş birliğini temel alan karşılıklı bağımlılık yaklaşımının, enerji güvenliğini ve tedarikçi ve tüketici ülkeler arasındaki ilişkiyi açıklamada, en uygun yaklaşım olduğu düşünülmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

BİR DOĞAL GAZ TÜKETİCİSİ OLARAK AVRUPA BİRLİĞİ

1. DÜNYA'DA DOĞAL GAZ

Fosil enerji kaynakları arasında yer alan doğal gaz, milyonlarca yıl önce yaşamış hayvan ve bitki kalıntılarının okyanus zeminine gömülerek kum ve silk tabakasıyla kaplanması ve çürümeye maruz kalması sonucu yeraltında oluşmuştur. Kimyevi yapısı itibariyle renksiz ve kokusuz bir özelliğe sahip olan doğal gaz, çevre dostu bir enerji kaynağı olarak bilinmektedir.¹⁰⁵ Doğal gazın yanıcı niteliğinin keşfinin ise M.Ö. 1000'li yıllara Antik Yunan'a kadar gittiği tahmin edilmektedir. Ancak doğal gazın enerji niteliği, Çin'de M.Ö 900'den sonra keşfedilmiş ve ilk doğal gaz kuyusu M.Ö. 210 yılında delinebilmiştir.¹⁰⁶ Yeryüzüne çıkan doğal gaz, Çinliler tarafından delikli boru tipi gövdesinden yararlanılarak bambu bitkisi ile taşınmış ve içilebilir su elde etmek amacıyla deniz suyunun kaynatılmasında kullanılmıştır.¹⁰⁷

Avrupa'da ise doğal gaz, 1659 yılında İngiltere'de keşfedilmiş ve 1790 yılına kadar ticari amaçla kullanılamamıştır. Ancak, ABD ve İngiltere, doğal gaz işleme teknolojisini gerçekleştiren ilk ülkeler arasında yer almıştır. Çin'e göre oldukça uzun bir süre sonra doğal gaz ile tanışan İngiltere, kömürün damıtılmasıyla doğal gaz elde ederek ilk doğal gaz teknolojisini geliştirmiştir. Ancak doğal gazın günümüzdeki üretim şekli, ABD tarafından 1816'da Maryland'de Baltimore caddelerinin aydınlatılmasında kullanılmak üzere gerçekleştirilmiştir.¹⁰⁸

Günümüzde ise doğal gaz, yaşanan petrol krizleri sonrası sanayileşmiş ve kalkınmakta olan birçok ülkenin mevcut enerji kaynaklarını çeşitlendirmek amacıyla tercih ettiği, alternatif bir enerji kaynağı niteliğine sahiptir. Özellikle petrolün ikamesinde kullanılan doğal gaz, kısa sürede sanayileşmiş ülkelerde tüketilen enerji kaynakları

¹⁰⁵ U.S. Energy Information Administration, "Natural Gas Explained", http://www.eia.gov/energyexplained/index.cfm?page=natural_gas_home, (26.07.2017).

¹⁰⁶ James G. Speight, *Natural Gas A Basic Handbook*, Gulf Publishing Company, Houston, 2007, s. 8.

¹⁰⁷ a.g.e., s. 8.

¹⁰⁸ a.g.e., s. 8.

arasında önemli hale gelmiştir. Birçok sanayi sektöründe ve özellikle elektrik enerjisi üretiminde doğal gazın kullanım oranı hızla artmaktadır. Doğal gazın, petrol ve kömüre göre daha fazla tercih edilmesinde etkili olan bir başka etken de, havayı ve çevreyi daha az kirlüten temiz bir enerji kaynağı niteliğine sahip olmasıdır. Bu açıdan özellikle çevrenin korunması ve iklim değişikliğine karşı üst düzey bilincin yerleşmiş olduğu birçok AB ülkesinde, doğal gaz kullanımının artmasında rol oynayan temel faktörlerden biri, doğal gazın açığa çıkardığı karbondioksit miktarının, petrole ve kömüre göre oldukça düşük seviyede olmasıdır.

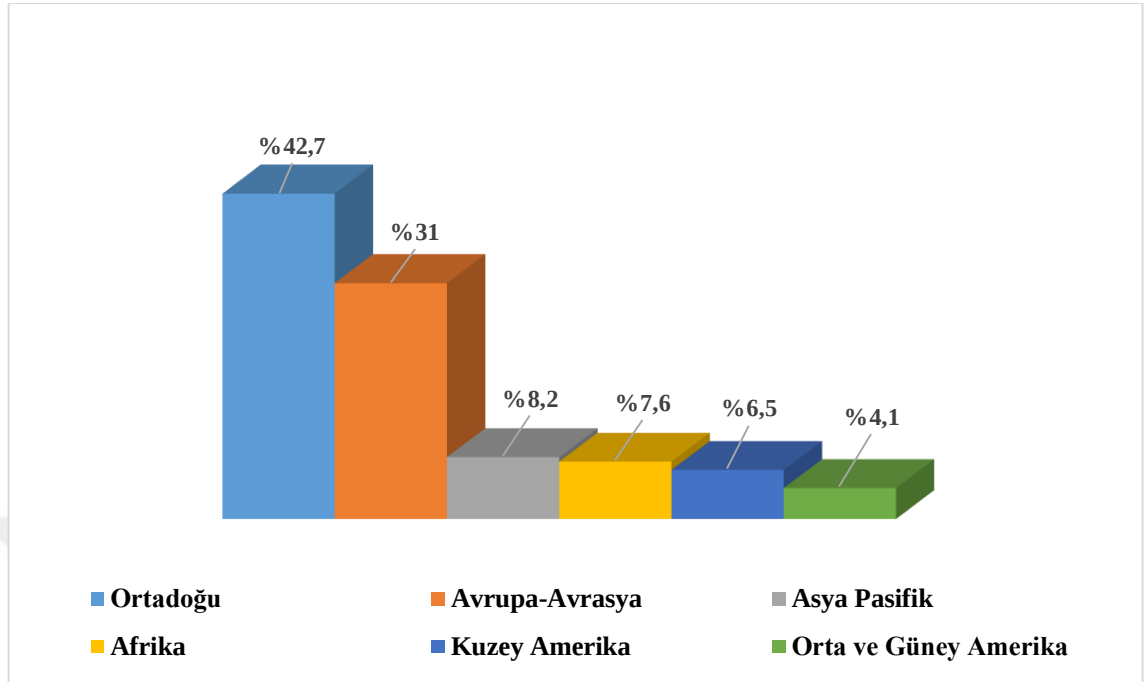
Enerji kaynaklarının niteliğinden bağımsız olarak küresel enerji talebinin artmasında rol oynayan çeşitli faktörler de bulunmaktadır. Özellikle ülkelerin büyüyen ekonomileri, hızla gelişen sanayi kapasiteleri, nüfus oranındaki hızlı artış ve kişi başına düşen gelirdeki artış, enerji talebini arttıran temel faktörler arasında yer almaktadır. 2035 yılına kadar dünya nüfusunun 8,7 milyara ulaşması, ülkelerin gayri safi yurt içi hasılasının iki katına çıkması ve bu artışın hemen hemen %60'ının özellikle OECD dışındaki ülkelerde gerçekleşmesi beklenmektedir.¹⁰⁹ Geleceğe yönelik bu tahminler, enerji tüketiminin gelecek yıllarda daha çok artacağını göstermektedir. Özellikle Çin ve Hindistan'ın 2035 yılına kadar dünya nüfusunun yaklaşık 1/3'ünü barındıracağı ve dünyanın en büyük ekonomileri arasında ilk sıralarda yer alacağı da bu tahminler arasında yer almaktadır.¹¹⁰ Enerji talebindeki hızlı artışın özellikle Çin, Hindistan ve Pakistan gibi Asya ülkelerinde daha fazla gerçekleşeceğine yönelik tahminler, küresel enerji pazarları açısından daha rekabetçi bir yapıya doğru gidildiğini göstermektedir. Özellikle Asya ülkelerinin enerji pazarındaki etkisinin artması, AB ülkeleri açısından enerji kaynaklarının temininde daha büyük maliyetler ortaya çıkaracaktır.

Küresel ekonomik büyümenin de etkisiyle artan enerji talebine bağlı olarak dünyada enerji kaynaklarının keşfine yönelik arama faaliyetleri hız kazanmış ve yeni enerji kaynağı rezervleri keşfedilmiştir. Fosil enerji kaynaklarına yönelik arama çalışmalarında, petrolün yanı sıra önemli miktarda doğalgaz rezervine ulaşılmıştır. Dünyadaki dağılımı itibariyle birden fazla kıtaya yayılmış olan doğalgaz rezervleri, birçok ülkede farklı büyüklükte yer almaktadır.

¹⁰⁹ British Petroleum (2015), "BP Energy Outlook 2035", February 2015, s. 9.

¹¹⁰ *a.g.m.*, s. 9.

Grafik-1: Dünyadaki Doğal Gaz Rezervlerinin Bölgesel Dağılımı

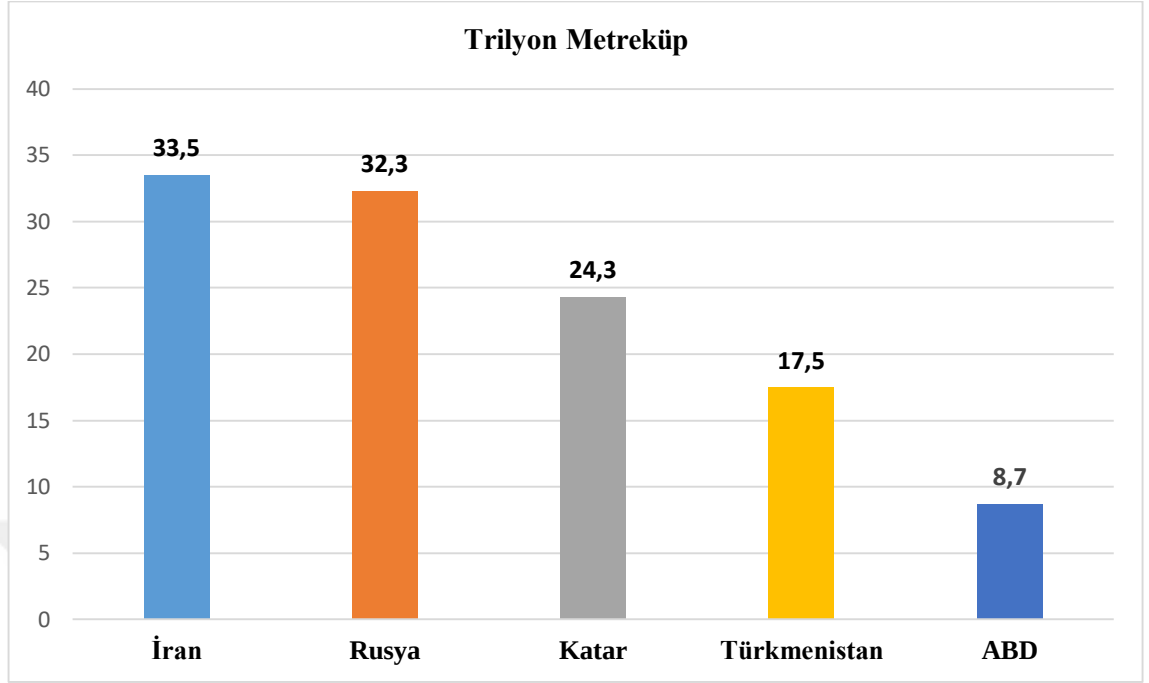

Kaynak: British Petroleum (2017), “BP Statistical Review Of World Energy June 2016”, 65th Edition, 2016, s. 26.

Doğal gaz rezervinin bulunduğu bölgelerin coğrafi dağılımı Grafik-1’de gösterilmektedir. 2016 yılı sonu itibariyle dünyadaki doğal gaz rezervlerinin toplamı 186,6 trilyon metreküptür. Ortadoğu 79,4 trilyon metreküp, Avrupa ve Avrasya 56,7 trilyon metreküp, Asya Pasifik 17,5 trilyon metreküp, Afrika 14,3 trilyon metreküp, Kuzey Amerika 11,1 trilyon metreküp ve Orta ve Güney Amerika 7,6 trilyon metreküp doğal gaz rezervine sahiptir.¹¹¹ Özellikle Avrupa ve Avrasya’da yer alan doğal gaz rezervleri, Avrupa kıtasından çok Rusya ve Orta Asya Cumhuriyetleri’nin yer aldığı Avrasya ve Kafkasya bölgelerinde yoğunlaşmaktadır.

¹¹¹ British Petroleum (2017), *a.g.m.*, s. 26.

Grafik-2: Doğal Gaz Rezervleri Açısından En Zengin İlk Beş Ülke

Kaynak: British Petroleum (2017), “BP Statistical Review Of World Energy June 2016”, 65th Edition, 2016, s. 26.

Ülkeler bazında doğal gaz rezerv miktarları açısından bir değerlendirme yapıldığında ise birinci sırada 33,5 trilyon metreküple İran, ikinci sırada 32,3 trilyon metreküple Rusya, üçüncü sırada 24,3 trilyon metreküple Katar, dördüncü sırada 17,5 trilyon metreküple Türkmenistan ve beşinci sırada 8,7 trilyon metreküple ABD yer almaktadır.¹¹²

Dünya genelinde doğal gaz üretimi ise küresel doğal gaz rezerv miktarlarından bağımsız olarak gerçekleşmektedir. Örneğin, Ortadoğu en büyük doğal gaz rezervlerine sahip bölge olmasına rağmen, küresel doğal gaz üretiminde özellikle ABD ve Kanada’nın yer aldığı Kuzey Amerika öne çıkmaktadır. ABD, 749,2 milyar metreküp doğal gaz üretimiyle dünya genelinde en fazla üretimi gerçekleştiren ülkedir. ABD’yi sırasıyla 579,4 milyar metreküp üretimle Rusya, 202,4 milyar metreküp üretimle İran, 181,2 milyar metreküp üretimle Katar ve 152 milyar metreküp üretimle Kanada izlemektedir.¹¹³

¹¹² British Petroleum (2017), *a.g.m.*, s. 26.

¹¹³ *a.g.m.*, s. 28.

ABD'nin doğal gaz üretiminin hızla artmasında gelişmiş üretim teknolojisinin yanı sıra özellikle son yıllarda konvansiyonel olmayan doğal gaz kaynaklarının¹¹⁴ (kaya gazı–shale gas) üretime dâhil edilmesi rol oynamaktadır. Kaya gazı üretiminin, 2013 ve 2035 yılları arasında %30 oranında artması beklenmektedir.¹¹⁵ 2035 yılına yönelik tahminler, ABD'nin doğal gaz üretiminde ilk sırayı koruyacağını göstermektedir. 2014 yılı sonu itibariyle doğal gaz tüketimini karşılayabilecek bir seviyede üretim gerçekleştiren ve 2016 yılında ilk doğal gaz ihracatını yapan ABD, artık doğal gaz tedarikçisi ülke olarak küresel doğal gaz ticaretinde rol oynamaktadır.¹¹⁶ Ancak ABD'nin hem AB ülkeleri açısından hem de diğer tüketici ülkeler açısından önemli bir tedarikçi ülke olabilmesi için 2035 yılı hedeflerine ulaşması ve aynı zamanda ülke içi doğal gaz tüketimini makul bir seviyede tutması gerekmektedir.

Küresel doğal gaz üretimini arttırabilecek diğer bir tedarikçi ülke ise İran'dır. İran ile P5+1 (ABD, İngiltere, Fransa, Rusya, Çin + Almanya) ülkeleri arasında nükleer müzakerelerin¹¹⁷ olumlu sonuçlanmasıyla BM, AB ve ABD tarafından İran'a karşı uygulanan ekonomik yaptırımlar Ocak 2016 itibariyle gevşetilmiştir. Yaptırımların kaldırılması ile İran'ın küresel enerji pazarlarına geri dönmesi ve başta petrol olmak üzere doğal gaz kaynakları ile küresel enerji üretimini arttırması beklenmektedir. İran'ın kullanılmayan doğal gaz sahalarının kısa sürede üretime açılması beklenmese de, uzun dönemde bu sahalarda üretime geçilmesi hedeflenmektedir. Ayrıca İranlı yetkililer, doğal gaz sahalarında üretimin başlamasıyla İran'ın küresel doğal gaz pazarındaki payının %10'a yükseleceğine yönelik tahminlerde bulunmaktadır.¹¹⁸

¹¹⁴ Konvansiyonel Olmayan Doğal Gaz (kaya gazı-shale gas), kayaların içinde sıkışmış halde bulunan gazdır. Genelde Şeyl kayacı yataklarında bulunmaktadır.

¹¹⁵ British Petroleum (2015), *a.g.m.*, s. 22, 23.

¹¹⁶ CNBC, "In a First, Cheniere to Export US liquefied Natural Gas", <http://www.cnbc.com/2016/02/24/in-a-first-cheniere-to-export-us-liquefied-natural-gas.html>, (29.11.2017).

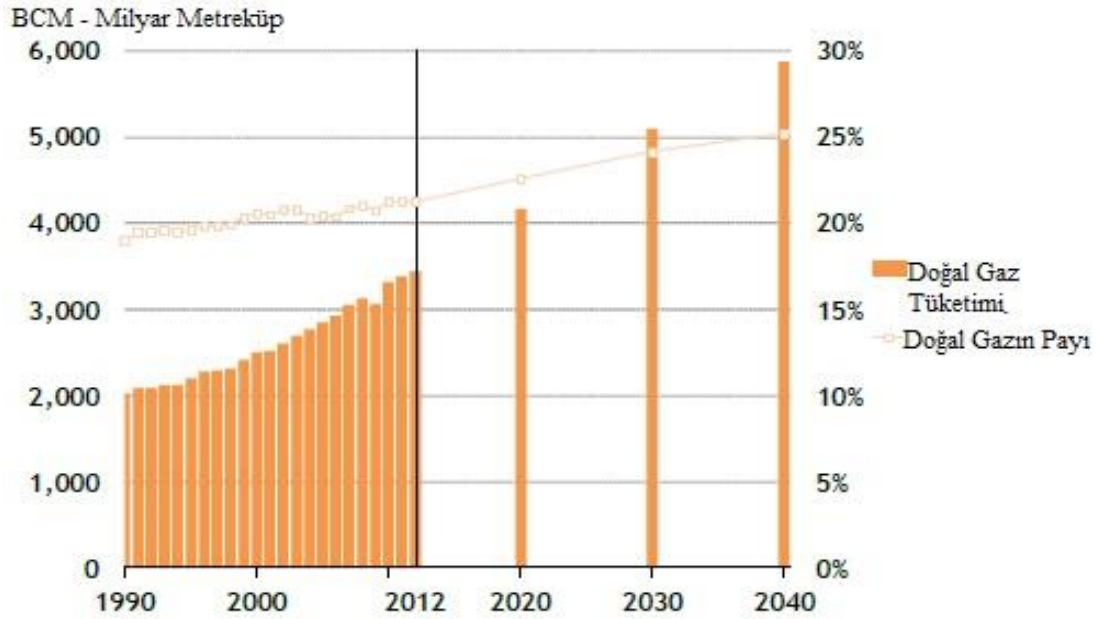
¹¹⁷ Rusya, İngiltere, ABD, Fransa, Çin ve Almanya ile İran arasındaki nükleer müzakereler, İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini %20 ile sınırlaması ve askeri amaçlı nükleer tesislerini, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın denetimine açması için sürdürülmüştür. Anlaşma karşılığında İran'a karşı uygulanan yaptırımların kaldırılacağını taahhüt edilmiştir.

¹¹⁸ Natural Gas World, "Iran Should Take 10% Share of Global Gas Market Says Nigc Chief", <https://www.naturalgasworld.com/iran-should-take-10-share-of-global-gas-market-nigc-chief-exclusive-26399>, (29.11.2017).

ABD ve İran'ın yanı sıra Azerbaycan, İsrail, Kıbrıs, Mısır ve Irak potansiyel tedarikçiler olarak küresel doğal gaz üretimini arttırması beklenen ülkeler arasında yer almaktadır. Özellikle Azerbaycan'da Şah Deniz II doğal gaz sahasında, Doğu Akdeniz'de Afrodit ve Leviathan doğal gaz sahalarında ve Irak'ın kuzeyindeki sahalarda 2019 yılında üretime geçilmesiyle dünyada doğal gaz bolluğunun yaşanacağına yönelik iddialar, enerji uzmanları tarafından dile getirilmektedir.¹¹⁹

Küresel ölçekteki doğal gaz tüketimi ise 2016 yılında yaklaşık olarak 3,54 trilyon metreküp olarak gerçekleşmiştir. 2006 yılında yaklaşık 2,85 trilyon metreküp olarak gerçekleşen tüketim, 10 yılda yaklaşık 700 milyar metreküp artmıştır. Bu artışta özellikle Çin, Hindistan, Pakistan, Japonya, Tayland ve Güney Kore gibi Asya Pasifik ülkeleri önemli bir paya sahiptir. Özellikle Çin'de 2006 yılında 59,3 milyar metreküp olan doğal gaz tüketimi, 2016 yılında 210,3 milyar metreküpe yükselmiştir.¹²⁰

Grafik-3: Küresel Ölçekte Tahmin Edilen Doğal Gaz Tüketimi ve Tüketilen Enerji Kaynakları Arasında Doğal Gazın Oranı

Kaynak: Asia / World Energy Outlook 2014", The Institute of Energy Economics, Japan, 2014, s. 28, 29.

¹¹⁹ The Bosphorus Energy Club, "Ankara-Moskova Hattında Doğal Gaz Krizi", <http://www.bosphorusenergyclub.org/ankara-moskova-hattinda-dogal-gaz-krizi/>, (29.11.2017).

¹²⁰ British Petroleum (2017), *a.g.m.*, s. 29.

Grafik-3’de görülebileceği gibi küresel doğal gaz tüketimindeki artışın sürmesi beklenmektedir. Dünyada tüketilen doğal gaz miktarının 2040 yılında 5,8 trilyon metreküpe ulaşacağı ve tüketilen enerji kaynakları arasında doğal gaz payının %25’e yükseleceği tahmin edilmektedir. Ayrıca artışın, özellikle başta Çin olmak üzere Ortadoğu ve Kuzey Afrika’da yer alan OECD üyesi olmayan ülkelerde gerçekleşeceği yapılan tahminler arasında yer almaktadır.¹²¹

Doğal gaz rezervlerine yönelik arama faaliyetlerinin hız kazanması ve ABD’deki kaya gaz üretimine ek olarak diğer tedarikçi ülkelerde kaya gazı üretiminin gerçekleştirilmesiyle uzun dönemde küresel ölçekte doğal gaz arzının artması beklenmektedir. Ayrıca yüksek düzeyde teknoloji kullanan tüketici ülkelerde, yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik yatırımlar artmakta ve bu kaynakların kullanım alanları hızla gelişmektedir. Buna ek olarak enerji verimliliğinin artırılmasına yönelik politikaların hız kazandığı tüketici ülkelerde doğal gaz tüketiminin azaltılması da hedeflenmektedir. Bu açıdan küresel ölçekte öngörülen doğal gaz arzındaki artışın, gelecekte tedarikçi ülkeler arasındaki rekabeti arttırması ve enerji piyasalarını tüketici ülkeler lehine geliştirmesi beklenmektedir.

2. AVRUPA BİRLİĞİ’NİN OLUŞUMUNDA ENERJİ

Temellerinin atıldığı 1951 yılından itibaren siyasi ve ekonomik olarak sürekli gelişim kaydeden AB’nin hayata geçirilmesine yönelik fikirler asırlar öncesine dayanmaktadır. Entegre olmuş bir Avrupa hayali, özellikle Avrupalı düşünürler ve entelektüeller tarafından dile getirilmiştir. Şair Dante ve Pierre Dubois, savaşların önlenmesi, Roma’nın tekrar canlandırılması ve prenslikler arasındaki anlaşmazlıkların giderilmesi için Avrupa’da ortak bir yönetimin kurulmasını dile getiren entelektüeller arasında yer almıştır.¹²² Ancak birçok düşünür tarafından da dile getirilen birlik fikrine rağmen, Avrupa’da II. Dünya Savaşı’na kadar büyük ve yıkıcı savaşlar devam etmiştir. Fakat II. Dünya Savaşı’nın Avrupa ülkelerine getirdiği büyük yıkım ve halklar üzerinde bıraktığı psikolojik etki, Avrupa’da siyasi ve ekonomik entegrasyonun oluşturulması için

¹²¹ The Institute of Energy Economics, “Asia/World Energy Outlook 2014”, Japan, 2014, s. 28, 29.

¹²² Erhan Akdemir, “Avrupa Bütünleşme Tarihi”, Belgin Akçay-İlke Göçmen, (Derleme), *Avrupa Birliği Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar*, Seçkin Yayınları, Ankara, 2012, s. 38.

taşları yerinden oynatmıştır. Bu kapsamda öncelikle enerji kaynağı olarak savaşın ham maddeleri arasında yer alan kömür üretiminin kontrol altına alınması gerektiği fikri ortaya çıkmıştır. Bu açıdan enerjinin, II. Dünya Savaşı sonrası Avrupa’da entegrasyon fikrinin oluşumunda kilit bir role sahip olduğu anlaşılmaktadır. Kömür ve çelik üretiminin denetim altına alınması ve üretimin, üye ülkelerin ulusal yetkilerini devrettiği bir üst otorite tarafından yönetilmesi amacıyla 18 Nisan 1951 tarihinde Fransa, Almanya, İtalya, Hollanda, Lüksemburg ve Belçika arasında Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) Antlaşması imzalanmıştır.

Avrupa’da barışı sağlamak için atılan bu ilk adım ile üretim alanında çok kısa sürede önemli başarı sağlanmıştır. II. Dünya Savaşı öncesi Avrupa’da çelik üretimi 30 milyon ton olarak gerçekleşirken, AKÇT’nin hayata geçişinden kısa bir süre sonra çelik üretimi 70 milyon tona ulaşmıştır.¹²³ AKÇT’nin kısa sürede göstermiş olduğu bu başarı, altı kurucu ülkeyi ekonomide ve diğer bir enerji kaynağı olan atom enerjisi alanında entegrasyona yöneltmiştir. Entegrasyon çabaları sonucu Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (AAET) altı ülke arasında 1957 tarihinde imzalanan ve 1958 tarihinde yürürlüğe giren Roma Antlaşması ile oluşturulmuştur.¹²⁴

AAET’nin kuruluşunda ABD ve SSCB’nin nükleer güç haline gelmelerinin yanı sıra bu dönemde Ortadoğu’da yaşanan enerji krizleri de temel rol oynamıştır. 1956 yılında yaşanan Mısır-İsrail Savaşı ve İngiltere ile Fransa’nın Süveyş Kanalına müdahalesi, Avrupa ülkelerinin Ortadoğu petrollerine erişimini önemli ölçüde sınırlandırmıştır. Petrol tedarikinde yaşanan sıkıntı ise Avrupa ülkelerini alternatif enerji kaynağı arayışına yöneltmiştir. Bu dönemde özellikle atom enerjisi, Avrupa ülkelerinin enerji ihtiyacını karşılayabilecek bir kaynak olarak öne çıkmıştır.¹²⁵ Bu kapsamda AAET, atom enerjisinin enerji üretiminde barışçıl amaçlarla ve güvenli bir şekilde kullanılmasını sağlamak üzere oluşturulmuştur. Fakat petrolün taşınmasında alternatif enerji güzergâhlarının oluşturulması ve 1970 Petrol Krizi’ne kadar petrol fiyatlarında ciddi artışların olmaması

¹²³ Cüneyt Akalın, “Monnet’in Gölgesindeki Avrupa’dan Türkiye’ye: Liberalizm - Cumhuriyetçilik Kavgası”, İrfan Kalaycı (Derleme), *Avrupa Birliği Dersleri: Ekonomi – Politika – Teknoloji*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2006, s. 9.

¹²⁴ Republic of Turkey Ministry for EU Affairs, “History of The EU”, <http://www.ab.gov.tr/index.php?p=105&l=2>, (29.11.2017).

¹²⁵ Rıdvan Karluk, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, Beta Basım, İstanbul, 2005, s. 15.

nedeniyle AAET önemli bir gelişim gösterememiştir.¹²⁶ Yine de AAET, Avrupa’da enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi amacıyla atılan ilk çok taraflı adım niteliğindedir. Ayrıca AAET, Avrupa ülkeleri açısından enerji üretimi ve enerji tedarikinin hayati bir mesele olduğunu da ortaya koymaktadır.

AKÇT ile başlayan Avrupa’daki bütünleşme hareketinin siyasi yapısı, günümüze kadar birçok kez değişime uğramıştır. AKÇT’nin kuruluşundan 14 yıl sonra 1965 yılında imzalanan Füzyon Antlaşmasıyla AKÇT, AET ve AAET, tek bir topluluk haline gelerek Avrupa Toplulukları (AT) ismini almıştır. Bir diğer önemli değişiklik ise 1992 yılında imzalanan Maastricht Antlaşması’yla gerçekleşmiştir. AT, AB Antlaşması olarak da anılan Maastricht Antlaşması’yla Avrupa’da siyasi birlik hedefini güçlendirecek ortak bir dış güvenlik politikası hedefi doğrultusunda AB adını almıştır.¹²⁷

AB, siyasi yapısındaki gelişmelerle birlikte enerji de dâhil olmak üzere birçok alanda politikalar geliştirmiştir. Kuruluşundan, Komisyon tarafından 2015 yılında yayınlanan Avrupa Enerji Birliği Stratejisi’ne kadar enerji alanında çeşitli politikalar hayata geçirilmiş ve birçok enerji stratejisi oluşturulmuştur. Bu kapsamda, AB’nin enerji politikalarına değinmeden önce Birliğin doğal gaz ihtiyacı, talebi ve üretimi incelenerek doğal gaz görünümü değerlendirilecektir.

3. AVRUPA BİRLİĞİ’NİN DOĞAL GAZ GÖRÜNÜMÜ

Birçok kez genişleme süreci yaşayan AB, her genişleme süreci sonrası yeni ekonomileri bünyesine dâhil ederek 28 üyeli ekonomik bir dev haline gelmiştir. 2016 yılındaki gayri safi milli hâsılası 14,8 trilyon dolar¹²⁸ olan AB, 2017 yılı itibarıyla yaklaşık 512 milyon insana ev sahipliği yapmaktadır.¹²⁹ AB’nin büyüyen ekonomisi, artan nüfusu ve gelişen üretim hacmine bağlı olarak enerji tüketimi de önemli ölçüde artış göstermiştir. Özellikle sanayi sektöründe kullanılan enerji miktarı dünya ortalamasının üzerindedir.

¹²⁶ Karluk, *a.g.e.*, s. 15.

¹²⁷ *a.g.e.*, s. 85.

¹²⁸ Eurostat, “National Accounts and GPS”, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/National_accounts_and_GDP, (20.11.2017).

¹²⁹ Eurostat, Newsrelease, <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/8102195/3-10072017-AP-EN.pdf/a61ce1ca-1efd-41df-86a2-bb495daabdab>, (21.01.2017).

AB, 2016 yılında 1.642 milyon ton eşdeğer petrol¹³⁰ birincil enerji¹³¹ tüketimi ile dünya enerji tüketiminin %12,4'ünü gerçekleştirmiştir. Birincil enerji olarak tüketilen enerji kaynakları arasında petrol ve doğal gaz ilk sırada yer almaktadır.¹³² Enerji tüketiminde, fosil enerji kaynaklarının dışında, tamamıyla yerli üretime dayanan nükleer enerjinin yanı sıra hidroelektrik, güneş ve rüzgâr gibi yenilenebilir enerji kaynakları da kullanılmakta ve bu enerji kaynaklarının toplam enerji tüketimindeki payı hızla artmaktadır. Bu konuda özellikle AB ülkeleri arasında Almanya'nın performansı dikkat çekicidir. Almanya, 2016 yılında yaklaşık 38 milyon ton eşdeğer petrol yenilenebilir enerji tüketimi gerçekleştirmiştir. Bu miktar, 2010 yılında yaklaşık 19 milyon ton¹³³ iken 6 yıl gibi kısa bir sürede iki katına ulaşmıştır. Yenilenebilir enerji kullanımının artması, Birliğin gelecekte daha az fosil enerji kaynağı ithalatı gerçekleştireceğini ve tedarikçi ülkelere olan enerji bağımlılığının ise azalacağını göstermektedir. Ancak bu etki, özellikle yenilenebilir enerjiye yatırım yapan AB ülkeleri arasında hissedilecektir.

Genel olarak değerlendirdiğimizde AB'nin toplam birincil enerji tüketiminin 2006 ve 2016 yılları arasında dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. Ayrıca 2016 yılındaki tüketim, 2006 yılındaki tüketime göre daha düşüktür.¹³⁴ AB, bu düşüşe rağmen ABD ve Çin'den sonra dünya birincil enerji tüketiminde üçüncü sırayı korumaktadır.¹³⁵

Dünyanın en büyük ekonomilerinden biri olan AB, tükettiği enerjinin %53'ünü ithalat yolu ile karşılamaktadır. Tüketilen enerji kaynakları arasında petrolün %90'ı ve doğal gazın %66'sı ithal edilmektedir. 2013 yılında enerji kaynaklarının ithalatının AB'ye maliyeti ise yaklaşık 400 milyar avroyu bulmaktadır.¹³⁶

¹³⁰ Petrol, doğal gaz, kömür, nükleer enerji ve yenilenebilir enerji gibi tüketilen enerji kaynaklarının, tek bir birim şeklinde ifade edilmesi amacıyla kullanılan bir ölçü birimidir.

¹³¹ Herhangi bir enerji dönüşümüne maruz kalmamış tüm enerji türlerinden oluşmaktadır. Bunlar; kömür, petrol ve doğal gaz gibi fosil enerji kaynakları, nükleer enerji kaynakları ve güneş, rüzgâr, dalga ve jeotermal gibi yenilenebilir enerji kaynaklarından oluşmaktadır.

¹³² British Petroleum (2017), *a.g.m.*, s. 8.

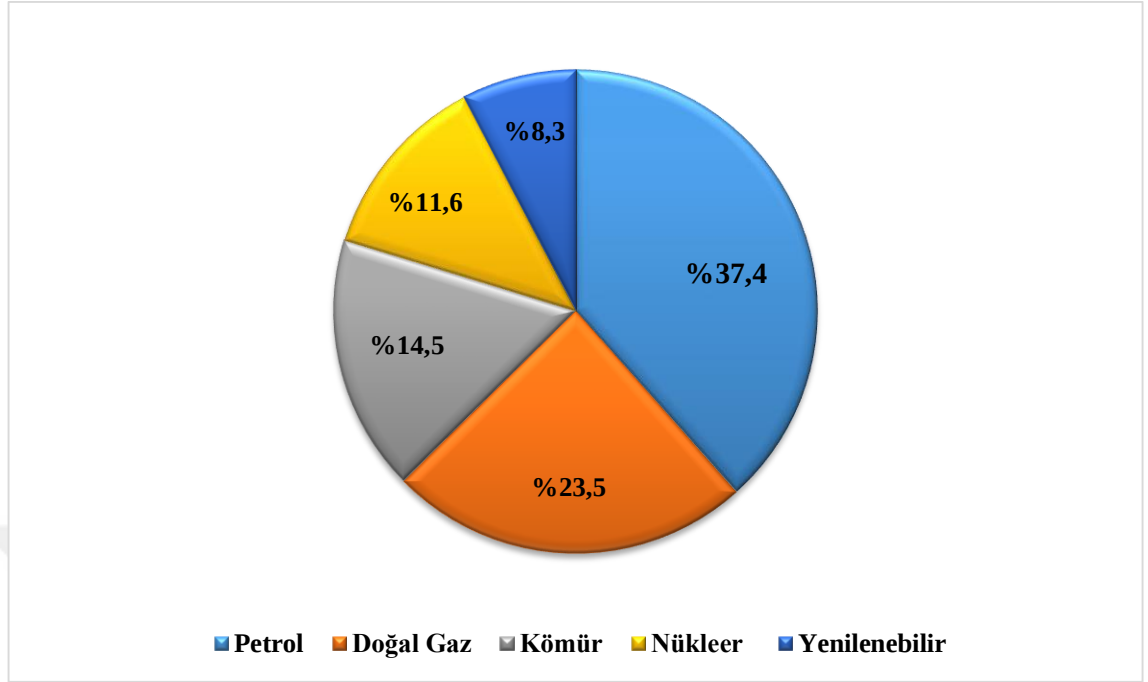
¹³³ *a.g.m.*, s. 44.

¹³⁴ 2006 yılında 1.830,2 milyon ton eşdeğer petrol olan tüketim, 2016 yılında 1.642 milyon ton eşdeğer petroldür.

¹³⁵ British Petroleum (2017), *a.g.m.*, s. 8.

¹³⁶ European Parliament, "The EU's Energy Dependence: Facts and Figures", <http://www.europarl.europa.eu/news/en/news-room/20140718STO53032/The-EU's-energy-dependence-facts-and-figures>, (25.01.2016).

Grafik-4: AB'nin Birincil Enerji Tüketiminde Enerji Kaynaklarının Oranı

Kaynak: British Petroleum (2017), “BP Statistical Review Of World Energy June 2016”, 65th Edition, 2016, s. 9.

Grafik-4’ü incelediğimizde doğal gazın, AB genelinde tüketilen enerji kaynakları arasında petrolden sonra ikinci sırada yer aldığı ve toplam enerji tüketiminin % 23,5’ini oluşturduğu görülmektedir.¹³⁷ Ancak AB, yüksek orandaki tüketimine rağmen, doğal gaz rezervleri açısından oldukça sınırlı bir kapasiteye sahiptir. En zengin üye ülkeler, 700 milyar metreküp ile Hollanda ve 200 milyar metreküp ile İngiltere’dir. AB’nin doğal gaz rezervlerinin toplamı ise 1,3 trilyon metreküptür.¹³⁸

Hollanda ve İngiltere, aynı zamanda AB genelinde en fazla doğal gaz üretimi gerçekleştiren ülkelerdir. Hollanda 40 milyar metreküp ve İngiltere 41 milyar metreküp doğal gaz üretirken, AB ülkelerinin toplam doğal gaz üretimi, 118,2 milyar metreküp olarak gerçekleşmektedir.¹³⁹ Ancak Hollanda ve İngiltere, doğal gaz üretimlerinin çoğunu iç tüketimlerini karşılamak amacıyla kullanmaktadır. Bu açıdan her iki ülke, AB için yeterli bir tedarikçi ülke konumunda değildir.

¹³⁷ British Petroleum (2017), *a.g.m.*, s. 9.

¹³⁸ *a.g.m.*, s. 26.

¹³⁹ *a.g.m.*, s. 28.

AB'nin yaklaşık 1,3 trilyon metreküp doğal gaz rezervini, 186,6 trilyon metreküp olan dünya doğal gaz rezervleri ile kıyasladığımızda, Birliğin, doğal gaz rezervleri açısından oldukça sınırlı bir kapasiteye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca doğal gaz rezervleri üretime bağlı olarak gittikçe azalmaktadır. Bu açıdan AB, gelecekteki doğal gaz ihtiyacının tamamını, Rusya'dan ve Avrupa dışındaki tedarikçi ülkelerden karşılamak zorunda kalacaktır.

Uzun vadede beklenen bu olumsuz tabloya rağmen, AB, doğal gaz üretiminde alternatif bir seçeneği elinde bulundurmaktadır. ABD'de devrim yaratan kaya gazı, AB'nin doğal gaz üretimini arttıracak alternatif bir seçenek olarak değerlendirilmektedir. Enerji kaynaklarına yönelik yapılan araştırmalar, birçok AB ülkesinde kaya gazı yataklarının bulunduğunu ortaya koymaktadır. Almanya Yer Bilimleri ve Doğal Kaynaklar Federal Enstitüsü'nün, 2013 yılında yaptığı çalışmaya göre Avrupa'da teknik olarak çıkarılabilir durumda 14 trilyon metreküp kaya gazı rezervi bulunmaktadır. AB ülkeleri arasında Polonya ve Fransa, en büyük kaya gazı rezervine sahip ülkelerdir.¹⁴⁰ Ancak kaya gazı üretimi, gazın çıkarılma işlemi sırasında oluşan çevresel sorunlar¹⁴¹ nedeniyle birçok AB ülkesi tarafından şimdilik tercih edilmemektedir. Özellikle Fransa ve Bulgaristan, kaya gazı üretiminin yasaklanması için yasal düzenleme yaparak daha önce verdiği izinleri iptal etmiştir. Hollanda da çevresel etkileri nedeniyle kaya gazı keşif çalışmalarını durdurmuştur.¹⁴²

Ancak AB ülkeleri arasında kaya gazı üretimine sıcak bakan ve farklı tutum sergileyen üye ülkeler de bulunmaktadır. Danimarka, Romanya ve İngiltere, kaya gazı rezervlerinin keşfine yönelik çalışmaları sürdürmektedir. Polonya, özellikle enerji güvenliğini sağlamak amacıyla kaya gazı potansiyelini değerlendirme seçeneğine en sıcak yaklaşan üye ülkedir. Fakat Polonya'da yapılan ilk keşif çalışmalarında istenilen sonuç elde edilememiş ve bazı operatörler ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır.¹⁴³ Bunun temel nedeni ise küresel ölçekte düşen petrol fiyatlarına bağlı olarak doğal gaz fiyatlarının

¹⁴⁰ Gregor Erbach, "Shale Gas And EU Energy Security", *European Parliamentary Research Service*, 2014, s. 3.

¹⁴¹ Kaya gazının çıkarılmasında kullanılan sondaj alanları, bölgesel hava kirliliğine sebep olmaktadır. Kullanılan yatay sondajlama tekniği, yer altında sızıntılara sebep olmakta ve bu sızıntılar nedeniyle içme suları kirlenmektedir.

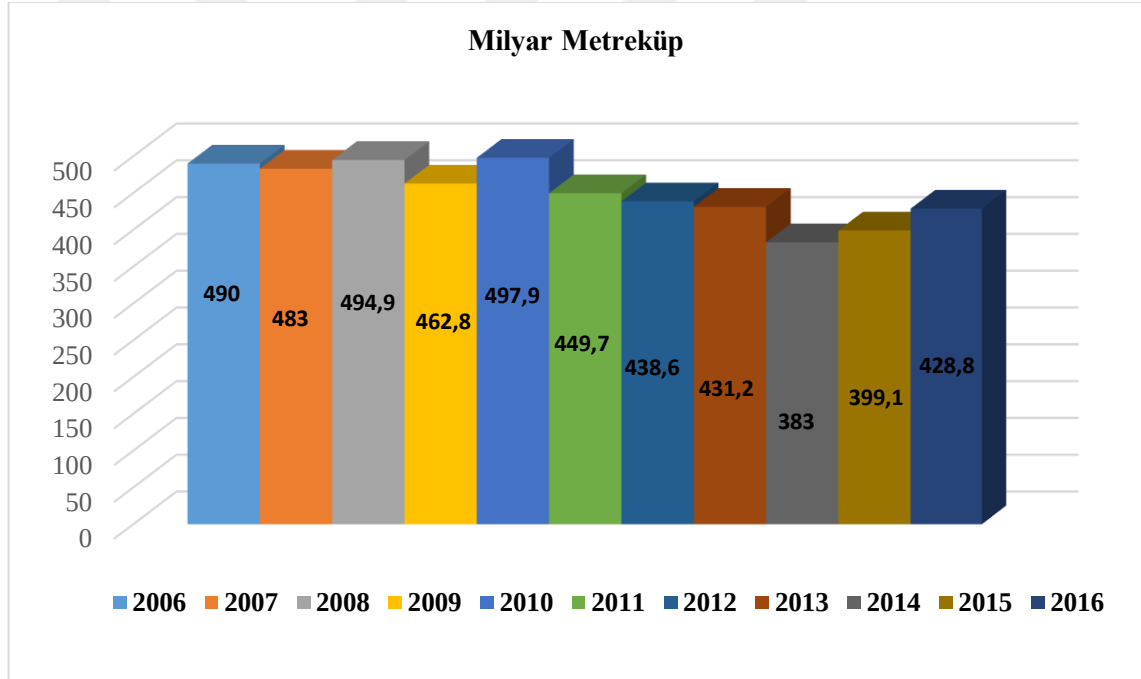
¹⁴² Erbach, *a.g.m.*, s. 3.

¹⁴³ *a.g.m.*, s. 5.

da düşmesidir.¹⁴⁴ Doğal gaz fiyatlarındaki düşüş, henüz pahalı bir teknoloji kullanılarak çıkarılacak kaya gazının, üretim maliyetlerini karşılayamaması sonucunu ortaya çıkarmıştır.¹⁴⁵

Üye ülkelerin, kaya gazı üretimi konusunda farklı yaklaşımlar sergilemesine rağmen AB, çevresel etkileri nedeniyle kaya gazı üretimine dair kaygılar taşımaktadır. Bu nedenle kaya gazı, AB'nin doğal gaz ihtiyacını karşılamada kısa vadede ciddi bir alternatif olarak değerlendirilememektedir. Fakat uzun dönemde yasal engeller aşıldıktan ve çevresel etkileri nedeniyle kaya gazı üretimine mesafeli yaklaşan Avrupa kamuoyu ikna edildikten sonra kaya gazı, AB'nin doğal gaz üretimi açısından önemli bir alternatif enerji kaynağı haline gelebilir.

Grafik-5: 2006-2016 Yılları Arasında AB'nin Doğal Gaz Tüketimi

Kaynak: British Petroleum (2017), “BP Statistical Review Of World Energy June 2016”, 65th Edition, 2016, s. 29.

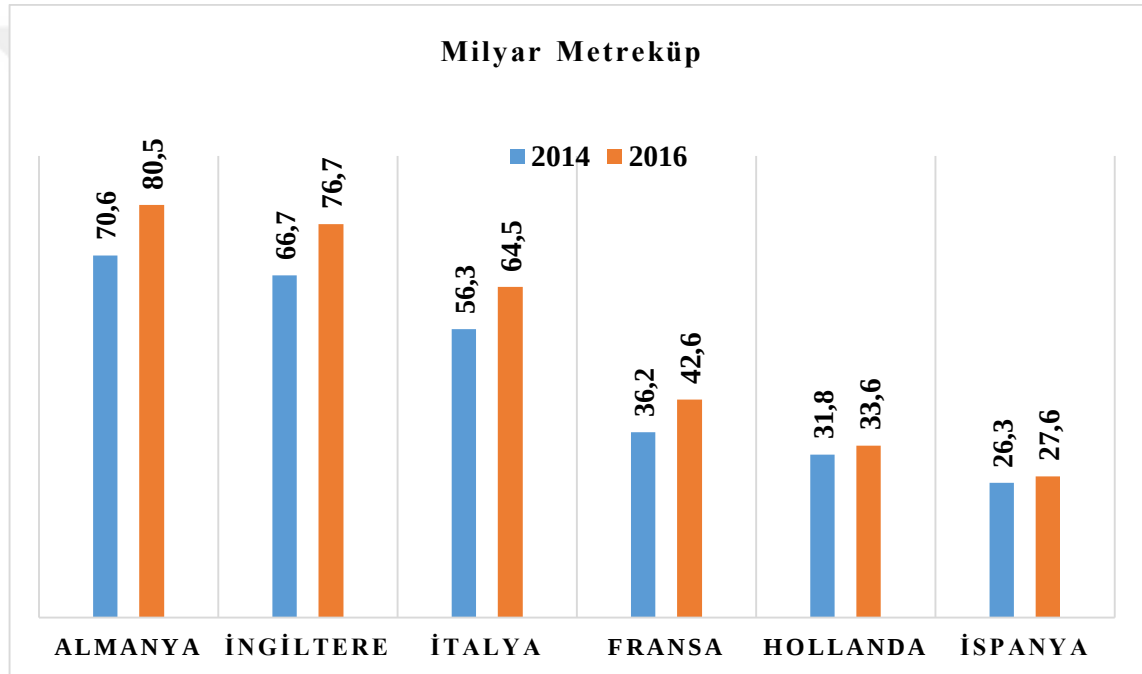
AB, düşük orandaki doğal gaz üretimine rağmen yüksek miktarda doğal gaz tüketimi gerçekleştirmektedir. AB genelinde 2016 yılında gerçekleştirilen doğal gaz

¹⁴⁴Uluslararası doğal gaz fiyatları genelde petrol ve petrol ürünlerinin fiyatlarına göre belirlenmektedir. Petrol ve petrol ürünlerinin fiyatlarındaki azalış, etkisini doğal gaz fiyatlarında da azalış şeklinde göstermektedir.

¹⁴⁵Financial Times, “Poland’s Shale Gas Dreams Put on Hold”, <https://www.ft.com/content/ffa09b60-6036-11e4-98e6-00144feabdc0>, (20.11.2017).

tüketimi 428,8 milyar metreküptür. AB, bu tüketim miktarıyla ABD'den sonra küresel doğal gaz tüketiminde ikinci sırada yer almaktadır.¹⁴⁶ Sırasıyla Almanya, İngiltere, İtalya, Fransa, Hollanda ve İspanya en fazla doğal gaz tüketiminin gerçekleştiği üye ülkelerdir. Grafik-5'de yer alan AB'nin son on yıllık doğal gaz tüketimi incelendiğinde, 2010 yılında tüketimin yaklaşık 500 milyar metreküp ile zirveye ulaştığı, sonrasında düşme seyrine girdiği ve son olarak 2014 yılında tekrar yükselişe geçtiği görülmektedir. Özellikle 2016 yılında gerçekleşen doğal gaz tüketiminde 2014 yılına göre yaklaşık %12'lik bir artış yaşanmıştır.¹⁴⁷

Grafik-6: Almanya, İngiltere, İtalya, Fransa, Hollanda ve İspanya'nın Doğal Gaz Tüketimi

Kaynak: British Petroleum (2017), “BP Statistical Review Of World Energy June 2016”, 65th Edition, 2016, s. 29.

Doğal gaz tüketimi, 2007 ve 2014 yılları arasında belirli dönemler hariç sürekli azalış göstermektedir. Azalışta, dünyada 2008 yılı ortasında başlayan finansal krizin tetiklediği küresel krizin etkisi bulunmaktadır.¹⁴⁸ Kriz, Almanya, İngiltere, İtalya, Fransa, Hollanda ve İspanya gibi AB'nin büyük ekonomilerini olumsuz etkilemiş ve başta sanayi olmak üzere ekonominin birçok sektöründe daralma meydana getirmiştir. Bu açıdan

¹⁴⁶ British Petroleum (2017), *a.g.m.*, s.29.

¹⁴⁷ *a.g.m.*, s.29.

¹⁴⁸ Anouk Honore, “The Outlook for Natural Gas Demand in Europe”, *The Oxford Institute For Energy Studies*, 2014, s. 13.

ekonomi sektöründeki daralmaya bağlı olarak düşen üretim, doğal gaz tüketiminde azalışa neden olmuştur.

Ancak uzun dönemde, 2008 yılında yaşanan küresel krize bağlı olarak düşen doğal gaz tüketiminin, tekrar yükseleceği tahmin edilmektedir. Birleşik Devletler Enerji Enformasyon Dairesi'nin (EIA) tahminlerine göre, OECD üyesi Avrupa ülkelerinde 2040 yılında yaklaşık 694 milyar metreküp (24,5 trilyon feet küp) doğal gaz tüketiminin gerçekleşmesi beklenmektedir. Toplam enerji tüketimindeki doğal gaz payının ise 2040 yılında %27'ye ulaşacağı tahminler arasında yer almaktadır.¹⁴⁹ Grafik-6'da yer alan AB'nin en büyük ekonomilerinin 2014 ve 2016 yılları arasındaki doğal gaz tüketimindeki artış bu görüşü desteklemektedir.

Yapılan tahminlere rağmen, AB'nin geleceğe yönelik enerji alanındaki stratejileri ve politikaları unutulmamalıdır. Enerji politikalarının amaçları arasında özellikle enerji verimliliğinin artırılması ve enerji tüketiminde yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının artırılmasına yönelik hedefler bulunmaktadır. Enerji alanındaki bu hedefleri kapsayan 2020 ve 2030 stratejileri¹⁵⁰ ile doğal gaz kullanımının azaltılması hedeflenmektedir.

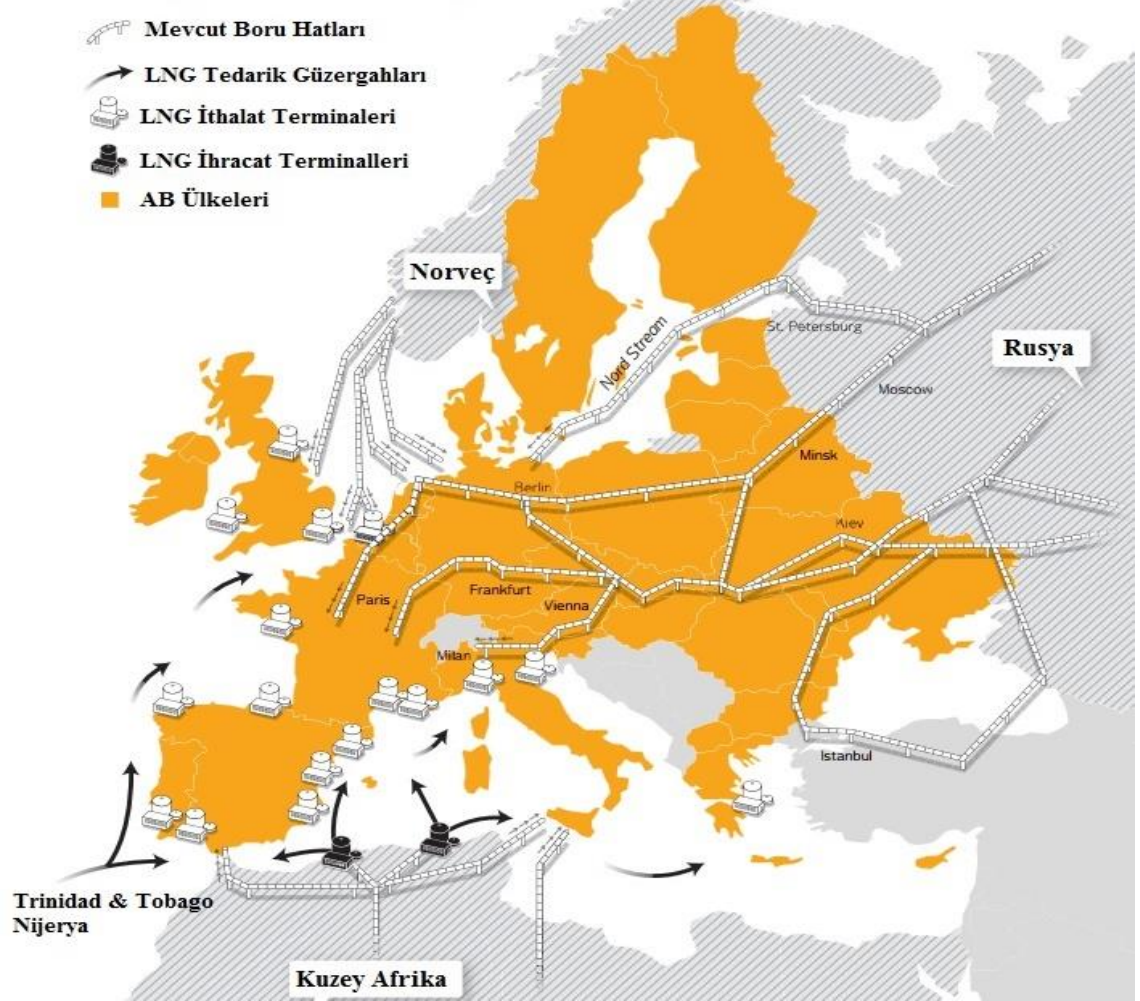
3.1. Avrupa Birliği'nin Doğal Gaz Tedarik Ettiği Ülkeler ve Doğal Gaz Nakil Güzergâhları

AB ülkeleri, doğal gaz ithalatının büyük bir kısmını boru hatlarıyla sağlamaktadır. Boru hatları dışında LNG taşımacılığı da doğal gaz ithalatında kullanılan diğer bir yöntemdir. Doğal gaz, her iki ithalat yolu ile Avrupa ve Avrupa dışındaki birçok tedarikçi ülkeden karşılanmaktadır. Harita-1'de doğal gaz ithal edilen ülkeler ve Avrupa'ya ulaşan boru hatları yer almaktadır.

¹⁴⁹ U.S. Energy Information Administration, "International Energy Outlook 2013", July 2013, s. 44.

¹⁵⁰ AB, 2020 stratejisi ile 2020 yılına kadar, sera gazı salınımını %20 azaltmayı, enerji verimliliğini %20 arttırmayı ve enerji tüketiminde yenilenebilir kaynaklarının payını %20 arttırmayı hedeflemektedir. Yine AB, 2030 stratejisi ile 2030 yılına kadar, sera gazı salınımını %40 azaltmayı, enerji verimliliğini %27 arttırmayı ve enerji tüketiminde yenilenebilir kaynaklarının payını %27 arttırmayı hedeflemektedir. Bu konuda daha detaylı bilgi ilerleyen başlıklarda verilecektir, http://ec.europa.eu/clima/policies/strategies/2020/index_en.htm <http://ec.europa.eu/energy/en/topics/energy-strategy/2030-energy-strategy>, (29.11.2017).

Harita-1: AB'nin Doğal Gaz Tedarik Ettiği Güzergâhlar

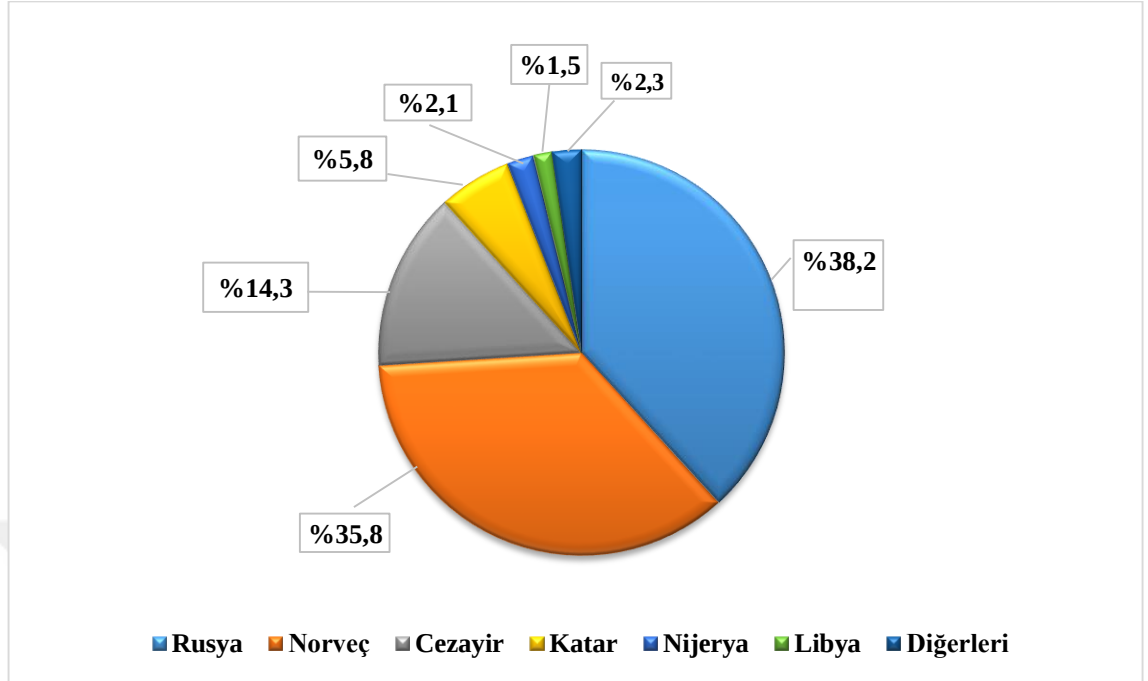
Kaynak: Vattenfall, *Facts About Gas Distribution*, <https://corporate.vattenfall.com/about-energy/energy-distribution/gas-distribution/> (27.11.2017).

Tüketici ülkelerin coğrafi konumlarına göre doğal gaz tedarik edilen ülkeler farklılaşmaktadır. AB ülkeleri, kuzeyde Norveç, doğuda Rusya ve güneyde Cezayir ve Libya'dan boru hatları ile doğal gaz tedarik etmektedir. AB ülkeleri, 2016 yılında Norveç'ten 109,8 milyar metreküp, Hollanda'dan 52,3 milyar metreküp, Rusya'dan 166,1 milyar metreküp¹⁵¹, Cezayir'den 47,4 milyar metreküp ve Libya'dan 4,4 milyar metreküp doğal gaz ithalatı gerçekleştirmiştir.¹⁵²

¹⁵¹ Rusya'nın Avrupa ülkelerine yaptığı bu ihracat rakamına Türkiye'de dâhildir.

¹⁵² British Petroleum (2017), *a.g.m.*, s. 34.

Grafik-7: AB'nin Doğal Gaz İthalatında Tedarikçi Ülkelerin Payı

Kaynak: Eurostat, EU Imports of Energy Products-Recent Developments.

Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya, Belçika, Hollanda, İspanya, Avusturya, Çek Cumhuriyeti gibi Batı ve Orta Avrupa ülkeleri, ağırlıklı olarak Norveç ve Rusya'dan doğal gaz ithal etmektedir. Ayrıca İspanya, İtalya ve Fransa gibi Akdeniz'e kıyısı bulunan AB ülkeleri, doğal gaz tüketimlerinin belirli bir kısmını, Akdeniz'in diğer kıyısında yer alan Cezayir ve Libya'dan karşılamaktadır. Bu açıdan Cezayir, İspanya'nın en büyük doğal gaz tedarikçisidir. Benzer şekilde İtalya da en fazla doğal gazı Rusya'dan sonra Cezayir ve Libya'dan ithal etmektedir.¹⁵³

Hollanda tedarikçi ülkeler arasında sayılmasına rağmen, doğal gaz üretimi önceki yıllara göre hızla düşmektedir. 2013 yılında 68,6 milyar metreküp olan üretim miktarı, 2016 yılında 40,2 milyar metreküpe gerilemiştir.¹⁵⁴ Hollanda'nın doğal gaz ihracat kapasitesini, iç tüketiminden geriye kalan miktar ile doğal gaz merkezi¹⁵⁵ olması nedeniyle Norveç'ten, Rusya'dan ve diğer Avrupa ülkelerinden tedarik ettiği doğal gaz oluşturmaktadır.

¹⁵³ British Petroleum (2017), *a.g.m.*, s. 28.

¹⁵⁴ *a.g.m.*, s. 28.

¹⁵⁵ Çok sayıda tedarikçi ülkeden gelen doğal gazın toplandığı ve tüketici ülkelere ihraç edildiği merkez ülkelerdir.

AB üyesi olmayan ve kıtanın kuzeyinde yer alan Norveç ise 1,8 trilyon metreküp doğal gaz rezervi ile AB ülkeleri açısından tedarikçi ülkeler arasında Rusya'dan sonra ikinci sırada yer almaktadır. Norveç, yıllık 4,9 milyar metreküp doğal gaz tüketimine karşılık, 116,6 milyar metreküp doğal gaz üretmekte ve tüketiminden geriye kalan yaklaşık 110 milyar metreküp doğal gazın tamamını, Batı ve Orta Avrupa ülkelerine ihraç etmektedir. Özellikle Almanya, İngiltere ve Fransa, Norveç'ten en fazla doğal gaz ithal eden ülkelerdir.¹⁵⁶

Tedarikçi ülkeler olarak Cezayir ve Libya ise doğal gaz rezervi açısından zengin olmasına rağmen dönemsel olarak siyasi istikrarsızlıklar ile sarsılmaktadırlar. Bu açıdan 2011 yılında Tunus'ta yönetim karşıtı protestolar ile başlayan iç karışıklık, birçok Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkesini etkisi altına almıştır. Baskıcı rejimlere tepki olarak doğan ve gittikçe etkisini arttıran bu isyan hareketleri, Batılı ülkeler tarafından Arap Baharı olarak adlandırılmıştır.

Tedarikçi ülkelerdeki siyasi istikrarsızlıklar, bölgesel enerji güvenliğini de olumsuz etkilemiştir. Özellikle isyan hareketleri sonucu Tunus, Libya ve Cezayir üzerinden İtalya'ya ulaşan doğal gaz akışında kesintiler meydana gelmiştir. Ayrıca Libya'dan İtalya'ya ulaşan Greenstream doğal gaz boru hattı, ülkedeki çatışmalar nedeniyle birçok kez kesintiye uğramış ve uzun süre kapalı kalmıştır.¹⁵⁷ Bu açıdan Kuzey Afrika'da yer alan tedarikçi ülkelerin, AB'nin doğal gaz ihtiyacını karşılamada ne kadar güvenilir kaynaklar olduğuna yönelik soru işaretleri bulunmaktadır. Ayrıca Libya'nın doğal gaz üretimindeki düşük performansı ve Cezayir'in gittikçe artan iç tüketimi dikkate alındığında bu soru işaretleri artmaktadır.

AB, LNG ithalatını ise daha çok Avrupa ile karasal bağlantısı bulunmayan Umman, Peru, Cezayir, Nijerya, Katar ve Trinidad & Tobago'dan karşılamaktadır. Özellikle Katar ve Cezayir en fazla LNG ithalatının gerçekleştirildiği ülkelerdir. Belçika, İspanya, Fransa, İtalya ve İngiltere, %50'si Katar'dan olmak üzere birçok Ortadoğu ve

¹⁵⁶ British Petroleum (2017), *a.g.m.*, s.26, 28, 34.

¹⁵⁷ Hakim Darbouche - Basam Fattouh, "The Implications of The Arab Uprisings for Oil and Gas Markets", *The Oxford Institute For Energy Studies*, 2011, s. 27-29.

Afrika ülkesinden 2016 yılında yaklaşık 41,9 milyar metreküp LNG ithalatı gerçekleştirmiştir.¹⁵⁸

LNG ithalatı, AB ülkeleri arasında tedarikçi ülkeleri çeşitlendirmede bir seçenek olarak hızla gelişmektedir. Bu kapsamda Polonya ve Litvanya'nın çeşitli girişimleri bulunmaktadır. Özellikle Polonya ve Baltık ülkeleri¹⁵⁹, ABD'den LNG ithalatı gerçekleştirmeyi planlamaktadır. Bu amaçla Litvanya'da yeni bir LNG çevrim santrali inşa edilmektedir.¹⁶⁰ LNG ithalatının, Rusya'ya neredeyse tamamıyla bağımlı bulunan Baltık ülkeleri için tedarikçi ülke çeşitliliğini sağlamaya yardımcı olacağı düşünülmektedir. Boru hattı taşımacılığında olduğu gibi sabit bir enerji güzergâhı gerektirmeyen LNG ithalatı, tüketici ülkelere, çok sayıda tedarikçi ülkeye ulaşma ve bunlar arasında dilediği gibi geçiş yapma fırsatı sunmaktadır. Bu açıdan LNG dönüşüm tesislerinin inşası, yüksek maliyet gerektirmesine rağmen AB genelinde giderek artmaktadır.

3.2. Enerji Alanında Avrupa Birliği ve Rusya Arasındaki Karşılıklı Bağımlılık ve Ukrayna Kaynaklı Enerji Krizleri

Rusya doğal gaz ihracatının çoğunu AB ülkelerine yapmaktadır. AB ülkelerine 2016 yılında 178,3 milyar metreküp¹⁶¹ doğal gaz ihraç etmiş ve bu ihracatın yaklaşık %80'i Batı Avrupa, %20'si Orta Avrupa ülkelerine yapılmıştır.¹⁶² Ayrıca AB tarafından yayınlanan istatistiklere göre AB ülkeleri, 2016 yılında doğal gaz ithalatının % 38,2'ini - tek bir tedarikçi ülkeden- Rusya'dan karşılamıştır.¹⁶³

¹⁵⁸ British Petroleum (2017), *a.g.m.*, s. 34.

¹⁵⁹ Baltık denizi kıyısında yer alan AB üyesi ülkeler Litvanya, Letonya ve Estonya.

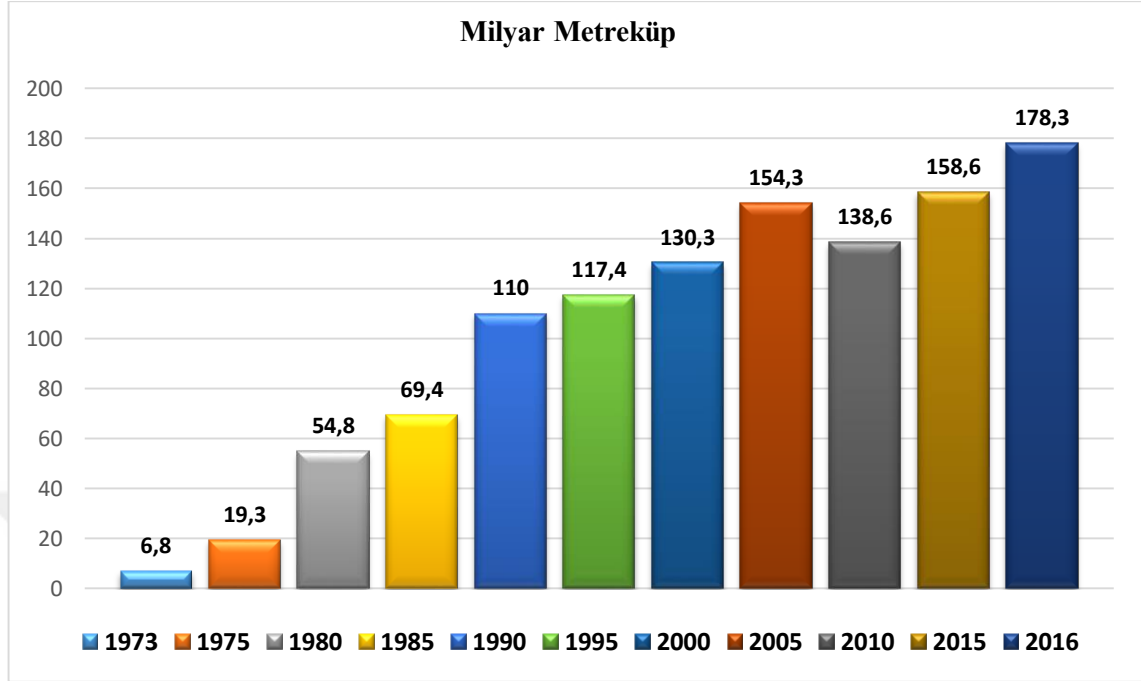
¹⁶⁰ Sergio Matalucci, "Baltics, Poland Press For US LNG Alternative", *Natural Gas World*, <https://www.naturalgasworld.com/baltics-poland-us-lng-cooperation-26331>, (29.11.2017).

¹⁶¹ Gazprom tarafından açıklanan bu miktarın, sf. 58 de yer verilen BP'nin 2017 yılı istatistiklerinin yaklaşık 12 milyar metreküp üzerinde olmasının temel nedeni, istatistiğin yapıldığı yıl içerisindeki zaman diliminden kaynaklanmaktadır.

¹⁶² Gazprom Export, "Gas Supplies to Europe", <http://www.gazpromexport.ru/en/statistics/>, (20.11.2017).

¹⁶³ Eurostat, "EU Imports of Energy Products-Recent Developments", http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/EU_imports_of_energy_products_-_recent_developments, (29.11.2017).

Grafik-8: 1973-2016 Yılları Arasında Rusya'dan Avrupa Ülkelerine Gerçekleşen Doğal Gaz İhracatı

Kaynak: Gazprom Export, “Gas Supplies to Europe”,
<http://www.gazpromexport.ru/en/statistics/>, (17.04.2017).

Grafik-8’de 1973 yılından itibaren Rusya’nın AB ülkelerine ihraç ettiği doğal gaz miktarları yer almaktadır. Grafiğe göre doğal gaz ihracatındaki sürekli artışın sektöre uğradığı tek dönem küresel finansal krizin AB ülkelerini etkilediği yıllarda yaşanmıştır. Krizin etkilerinin azalmaya başlamasıyla ihracat tekrar artmaya başlamıştır.

AB ülkeleri arasında Almanya, İtalya ve Fransa Rusya’dan en fazla doğal gaz ithal eden ülkelerdir. Özellikle Almanya, 2016 yılında 46 milyar metreküp ile Rusya’dan en fazla doğal gaz ithal eden ülke olmuştur.¹⁶⁴ Rusya, ithalattaki yüksek payına rağmen bu ülkeler için tek tedarikçi ülke değildir. Grafik-9’da Almanya, İtalya ve Fransa’nın, Rusya dışında Norveç ve Hollanda’dan önemli miktarda doğal gaz ithalatı gerçekleştirdiği görülmektedir. Ancak daha önce de değinildiği gibi Hollanda’nın doğal gaz ihracat potansiyeli sınırlıdır. Özellikle Hollanda’nın doğal gaz üretimi, 2013 yılına göre 2016 yılında yaklaşık %40 azalmıştır.¹⁶⁵ Ayrıca Hollanda’nın ihraç ettiği doğal gazın önemli bir bölümünü, Rusya’dan ithal edilen doğal gaz¹⁶⁶ oluşturmaktadır. Bu durum AB’nin

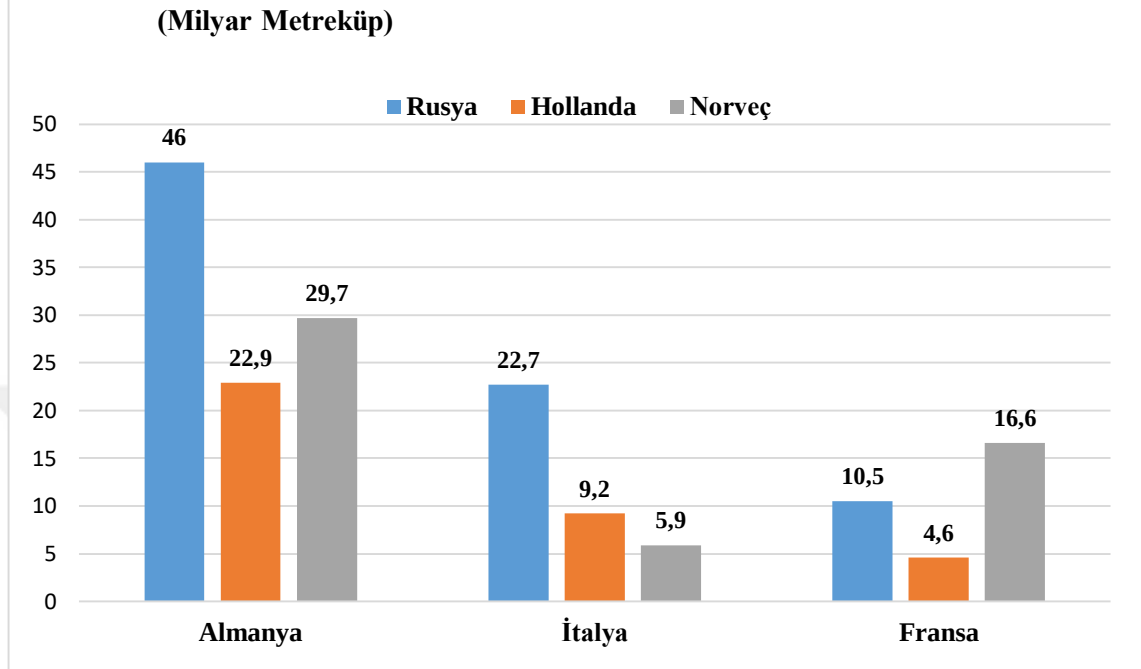
¹⁶⁴ British Petroleum (2017), *a.g.m.*, s. 34.

¹⁶⁵ *a.g.m.*, s. 28.

¹⁶⁶ Hollanda, Rusya’dan 2016 yılında 14,7 milyar metreküp doğal gaz ithal etmiştir.

büyük ekonomileri açısından gelecekte Rusya'ya olan bağımlılığın artacağını göstermektedir.

Grafik-9: Almanya, İtalya ve Fransa'nın En Fazla Doğal Gaz İthal Ettiği Ülkeler

Kaynak: British Petroleum (2017), “BP Statistical Review Of World Energy June 2016”, 65th Edition, 2016, s. 28, 34.

Batı Avrupa ülkeleri dışında diğer üye ülkeler, tedarikçi ülke açısından yeterli seçeneğe sahip değildir. Özellikle Rusya'ya oldukça yakın olan Baltık, Balkan ve Doğu Avrupa ülkeleri, önemli ölçüde Rusya'nın doğal gaz ihracatına bağımlı durumdadır. Hatta bazı üye ülkeler için Rusya tek tedarikçi ülke konumundadır. Estonya, Finlandiya, Litvanya, Slovakya, Letonya, Slovenya, Bulgaristan, Polonya, Romanya, Çek Cumhuriyeti ve Macaristan doğal gaz tüketimlerinin %75'den fazlasını Rusya'dan karşılamaktadır. Bu oran, bazı dönemlerde %100'e ulaşabilmektedir.¹⁶⁷ Tablo-2 bazı Orta Avrupa ülkeleri ile Baltık ve Güney Doğu Avrupa ülkelerinin 2013 yılındaki doğal gaz tüketimini ve bu tüketimdeki Rus doğal gazının payını göstermektedir.

¹⁶⁷ Eurostat, “EU Imports of Energy Products-Recent Developments”, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/EU_imports_of_energy_products_-_recent_developments, (29.11.2017).

Tablo-2: Baltık, Orta ve Güney Doğu Avrupa Ülkelerinin Doğal Gaz Tüketimi

Orta Avrupa Ülkeleri	2013 Yılındaki Doğal Gaz Talebi	2013 Yılında Rusya'dan İthal Edilen Doğal Gaz
Avusturya	8,53	4,79
Çek Cumhuriyeti	8,47	7,27
Slovakya	5,81	5,06
Polonya	18,31	11,87
Macaristan	9,28	5,52
Toplam	50,40	34,51
Baltık Ülkeleri		
Estonya	0,68	0,64
Letonya	1,73	1,01
Litvanya	2,71	2,21
Finlandiya	3,48	3,11
Toplam	8,60	7,08
Güney Doğu Avrupa Ülkeleri		
Makedonya	0,16	0,09
Bosna Hersek	0,19	0,18
Bulgaristan	2,59	2,67
Sırbistan	2,52	1,84
Yunanistan	3,84	2,39
Toplam	9,30	7,17

Kaynak: Tablo, Reducing European Dependence on Russian Gas¹⁶⁸ isimli çalışmadaki veriler kullanılarak oluşturulmuştur.

Rusya'ya yoğun olarak bağımlı olan Baltık ve Güney Doğu Avrupa ülkelerinde doğal gaz talebinin ise 2030 yılında 19,3 milyar metreküpe yükseleceği ve büyük artışların, başta Polonya olmak üzere Orta Avrupa ülkelerinde yaşanacağı tahmin edilmektedir.¹⁶⁹ Geleceğe yönelik bu tahminler, bölge ülkelerinin Rusya'ya olan doğal gaz bağımlılığının artarak devam edeceğini göstermektedir.

¹⁶⁸ Ralf Dickel, v.d., “Reducing European Dependence on Russian Gas”, The Oxford Institute for Energy Studies, 2014, s. 10.

¹⁶⁹ a.g.m., s. 10.

Harita-2: AB Ülkelerinin Rusya'ya Doğal Gaz Bağımlılığı

Kaynak: Emre İşeri, “Ukrayna Krizinin Enerji Boyutu ve Türkiye”,
<http://www.aljazeera.com.tr/gorus/ukrayna-krizinin-enerji-boyutu-ve-turkiye>,

AB'nin Rusya'ya olan doğal gaz bağımlılığı, özellikle Baltık, Balkan ve Doğu Avrupa ülkelerinin, 2004, 2007 ve 2013 yıllarında AB'ye üye olarak kabul edilmesiyle¹⁷⁰ daha fazla artmıştır. Harita-2, 2004 ve 2007 yıllarındaki genişlemeler sonrası, AB'ye üye olan ülkelerin Rusya'ya olan doğal gaz bağımlılığını gösteren diğer bir görseldir. Haritada da görülebileceği gibi Rusya'ya yoğun olarak bağımlı olan ülkelerin genelde Rusya ile aynı sınırı paylaşan veya Rusya'ya diğer AB ülkelerine göre daha yakın olan üye ülkelerden oluşmaktadır. Bu ülkeler arasında doğal gaz ihtiyacını, yalnızca Rusya'dan karşılayan bazı üye ülkelerin bulunması, Birliğin, özellikle enerji arz güvenliği alanında karşılaştığı riskleri arttırmaktadır.

AB'nin Rusya'ya olan bağımlılığı tek taraflı değildir. Rusya da önemli ölçüde AB ülkelerinin doğal gaz ithalatına bağımlı durumdadır. Bu açıdan Rusya için doğal gaz stratejik bir üründür. Rus ekonomisi için önemli bir ihracat ürünü olan doğal gaz, Rusya tarafından dış politikada çoğu zaman politik bir silah olarak kullanılmaktadır.¹⁷¹ Özellikle

¹⁷⁰ AB, 2004'deki 5. genişlemesiyle Slovenya, Macaristan, Estonya, Polonya, Letonya, Çek Cumhuriyeti, Malta, Slovakya, Litvanya ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimini, 2007'deki 6.genişlemesiyle Bulgaristan ve Romanya'yı ve 2013'de 7. genişlemesiyle Hırvatistan'ın üyeliğe kabul etmiştir.

¹⁷¹ Pamir, *a.g.e.*, s. 244.

AB üyesi olan Doğu Avrupa ve Balkan ülkeleri ile eski SSCB üyesi ülkelerin, Rusya'dan ithal edilen doğal gazı bağımlı hale gelmeleri, Rusya'ya karşı politik kırılganlıklarını arttırmaktadır.¹⁷² Rusya'nın etkisi, Rus doğal gazına neredeyse tamamıyla bağımlı olan ülkelerde diğer üye ülkelere göre daha yoğun şekilde hissedilmektedir.

Rusya, enerji politikaları açısından doğal gaz alanında çok boyutlu bir strateji uygulamaktadır. Bir tarafta tüketici ülkeleri kendine daha fazla bağımlı hale getirmek için çaba sarf ederken, diğer tarafta farklı tedarikçi ülkelerin denetimi dışında Avrupa enerji pazarlarına ulaşmasına engel olmaya çalışmaktadır. Bu dengeyi kurabilmek için özellikle Hazar Bölgesi doğal gazının, sahip olduğu boru hatları üzerinden Avrupa enerji pazarına ulaşmasını sağlamaktadır. Bu kapsamda Rusya, Türkmenistan ve Kazakistan ile 2007 yılında imzaladığı anlaşmayla bu ülkelere ait doğal gazı, Avrupa ülkelerine satma hakkını elde ederek politikalarını geliştirmektedir.¹⁷³

Ayrıca söz konusu bu anlaşmayla Türkmenistan doğal gazının, alternatif güzergâh olarak Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaşmasını da engellemeye çalışmaktadır.¹⁷⁴ Rusya, bu girişimleriyle diğer tedarikçi ülkeler ile Avrupalı tüketici ülkeler arasındaki bağlantıyı keserken, enerji alanında denetimi dışında ve kendi aleyhine oluşabilecek bölgesel iş birliğine de engel olmaktadır. Ayrıca bu anlaşmalarla diğer tedarikçi ülkelere aldıkları doğal gazı, daha yüksek fiyatlarla AB ülkelerine satarak, önemli bir ekonomik gelir elde etmektedir.

Rusya, tüketici ülkeler üzerinde doğal gaz silahını, genellikle başta teknik nedenler olmak üzere çeşitli bahaneler ile doğal gaz akışını durdurarak veya doğal gaz fiyatlarında %100'e varan artışlar yaparak kullanmaktadır. Bu konuda özellikle Rusya ve Ukrayna arasında yaşanan sorunlar, AB'nin enerji güvenliğini tehdit eden gelişmeler olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁷⁵

Rusya, doğal gaz fiyatlarını özellikle Ukrayna'nın yanı sıra birçok AB ülkesi üzerinde etkili olarak kullanmaktadır. Rusya'nın bu tutumuna karşı AB kurumları tepki

¹⁷² Pamir, *a.g.e.*, s. 244.

¹⁷³ Burak Çınar, "Tarihte Üçüncü Güç ve Orta Asya Enerji Savaşları", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 2008, S. 8, s. 30.

¹⁷⁴ *a.g.m.*, s. 30.

¹⁷⁵ Pamir, *a.g.e.*, S.244, 246.

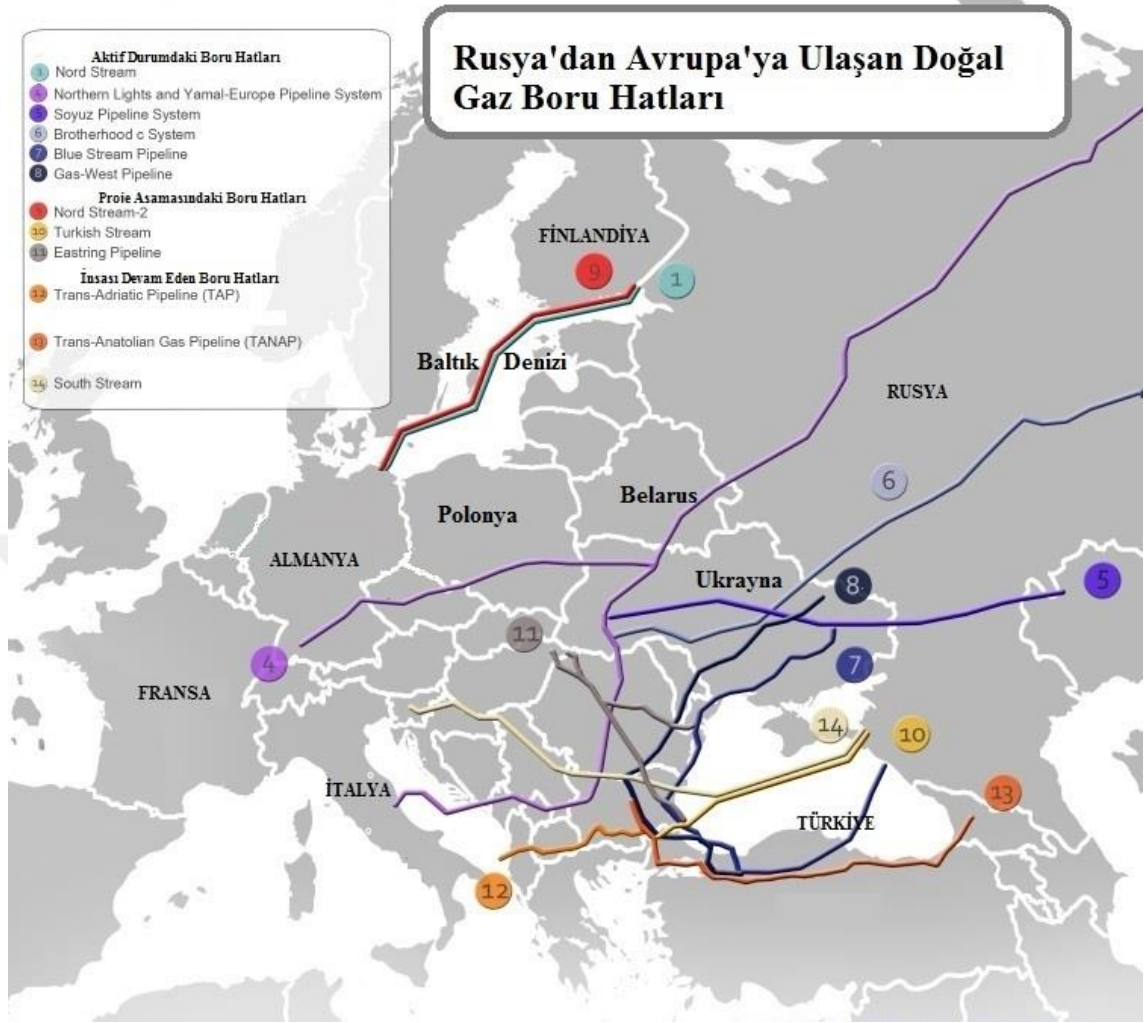
göstermekte ve çeşitli girişimlerde bulunmaktadır. Örneğin Komisyon, Rusya'nın resmi doğal gaz şirketi Gazprom'u, AB rekabet kurallarını ihlal etmekle, Estonya, Letonya, Litvanya, Slovakya, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Bulgaristan ve Macaristan'a adil olmayan fiyatlar uygulamakla ve bu ülkelerden alakasız taahhütler talep etmekle suçlamaktadır.¹⁷⁶ Gazprom'un hedefindeki ülkelerin, Rusya'nın doğal gaz ihracatına yüksek oranda bağımlı olan ülkelerden oluşması dikkat çekicidir. Rusya, yüksek orandaki bağımlılıkları nedeniyle bu ülkelere karşı enerji fiyatları konusunda daha rahat hareket edebilmektedir.

Rusya, AB'de tek tedarikçi ülke olma yönündeki politikasını, Avrupa yönünde yeni doğal gaz boru hatları inşa ederek veya mevcut hatların kapasitesini arttırarak sürdürmektedir. Harita-3'de görülebileceği gibi mevcut durumda Avrupa ve Rusya arasında işlemekte olan çok sayıda boru hattı bulunmaktadır. The Northern Lights, Yamal, Kuzey Akım, Soyuz, Brotherhood, Trans Balkan ve Mavi Akım Boru Hatları, Rusya'dan Avrupa'ya doğal gaz taşımaktadır;¹⁷⁷

¹⁷⁶ Hürriyet, "AB'nden Gazprom'a 17 Milyar Dolarlık Suçlama", <http://www.hurriyet.com.tr/abden-gazproma-17-milyar-dolarlik-suclama-28807119>, (20.11.2017).

¹⁷⁷ Ronis Sofroniou, "Network Of Russian Veins Of Influence : Gas Pipelines of The European Continent", Eyes on Europe & Middle East, <http://emergingequity.org/2015/10/06/a-network-of-russian-veins-of-influence-gas-pipelines-of-the-european-continent/>, (29.11.2017).

Harita-3: Rusya'dan Avrupa'ya Doğal Gaz Taşıyan Boru Hatları

Kaynak: Ronis Sofroniou, “Network Of Russian Veins Of Influence : Gas Pipelines Of The European Continent”, Eyes on Europe & Middle East

- Yamal ve The Norther Ligts Boru Hatları, Belarus üzerinden Polonya, Almanya ve Litvanya'ya doğal gaz taşımaktadır. Yamal, Rusya'dan Polonya'ya ulaşan tek doğal gaz boru hattıdır.

- Brotherhood ve Soyuz Boru Hatları, Ukrayna üzerinden birçok AB ülkesine ulaşmaktadır. Brotherhood Boru Hattı, öncelikle Slovakya'ya ulaşmakta ve burada ikiye ayrılarak Kuzey ve Güney Avrupa ülkelerine doğal gaz taşımaktadır. Rusya'nın yanı sıra Orta Asya ülkelerine ait doğal gazı da taşıyan Soyuz Boru Hattı ise Rusya ile Merkez ve Kuzey Avrupa ülkeleri arasındaki bağlantıyı sağlamaktadır. Her iki hattın yıllık toplam taşıma kapasitesi 150 milyar metreküptür.

- Kuzey Akım Boru Hattı ise başta Almanya olmak üzere Batı Avrupa'daki ülkelere Baltık denizi altından doğal gaz taşımaktadır. Hat, arada herhangi bir transit ülke olmadan, Rusya ile AB ülkeleri arasında direkt bağlantı sağlamaktadır. Kuzey Akım, özellikle 2006 ve 2009 yıllarında Rusya ve Ukrayna arasında yaşanan krizler sonrası, Rusya'nın transit ülke olarak Ukrayna'yı saf dışı bırakmak istemesi ile oluşturulmuş bir boru hattıdır. Kuzey Akım ile öncelikle Almanya'ya doğal gazın taşınması hedeflenmiş olsa da, İngiltere, Hollanda, Danimarka, Fransa ve diğer Avrupa ülkeleri hedef ülkeler arasında yer almaktadır. Kuzey Akım'ın, Avrupa'nın doğal gaz ithalatının yarısından fazlasını karşılaması beklenmektedir.

- Trans Balkan (Batı Hattı) ve Mavi Akım Boru Hatları, Rusya ile Türkiye ve Balkan ülkeleri arasında doğal gaz akışını sağlamaktadır. Mavi Akım boru hattı, Karadeniz altından direkt Türkiye'ye ulaşmaktadır ve hattın kapasitesi 16 milyar metreküptür. Trans Balkan Boru Hattı ise, Ukrayna, Moldova, Romanya ve Bulgaristan üzerinden Türkiye'ye ulaşan, Rusya'ya ait ikinci doğal gaz boru hattıdır. Hat, Bulgaristan, Romanya ve Türkiye'nin doğal gaz ihtiyacının büyük bir kısmını karşılamaktadır.

Avrupa genelinde tüketilen doğal gazın %16'sı Ukrayna üzerinden geçen boru hatları ile taşınmaktadır. Ayrıca Ukrayna, en fazla Rus doğal gazının Avrupa'ya geçişini sağlayan transit ülkedir. Ancak geçmişte Rusya'nın doğal gaz ihracatının %80'i Ukrayna üzerinden gerçekleşirken, Kuzey Akım'ın devreye girmesiyle bu oran %50 - %60'lara gerilemiş durumdadır.¹⁷⁸ Bu düşüşe rağmen, Ukrayna, Rusya'nın AB ülkelerine doğal gaz ihracatında önemli bir transit ülke olma pozisyonunu sürdürmektedir.

Rusya, inşa etmeyi planladığı yeni boru hattı projeleriyle AB ülkelerine daha güvenilir güzergâhlar üzerinden ulaşmayı ve ihracat potansiyelini arttırmayı hedeflemektedir. Yeni boru hatlarının güzergâhını belirlerken, özellikle kendisi için sorun yaratabilecek Ukrayna gibi transit ülkeleri devre dışı bırakmayı ve en çok ihracat gerçekleştirdiği ülkelere doğrudan erişim sağlamayı hedeflemektedir. Bu açıdan yeni inşa edilmesi planlanan Kuzey Akım II ve Türk Akımı Boru Hattı Projeleri bu hedeflere hizmet edecek şekilde planlanmıştır.

¹⁷⁸ U.S. Energy Information Administration, "16 % of Natural Gas Consumed in Europe Flows Through Ukraine", <http://www.eia.gov/todayinenergy/detail.cfm?id=15411>, (20.11.2017).

Rusya, Kuzey Akım projesinde elde ettiği başarıyı bir adım daha öteye taşıyarak, Kuzey Akım II projesini hayata geçirmeyi planlamaktadır. Bu kapsamda, 55 milyar metreküp kapasiteye sahip olması planlanan hattın inşası için resmi anlaşma 2015 yılında imzalanmıştır. 2019 yılında işletmeye alınması planlanan boru hattı, ilk projede olduğu gibi Polonya ve Ukrayna'yı saf dışı bırakmaktadır.¹⁷⁹ Bu açıdan Rusya daha fazla stratejik ve ekonomik çıkar elde etmektedir. Boru hattının oluşturulması için kurulan şirketin %51 hissesi Rusya'ya aittir. Geri kalan hisseler Almanya, İngiltere, Hollanda, Fransa ve Avusturya'ya ait enerji firmaları arasında paylaştırılmıştır.¹⁸⁰ Rusya'nın alternatifi olan tedarikçi ülkelere ulaşma çabalarına rağmen AB'nin en önemli üye ülkelerinin bu projeye destek vermesi, enerji alanında Birliğin çıkarının gözetilmediğini ortaya koymaktadır.

Kuzey Akım II ile AB'nin Rusya'ya olan doğal gaz bağımlılığının artacak olması, bazı AB ülkelerinde endişe ile karşılanmaktadır. Projenin, tedarikçi ülkelerin çeşitlendirilmesi ve enerji arz güvenliğinin sağlanmasına yönelik AB politikalarını sektöre uğrattığı ve bu yönüyle bir bütün olarak AB'nin değil, yalnızca bazı üye ülkelerin çıkarlarının öne çıktığına yönelik değerlendirmeler yapılmaktadır.¹⁸¹ Ayrıca Kuzey Akım II, AB Hukuku ile ilgili belirsizliği arttırdığı ve AB doğal gaz pazarında oluşturulmaya çalışılan serbest piyasa koşullarını zayıflattığı için de eleştirilmektedir.¹⁸²

Kuzey Akım II projesi konusunda AB ülkeleri arasında iki farklı görüş öne çıkmaktadır. Batı ve Kuzey Avrupa ülkeleri, projeye ticari açıdan yaklaşarak, Rusya'dan daha fazla doğal gaz ithal edilmesinin Rusya ile AB arasındaki ilişkileri normalleştireceğini ileri sürmektedir. Buna karşın Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri, projenin, Rusya'ya olan doğal gaz bağımlılığını arttıracak ve tedarikçi ülkelerin çeşitlendirilmesi ve enerji güvenliğinin sağlanması açısından olumsuz sonuçlar ortaya çıkaracağını iddia etmektedir.¹⁸³

¹⁷⁹ Sofroniou, *a.g.m.*,

¹⁸⁰ Lukasz Wojcieszak, "Nord Stream 2 Pipeline: Role of German-Russian Energy Cooperation for Poland", *American Journal of Sociological Research*, 2017, S. 7 (3), s. 86.

¹⁸¹ Pamir, *a.g.e.*, s. 261.

¹⁸² Wojcieszak, *a.g.m.*, s. 87.

¹⁸³ Anadolu Agency, "Germany's Energy Ties With Russia Divide Europe", <http://aa.com.tr/en/analysis-news/germanys-energy-ties-with-russia-divide-europe/506803>, (21.04.2017).

Hattın herhangi bir transit ülke üzerinden geçmeden hedefine ulaşması, Rusya açısından bu hattın daha çok kullanılmasını, diğer transit ve güzergâh ülkelerden geçen mevcut hatlarının ise daha az tercih edilmesini sağlayacaktır. Bu kapsamda projenin, Polonya, Estonya, Letonya, Litvanya, Macaristan, Romanya ve Ukrayna gibi transit ve güzergâh ülkelerin transit geçiş ücretinden elde ettiği geliri azaltması beklenmektedir. Transit geçiş ücretini kaybedecek bu ülkeler, projeye Rusya ile yapılan fiyat müzakereleri ve enerji güvenliklerini sekteye uğratacağı için karşı çıkmaktadırlar.¹⁸⁴

Rusya'nın Avrupa yönünde inşa etmeyi planladığı diğer bir boru hattı ise iptal edilen Güney Akım Projesinin alternatifi olarak sunulan Türk Akımı Projesidir. Güney Akımı Projesi, Rusya'nın Kırım'ı ilhakına tepki olarak, ABD ve AB'nin Rusya'ya uyguladığı yaptırımlar nedeniyle Rusya tarafından iptal edilmiştir.¹⁸⁵ Rusya, 2014 yılında alınan bu iptal kararı sonrası Bulgaristan yerine Türkiye'yi geçiş ülkesi olarak konumlandırarak Güney Akım yerine Türk Akımı'nın inşasına başlamıştır. Toplam kapasitesi 31,5 milyar metreküp olan ve iki ayrı hattan oluşan boru hattı ile Türkiye ve AB ülkelerinin doğal gaz talebinin karşılanması hedeflenmektedir. Boru hattının, 2019 veya 2020 yılına kadar tamamlanması ve Türkiye'ye gelecek doğal gazın, Türkiye ve Yunanistan arasında oluşturulacak ara bağlantı ile AB ülkelerine ulaştırılması planlanmaktadır.¹⁸⁶

¹⁸⁴ Bloomberg View, "Europe Doesn't Need Another Russia Pipeline" <https://www.bloomberg.com/view/articles/2016-02-18/germany-s-planned-nord-stream-2-gas-pipeline-to-russia-must-go>, (30.11.2017).

¹⁸⁵ Şener Aktürk, "The Crisis in Russia-Turkey Relations, 2008-2015", *Russian Analytical Digest*, 2016, N. 179, s. 4.

¹⁸⁶ Alan Makovsky, "Turkey's Growing Energy Ties with Moscow", *Center for American Progress*, 2015, s. 2, 3.

Harita-4: Türk Akımı Doğal Gaz Boru Hattı

Kaynak: Hürriyet, İşte Türk Akımı, <http://www.hurriyet.com.tr/iste-turk-akimi-27697527>

AB'nin enerji güvenliği açısından Kuzey Akım II Projesi'ne yönelik dile getirilen eleştiriler, benzer şekilde Türk Akımı için de geçerlidir. Her iki proje de Rusya'ya ait doğal gazı AB ülkelerine taşımayı hedeflemektedir. Bu açıdan Türk Akımı, AB'nin Rusya'ya olan doğal gaz bağımlılığının daha fazla artmasına sebep olacaktır. Ayrıca AB'nin doğal gaz ithal ettiği tedarikçi ülkeleri çeşitlendirmemektedir.

Rusya, yeni boru hatları oluşturma stratejisinin dışında AB ülkelerindeki doğal gaz dağıtım şirketlerine sahip olmaya çalışarak, doğal gaz tedariki açısından AB genelinde tekel oluşturmaya çalışmaktadır. Bu kapsamda 2006 yılında İngiliz gaz dağıtım şirketi Centrica'nın hisselerini satın almak için girişimde bulunmuş ancak tepkiler sonucu İngiliz Hükümeti'nin karşı çıkışı ile bu satış gerçekleşmemiştir.¹⁸⁷ Benzer şekilde Rusya'nın, Polonya ve Litvanya'nın enerji şirketlerinin varlıklarını satın alarak enerji pazarına hâkim olma girişimi, bu ülkelerin hükümetleri tarafından engellenmiştir.¹⁸⁸ Ancak daha sonra Rusya, 2011 yılında Almanya'nın RWE şirketine ortak olmak için girişimde bulunmuş ve ortaklık karşılığında RWE'ye Rus doğal gazına uygun fiyatlar ile

¹⁸⁷ Alexander Gusev, "Energy Relations Between The European Union and Russia: Content, Problems, Prospects", *Centre International de Formation Eurpenne*, 2017, s. 73.

¹⁸⁸ a.g.m., s. 73.

erişim imkânı sunmuştur.¹⁸⁹ Almanya ise 2014 yılında bu satışa onay vererek¹⁹⁰, Komisyon tarafından hazırlanan ve bir ülkenin hem dağıtıcı hem de tedarikçi olmasını yasaklayan üçüncü enerji paketinin kurallarını ihlal etmiştir. Bu örnek Almanya'nın daha uygun koşullarda Rusya'dan doğal gaz temin edebilmek için AB'nin enerji politikalarına aykırı hareket edebildiğini göstermektedir.

Almanya ve Rusya arasındaki enerji iş birliği projeleri sadece Şansölye Angela Merkel dönemi ile sınırlı değildir. Daha sıkı bir birliktelik eski Şansölye Gerhard Schröder¹⁹¹ döneminde yaşanmıştır. Schröder, Rusya ile yakın ilişkileri nedeniyle Almanya'yı hedef alan eleştirileri, Avrupa'nın başarılı olabilmesi için Rusya ile iyi ilişkilere sahip olması gerektiğini ifade ederek yanıtlamıştır.¹⁹² Bu dönemde Almanya'nın en büyük enerji şirketlerinden biri olan Wintershall ile Gazprom arasında Kuzey Sibirya'daki doğal gaz depolama tesislerinin ortak işletilmesi için bir anlaşma imzalanmış ve anlaşma karşılığında Rusya'ya Almanya'nın doğal gaz pazarına erişim imkânı sunulmuştur.¹⁹³

Enerji kaynaklarının ihracatından elde edilen gelir, Rus ekonomisinin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. 2015 yılı rakamlarına göre ülke bütçesinin %43'ünü petrol ve doğal gaz gelirleri oluşturmaktadır.¹⁹⁴ Ayrıca iç piyasada petrol ve doğal gaz satışından elde edilen gelir, ihracattan sağlanan gelire göre oldukça düşüktür. Örneğin, 2013 yılında iç piyasada doğal gaz ve petrol satışından 20 milyar dolar, ihracattan ise 246 milyar dolar gelir elde edilmiştir.¹⁹⁵ İç ve dış piyasalar arasındaki gelir farklılığı, ülkeyi daha çok enerji kaynaklarının ihracatına yönlendirmektedir. Bu açıdan doğal gaz

¹⁸⁹ Tuğçe Varol, "AB Enerji Politikalarına Almanya'dan Darbe", 21.Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, <http://www.21yyte.org/arastirma/enerji-ve-enerji-guvenligi-arastirmalari-merkezi/2011/07/16/6229/ab-enerji-politikalarina-almanyadan-darbe>, (22.11.2017).

¹⁹⁰ Deutsche Welle, "RWE to Sell DEA Gas And Oil Division to Russian Oligarch", <http://www.dw.com/en/rwe-to-sell-dea-gas-and-oil-division-to-russian-oligarch/a-17500886>, (22.11.2017).

¹⁹¹ Gerhard Schröder, 2017 yılında Rusya'nın en büyük petrol üreticisi olan Rosneft'in denetleme kuruluna seçilmiştir. Schröder, siyasi ve ekonomik deneyimlerini şirket ile paylaşmaktadır.

¹⁹² Gusev, *a.g.m.*, s. 73.

¹⁹³ *a.g.m.*, s. 74.

¹⁹⁴ U.S. Energy Information Administration, "Russia", <https://www.eia.gov/beta/international/analysis.cfm?iso=RUS>, (30.11.2017).

¹⁹⁵ U.S. Energy Information Administration, "Oil and natural Gas Sales Accounted for 68 % Russia's Total Export Revenues in 2013", <http://www.eia.gov/todayinenergy/detail.cfm?id=17231>, (30.11.2017).

ihracatının önemli bir kısmını ithal eden AB ülkeleri, Rusya açısından vazgeçilemeyecek bir konuma sahiptir.

AB, Rusya'nın etkisini azaltacak projeler geliştirmektedir. Daha önce değinildiği gibi Rusya, Hazar Bölgesi ülkelerinden ucuz fiyatla satın aldığı doğal gazı, daha yüksek fiyatlar ile AB ülkelerine satmaktadır. Fakat AB'nin tedarikçi ülkeleri çeşitlendirme politikası kapsamında gerçekleştirmeye çalıştığı bazı projeler, Rusya'nın bu alanda elde ettiği geliri ortadan kaldırabilir niteliktedir. Bu açıdan başta Azerbaycan olmak üzere Hazar Bölgesi doğal gazını, AB ülkelerine taşıması planlanan GGK'nın hayata geçişi ile birlikte Rusya, diğer tedarikçi ülkeler üzerinden sağladığı avantajlardan da mahrum kalma tehlikesi ile karşı karşıyadır.

Enerji kaynaklarının ihracatının Rusya'nın ekonomik ve stratejik çıkarları açısından oynadığı rol ve doğal gaz ihracatında AB ülkelerine olan yüksek orandaki bağımlılık, Rusya ile AB arasında karşılıklı bağımlılık ilişkisi yaratmaktadır. Rusya AB'nin en büyük doğal gaz tedarikçisi olmasına rağmen AB, Rusya dışında birçok tedarikçi ülkeden doğal gaz ithal edebilmekte ve tedarikçi ülkelerin sayısını arttırmak için girişimlerini sürdürmektedir. Bu durum karşılıklı bağımlılık ilişkisinde, AB'nin Rusya'ya karşı pazarlık gücünü arttıran bir gelişme olarak değerlendirilmektedir.

Rusya'nın tüketici ülkeleri çeşitlendirme potansiyeli, AB'nin tedarikçi ülkeleri çeşitlendirme potansiyeline göre daha sınırlıdır. Rusya'nın kısa vadede AB ülkeleri dışında erişebileceği sınırlı sayıda tüketici ülke bulunmaktadır. Ayrıca Rusya, yeni tüketici ülkeler bulmak için bazı anlaşmalara¹⁹⁶ imza atmış olsa da bu projeler kısa vadede hayata geçebilecek niteliğe sahip değildir.

Rusya, AB'nin doğal gaz ithalatında en büyük tedarikçi ülke olma özelliğini sürdürmektedir. Bu açıdan hem Rusya hem de AB için karşılıklı bağımlılıktan çıkış maliyeti bulunmaktadır. Fakat kısa vadede karşılıklı bağımlılıktan çıkış maliyeti, Rusya açısından daha yüksektir. Bu açıdan Rusya ile AB arasında yaşanan doğal gaz krizleri bu

¹⁹⁶ Rusya, 2014 yılında Çin ile 400 milyar dolar değerinde doğal gaz anlaşması imzalamıştır. Anlaşma kapsamında Rusya, otuz yıl süresince Çin'e her yıl 38 milyar metreküp doğal gaz satmayı hedeflemektedir.

yaklaşımımızı destekler niteliktedir. Rusya, Ukrayna ile dolayısıyla AB ülkeleri ile yaşadığı her enerji krizinde bir çözümü kabul etmiştir.

Rusya ve Ukrayna arasında yaşanan doğal gaz krizleri, hem Rusya'yı hem de AB ülkelerini olumsuz etkilemektedir. Rusya, krizler sırasında doğal gazını satamadığı için gelir kaybı ile karşılaşırken, aynı durum AB ülkeleri açısından üretim alanında yaşanan kesintiler ile ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan enerji alanında yaşanan krizler, hem AB hem de Rusya için öğretici niteliğe sahiptir.

Rusya ve Ukrayna arasındaki siyasi gerginliklerin neden olduğu krizlerin temelinde ise Ukrayna'nın, Rusya ve Batı arasında siyasi olarak hangi tarafta durduğu meselesi rol oynamaktadır. Bu noktada Ukrayna'da iktidara gelen güçlerin, Rusya yanlısı veya Batı yanlısı olarak izlediği politikalar, iki ülke arasındaki krizlerin ana sebebini oluşturmaktadır. Rusya, Ukrayna'da iktidara gelen partilerin siyasi tutumuna göre bu ülkeyle ilişkilerini şekillendirmektedir.

Rusya ile Ukrayna arasındaki ilk büyük doğal gaz krizi, Ukrayna'da 2004 yılında yapılan ve Rusya yanlısı aday Viktor Yanukoviç'in kazandığı Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin tekrarlanması sonucu yaşanmıştır. Tekrarlanan seçimlerde Batı yanlısı aday Viktor Yusçenko oyların %51,99'unu alarak Cumhurbaşkanı seçilmiştir.¹⁹⁷ Yusçenko'nun Cumhurbaşkanı olmasıyla Ukrayna'da kazanan taraf, ülkedeki Batı yanlısı muhalefet ve Batılı ülkeler olmuştur.

Turuncu Devrim olarak adlandırılan bu dönemde Ukrayna'da Batı yanlısı bir yönetimin iktidara gelmesi, Ukrayna ve Rusya arasındaki ilişkilerin gerilmesine ve 2006 yılında ciddi bir enerji krizinin yaşanmasına sebep olmuştur. Rusya, öncelikle Ukrayna'ya gönderdiği doğal gazı sınırlandırmış ve ardından tamamını kesmekle tehdit etmiştir. Kesintinin gerekçesi olarak da Ukrayna'nın, AB ülkelerine giden boru hattından doğal gaz çaldığını iddia etmiştir. Doğal gaz akışındaki sınırlamadan, AB ülkeleri arasında önce Macaristan sonra Polonya ve Avusturya olumsuz etkilenmiştir.¹⁹⁸ Kesintinin etkisi daha sonra Almanya'da da hissedilmiştir. Almanya'nın en büyük doğal

¹⁹⁷Cansel Karasu, "Ukrayna'daki Turuncu Devrim", *Akademik Perspektif*, <http://akademikperspektif.com/2013/04/22/ukraynadaki-turuncu-devrim/>, (30.11.2017).

¹⁹⁸ Yazgan Erbil, "Rusya-Ukrayna Doğalgaz Krizi ve Enerji Güvenliği", Kadir Has Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2010, s. 158.

gaz dağıtıcısı, kesintinin Alman endüstri müşterilerini olumsuz etkileyeceğini bildirmiştir.¹⁹⁹ Bu krizde kesinti yaşayan ülkelerin doğal gaz ithalatında Rusya'ya yüksek oranda bağımlı olması dikkat çekicidir. Krizi yaşayan ülkelerden Macaristan için Rusya en fazla doğal gaz tedarik edilen ülke konumundadır. Krizin, doğal gaz tüketiminin en yüksek olduğu kış aylarına rastlaması ve kısa dönemde alternatif tedarikçi ülkelere erişim imkânının sınırlı olması, kesinti ile karşılaşan ülkelerde enerji arz güvenliği endişesine neden olmuştur.

Rusya ve Ukrayna arasında yaşanan diğer bir doğal gaz krizini ise Gürcistan ve Güney Osetya arasındaki çatışmalar tetiklemiştir. Rusya, Gürcistan ve Güney Osetya arasında 2008 yılında yaşanan çatışma nedeniyle Gürcistan'a karşı çıkarak, Güney Osetya'ya müdahalede bulunmuştur. Rusya'nın müdahalesine karşısında Ukrayna'nın Gürcistan'ın desteklemesi, Ukrayna ve Rusya arasında yeni bir krize zemin hazırlamıştır. Rusya, Ukrayna'nın bu tutumuna karşı doğal gaz fiyatlarını arttırarak cevap vermiş ve 31 Aralık 2009 tarihine kadar yeni fiyat tarifesine geçilmediği takdirde doğal gaz akışını durduracağını açıklamıştır. Ukrayna ise fiyat artışını reddederek Ukrayna'dan geçen doğal gazın geçiş ücretini arttırmıştır. Krizin derinleşmesiyle Rusya, Ukrayna'ya verilen doğal gazın fiyatını 250 dolardan 450 dolara yükseltmiş ve doğal gaz akışını durdurmuştur.²⁰⁰ Fiyat artışını kabul etmeyen Ukrayna ise AB ülkelerine giden doğal gaz akışını durdurmuştur. 1 Ocak 2009 tarihinde başlayan doğal gaz krizi, 19 Ocak 2009 tarihinde Ukrayna'nın geçiş ücretinde indirim gideceğini ve Rusya'nın doğal gaz ücretinde %20 indirim yapacağını açıklamasıyla son bulmuştur.²⁰¹ Kriz, kısa sürede aşılmışsa da Ukrayna üzerinden doğal gaz ithal eden ülkeler için olumsuz sonuçlar ortaya çıkarmıştır.

On dokuz gün boyunca devam eden kriz, özellikle aralarında AB üyelerinin de bulunduğu Güney Doğu Avrupa ülkelerini ciddi ölçüde etkilemiştir. Romanya, Bulgaristan, Yunanistan, Makedonya, Sırbistan, Bosna Hersek ve Hırvatistan etkilenen ülkeler arasında yer almaktadır. Bir önceki krizinde olduğu gibi bu krizin de kış aylarına

¹⁹⁹ The Guardian, "Russia Turns off Supplies to Ukraine in Payment Row and EU Feels The Chill", <http://www.theguardian.com/world/2006/jan/02/russia.ukraine>, (30.11.2017).

²⁰⁰ Tuğçe Varol Sevim, "Ukrayna'nın Yönetemediği Enerji Politikası ve Bugünkü Sonuçları", *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü Özel Raporu*, 2014, No:19, s. 6.

²⁰¹ Erdal Tanas Karagöl - Salihe Kaya, "Energy Supply Security and The Southern Gas Corridor (SGC)", *Foundation for Political, Economic and Social Research*, 2014, N. 108, s. 10.

denk gelmesi, söz konusu ülkelerde diğer enerji kaynaklarına olan talebi arttırmıştır. Artan talebe bağlı olarak enerji ürünleri fiyatlarında hızlı bir yükseliş meydana gelmiş ve bazı ülkeler, elektrik üretimini ve sanayi üretimini devam ettirebilmek için LNG ithalatını arttırarak doğal gaz tüketimini karşılamaya çalışmıştır.²⁰² Daha fazla harcamaya neden olan bu önlemler, ekonomik anlamda Güney Doğu Avrupa ülkelerini olumsuz yönde etkilemiştir. Özellikle Bulgaristan'ın bu süreçteki ekonomik kaybının 250 milyon avro olduğu tespit edilmiştir.²⁰³

Yaşanan bu krizlerle Rusya Ukrayna'daki seçmenlere, Ukrayna ise AB ülkelerine farklı mesajlar vermek istemiştir. Ukrayna, doğal gaz akışını durdurarak AB ülkelerine Rusya'nın güvenilir bir tedarikçi olmadığı mesajını vermek isterken, Rusya Ukrayna halkını soğukta bırakarak Rusya ile anlaşamayan hükümetleri seçmemeleri konusunda uarmaya çalışmıştır.²⁰⁴ Rusya ve Ukrayna birbirlerine karşı oynadığı strateji oyunuyla farklı mesajlar vermek istemiş, ancak doğal gaz krizleri, AB tarafında hem tedarikçi ülke olarak Rusya'nın hem de transit ülke olarak Ukrayna'nın güvenilir ülkeler olmadığı algısını oluşturmuştur.

AB ülkelerine doğal gaz kesintisi olarak yansıyan Rusya ve Ukrayna arasındaki son kriz, Rusya yanlısı Cumhurbaşkanı Viktor Yanukoviç'in AB ile ortaklık anlaşması imzalamayı reddetmesine tepki olarak düzenlenen gösterilerde onlarca göstericinin hayatını kaybettiği çatışmalar sonucu yaşanmıştır. Tepkiler sonucu Cumhurbaşkanı Yanukoviç ülkeyi terk etmek zorunda kalmış²⁰⁵ ve Ukrayna'da oluşan yönetim boşluğu, Mayıs 2014'de yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimleriyle Batı yanlısı bir yönetimin iktidarı devralmasıyla son bulmuştur.

Rusya Ukrayna'daki yönetim değişikliğine yönelik tepkisini, Ukrayna'ya, dolayısıyla AB ülkelerine karşı tekrar doğal gaz kartına başvurarak göstermiştir.

²⁰² Aleksandar Kovacevic, "The Impact of The Russia-Ukraine Gas Crisis in South Eastern Europe", *Oxford Institute for Energy Studies*, 2009, s. 4.

²⁰³ Edward Hunter Christie v.d., "Vulnerability and Bargaining Power in EU-Russia Gas Relations", *Research Centre International Economics -Research Reports 2010/11*, 2011, s. 1.

²⁰⁴ Sinan Oğan, "Doğalgaz Krizi Devam Ederken Nabucco'nun Şansı Artıyor", <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/427-dogalgaz-krizi-devam-ederken-nabucco-nun-sansi-artiyor>, (30.11.2017).

²⁰⁵ Vügar İmanbeyli, "Ülke-İçi Krizden Uluslararası Soruna Ukrayna-Kırım Meselesi", *Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı*, 2014, S. 36, s. 1

Ukrayna'ya gerçekleştirdiği doğal gaz ihracatındaki sıfır olan gümrük vergisini iptal etmiş ve 1000 m³ doğal gaz için talep ettiği fiyatı 485 dolara yükseltmiştir. Ayrıca, Ukrayna'ya artık sadece ön ödemeli olarak doğal gaz satabileceğini açıklamış ve Ukrayna'dan 2013 ve 2014 yıllarından kalan yaklaşık 4,5 milyar dolar borcunu ödemesini talep etmiştir.²⁰⁶ Ukrayna'nın borcunu ödemeyi reddetmesi sonucu Rusya, Türkiye, Bulgaristan, Avusturya, Bosna-Hersek, Fransa, Çek Cumhuriyeti, Hırvatistan, Almanya, İtalya, Yunanistan, Makedonya, Polonya, Moldova, Romanya, Slovenya, Sırbistan ve Sloveky'a, Ukrayna'nın doğal gaz borcunu ödemediği için doğal gaz akışında kesintiye gideceğini bir mektup ile bildirmiş²⁰⁷ ve 16 Haziran 2014 tarihinde Ukrayna'ya doğal gaz akışını durdurmuştur.

Birkaç ay devam eden kriz, Komisyonu'nun enerjiden sorumlu komiserinin arabuluculuğu ile çözüme kavuşmuştur. Rusya ve Ukrayna arasında varılan anlaşmaya göre Rusya'nın Ukrayna'ya ön ödeme koşulu olmadan gaz sevkiyatına başlaması ve buna karşılık Ukrayna'nın Rusya'ya olan doğal gaz borcunu 2015 yılının sonuna kadar ödemesi konusunda uzlaşmıştır.²⁰⁸

2014 doğal gaz krizi, 2006 ve 2009 krizleri ile karşılaştırıldığında, doğal gaz kesintisi açısından daha uzun sürmüştür. Fakat kesintinin evlerde ve endüstri tesislerinde doğal gaz tüketiminin düşük olduğu yaz aylarına rastlaması, AB ülkelerini önceki krizlerde olduğu kadar etkilememiştir.²⁰⁹

Ukrayna, etnik yapısı²¹⁰ itibariyle Rusya ve Batı arasındaki güç mücadelesinin sergilendiği bölgelerden biri olarak kalmaya devam edecektir. Ülkenin doğu ve güney bölgelerinde yaşayan halkın Rus olması veya Rusça konuşan Ukraynalılardan oluşması

²⁰⁶ Dmytro Galagan, "Arbitration: Who Is The Winner in The Gas War?", *Natural Gas World*, <https://www.naturalgasworld.com/ukraine-russia-gas-arbitration>, (30.11.2017).

²⁰⁷ Tass-Russian News Agency, "President Vladimir Putin's Letter to Leaders of European Countries", <http://tass.ru/en/russia/727287>, (30.11.2017).

²⁰⁸ Bloomberg Business, "Russia, Ukraine Reach Deal on Gas Supplies in EU-Brokered Talks", <http://www.bloomberg.com/news/articles/2015-09-25/russia-ukraine-reach-deal-on-gas-supplies-in-eu-brokered-talks>, (30.11.2017).

²⁰⁹ Natural Gas World, "Why Ukraine Can Live Without Russian Gas For Now", <https://www.naturalgasworld.com/ukraine-russian-gas-price-dispute-effects-24548>, (30.11.2017).

²¹⁰ Ukrayna'da yaşayanların, %77,5'i etnik olarak Ukraynalı, %17,2 ise Rus'tur. Ukrayna'da yaşayan Ruslar, özellikle Kırım, Donetsk ve Lugansk'ta yoğunlaşmaktadır. <http://www.worldatlas.com/articles/major-ethnic-groups-of-the-ukraine.html>, (30.04.2017).

ve ekonomik olarak Rusya'ya bağımlı olması, buna karşın ülkenin batı ve orta kesiminin AB ile bütünleşme hedefine sahip olan milliyetçi Ukraynalılardan oluşması, Ukrayna'da Batı ve Rusya arasında rekabetin sahnelenmesine neden olmaktadır.²¹¹ Yakın gelecekte Ukrayna'nın demografik yapısını, Batı veya Rusya aleyhine veya lehine değiştirebilecek bir gelişme olmadığı sürece, Ukrayna, Batı ve Rusya arasında sorunlu ve enerji krizlerin yaşandığı bir bölge olarak kalmaya devam edecektir.²¹²

Ukrayna üzerinden devam eden Rusya ve Batılı ülkeler arasındaki güç savaşı, doğal gaz krizlerinin devam edeceğini ve Rusya'nın doğal gazı bir silah olarak kullanmayı sürdüreceğini göstermektedir.²¹³ Rusya, enerji silahı dışında dış politika hedeflerini gerçekleştirebilmek için Gürcistan ve Suriye krizi örneklerinde görüldüğü gibi askeri gücünü de etkin olarak kullanmaktadır. Fakat NATO'nun da etkisiyle AB ülkelerine karşı askeri gücünü kullanamayan Rusya, enerji silahına çekinmeden başvurabilmektedir. Batı ve Rusya arasındaki tercihi Batı'dan yana kullanan Ukrayna'nın, Rusya ile yeni krizler yaşama olasılığı bulunmaktadır. Bu açıdan Ukrayna'nın transit ülke pozisyonu devam ettiği sürece, birçok AB ülkesinin yeni doğal gaz kesintileri ile karşılaşma olasılığı oldukça yüksektir.

4. AVRUPA BİRLİĞİ'NİN ENERJİ POLİTİKASI OLUŞTURMAYA YÖNELİK İLK GİRİŞİMLERİ

AKÇT ve AAET ile kömür ve nükleer enerji alanında başlayan AB'nin enerji politikaları, tarihsel süreç içerisinde tüketilen enerji türlerinin farklılaşmasına bağlı olarak birçok alanda gelişim göstermiştir. Bu gelişimde, süreç içerisinde yaşanan enerji krizlerinin de önemli bir payı bulunmaktadır. Örneğin, petrol krizlerinin yaşandığı 1973 yılında geliştirilen enerji politikası ve bu kapsamda alınan önlemler yoğun olarak tüketilen petrole yöneliktir.

1970'li yıllar, AB ülkeleri için petrolde ithalata bağımlılığın yüksek olduğu ve petrole bağlı ciddi enerji krizlerinin yaşandığı bir dönemi oluşturmuştur. Petrol krizleri, enerji akışında kesintilere ve enerji fiyatlarında ciddi artışlara neden olmuştur. Bu

²¹¹ Ufuk Cerrah, "Enerji Güvenliği ve Avrupa Birliği", Hasret Çomak vd., (Derleme), *Enerji Diplomasisi*, Beta Yayınları, İstanbul, 2015, s. 187.

²¹² *a.g.e.*, s. 187.

²¹³ Karagöl-Kaya, *a.g.m.*, s. 10, 11.

dönemde AB kurumları krizleri önlemeye yönelik çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Krizlerin olumsuz etkilerine karşı önlem almak amacıyla Avrupa Konseyi harekete geçmiş ve ilk petrol krizi sonrası Eylül 1974’de Yeni Enerji Politikası Stratejisi’ni yayınlamıştır. Bu strateji ile petrol tüketiminin makul seviyeye çekilmesi, enerji arz güvenliğinin artırılması ve tüketimde çevrenin korunması hedeflenmiştir. Böylece 1973 Petrol Krizi ile AB, enerji politikası kapsamında ilk kez bir strateji belirlemiştir.²¹⁴ 1979 yılında yaşanan ikinci petrol krizinde ise, Avrupa Konseyi önlemlerini arttırmış ve 1990 yılında erişilmesi gereken hedefleri tespit etmiştir. Bu kapsamda AB ülkelerinden, petrol tüketimlerini ve petrol ithalatlarını sınırlandırmaları, enerji tasarrufuna gitmeleri ve enerji politikası amaçlarına uygun hareket etmeleri istenmiştir.²¹⁵

Avrupa Konseyi, 1980’li yıllarda da AB’nin enerji politikasını belirlemeye yönelik rolünü sürdürmüş ve Eylül 1986 tarihli kararıyla 1995 yılına kadar AB enerji politikasının amaçlarını ortaya koymuştur. Alınan karar ile üye ülkelerden enerji sektörlerini kendi kendilerine yetebilecek şekilde yeniden yapılandırmaları talep edilmiştir. Bu kapsamda çevreyi koruyucu enerji arayışlarının desteklenmesi, yeterli enerji arzının sağlanması ve enerji fiyatlarının kontrol altında tutulması 1995 yılına kadar izlenecek enerji politikasının hedeflerini oluşturmuştur.²¹⁶

Enerji krizlerinin yanı sıra SSCB’nin dağılması da AB enerji politikasının gelişiminde etkili olan diğer bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. SSCB sonrası AB, artan enerji arz güvenliği endişesi nedeniyle Enerji Şartı Antlaşması’nı gündeme getirmiştir. Enerji Şartı Antlaşması 1991 yılında Lahey’de 38 ülke ve AB ülkeleri tarafından imzalanmıştır. Antlaşma kapsamında enerji arz güvenliğinin artırılması, enerji verimliliğinin yükseltilmesi ve çevrenin korunmasına yönelik tedbirlerin alınması hedeflenmiştir.²¹⁷ Bu dönemde enerji kaynaklarının AB ülkelerine daha güvenilir şekilde ulaştırılabilmesi için çeşitli programlar da uygulamaya konmuştur. Bunlar arasında 1992 TACIS (Bağımsız Devletler Topluluğuna Teknik Yardım) ve TACIS’in alt programları

²¹⁴ Arzu Yorkan, “Avrupa Birliği’nin Enerji Politikası ve Türkiye’ye Etkileri”, *Bilge Strateji*, 2009, c. 1, S. 1, s. 26.

²¹⁵ *a.g.m.*, s. 26.

²¹⁶ Hakan Keskin, “Stratejik Açıdan Avrupa Birliği Enerji Politikası ve Uluslararası Güvenlik Sistemine Etkisi”, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 2006, s. 103, 104.

²¹⁷ *a.g.t.*, s. 119.

olan 1993 TRACECA (Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaştırma Koridoru), 1995 INOGATE (Avrupa'ya Devletler Arası Petrol ve Doğal Gaz Taşımacılığı Programı) alternatif enerji kaynaklarının AB'ye ulaştırılması amacıyla planlanmıştır.²¹⁸

1992 yılında oluşturulan TACIS programıyla, serbest pazar ekonomisi, demokrasi ve insan hakları gibi AB değerlerinin, SSCB sonrası bağımsızlığa kavuşan ülkeler ile paylaşılması hedeflenmiş ve aynı zamanda bu ülkeler ile enerji alanında iş birliğinin geliştirilmesi planlanmıştır. Bu kapsamda TRACECA ve INOGATE ile Orta Asya ve Kafkas ülkeleri ile ticaret ve ulaştırma alanında iş birliğinin oluşturulması hedeflenmiştir. Ayrıca bu bölgelerde bulunan enerji kaynaklarının AB ülkelerine ulaştırılması ve ulaştırma alt yapısının kurulması da programın amaçları arasında yer almıştır.²¹⁹

AB'nin enerji politikasının gelişiminde rol oynayan diğer bir AB Kurumu ise Komisyon'dur. Komisyon, 1995 yılında "Avrupa Birliği için Bir Enerji Politikası" isimli beyaz kitap yayınlamış, enerji güvenliğine yönelik bir tanımlama yapmıştır. Bu kapsamda Komisyon, enerji güvenliği alanında tedarikçi ülkelerle yapılacak müzakerelerde sözcü olarak görev almaya da başlamıştır. Beyaz kitap ile rekabetçi bir piyasanın oluşturulması, çevrenin korunması ve enerji güvenliğinin sağlanmasına yönelik öncelikler tespit edilmiştir. Beyaz kitaptan sonra Komisyon, 2000 yılında "Enerji Arz Güvenliği için Avrupa Stratejisine Doğru" başlığı ile yeşil kitabı yayınlamıştır. Yeşil kitapta, enerji tedarik edilen ülkelerin çeşitlendirilmesi ve özellikle Hazar Bölgesi ve Kuzey Afrika'daki enerji kaynaklarına erişilmesi gerektiği belirtilmiştir.²²⁰

5. 21. YÜZYIL İLE AVRUPA BİRLİĞİ'NİN DOĞAL GAZA YÖNELİK GELİŞEN ENERJİ POLİTİKASI

Doğal gaz, AB'de tüketilen enerji türleri arasına eklenmesiyle enerji alanında yaşanan krizlerin konusu haline gelmiştir. Böylece AB'nin enerji politikaları, doğal gaza yönelik olarak gelişmeye başlamıştır. Özellikle 21. yüzyıl ile AB'nin enerji politikalarının gelişimde Rusya ile yaşanan doğal gaz krizleri etkili olmuştur. Bu dönemde enerji

²¹⁸ Yorkan, *a.g.m.*, s. 26.

²¹⁹ *a.g.m.*, s. 27.

²²⁰ Özgür Ünal Eriş, "Enerji Politikası", Belgin Akçay – İlke Göçmen, (Derleme), *Avrupa Birliği Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar*, Seçkin Yayınları, Ankara, 2012, s. 538.

politikalarının temel amacı, enerji arz güvenliğinin sağlanması, rekabetçi bir enerji piyasasının oluşturulması ve sürdürülebilir kalkınma temelinde çevrenin korunması şeklinde tanımlanmaktadır.²²¹

Enerji arz güvenliği ve rekabet edebilirlik, sürdürülebilirliğe göre daha çok üzerinde durulan konular olsa da bu üç hedef birbirini tamamlayan bir bütünün parçalarına benzemektedir. Hedeflerin tümü uygulama ve sonuçları açısından birbirini desteklemektedir. AB, bu hedeflerini sağlayabilmek için çeşitli stratejiler ve düzenlemeler uygulamaya koymaktadır. Bu kapsamda sürdürülebilir enerji kaynaklarının kullanımının artırılması, enerji tüketiminin çevreye verdiği zararların azaltılması, iklim değişikliği ile mücadele ve enerji verimliliğinin artırılması yoluyla enerji kullanımında tasarrufun sağlanması, enerji politikalarının uygulanmasında en çok üzerinde durulan konular arasında yer almaktadır.

2004 ve 2007’de Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin AB’ye üye olarak kabul edilmesiyle, enerji arz güvenliğine yönelik riskler, AB açısından daha yoğun olarak hissedilmiştir. Daha önce değinildiği gibi söz konusu ülkelerin Rusya’ya olan yoğun doğal gaz ithalat bağımlılığı, AB’nin enerji güvenliği riskini arttırmıştır. Bu açıdan 2006, 2009 ve 2014’de Rusya ve Ukrayna arasında yaşanan doğal gaz krizleri nedeniyle oldukça zor durumda kalan AB, enerji arz güvenliği konusunda yeni adımlar atmak ve yeni politikalar uygulamak zorunda kalmıştır.

5.1. Sürdürülebilir, Rekabetçi ve Güvenli Enerji için Avrupa Stratejisi - Yeşil Kitap

Rusya ve Ukrayna arasında Ocak 2006’da yaşanan doğal gaz krizi sonrası Mart 2006’da AB Komisyonu, “Sürdürülebilir, Rekabetçi ve Güvenli Enerji için Avrupa Stratejisi” isimli yeni bir yeşil kitap yayınlamıştır. Yeşil kitapta AB’nin enerji durumu ile ilgili bazı değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bunlar arasında en dikkat çekici olanlar şunlardır;

- AB, enerji alanında acil yatırıma ihtiyaç duymaktadır. Gelecekteki enerji talebinin karşılanması ve eski enerji alt yapısının yenilenmesi için 10 trilyon avro civarında yatırım gerekmektedir.

²²¹ T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı, *Avrupa Birliği Sürecinde Enerji Faslı*, Ankara, 2014, s. 3.

- AB'nin enerji alanında ithalat bağımlılığı artmakta ve özellikle mevcut durumda doğal gaz ihtiyacı üç ülkeden -Rusya, Norveç ve Cezayir- karşılanmaktadır. Gelecek 25 yıl içerisinde doğal gaz ithalat bağımlılığının %80'e ulaşması beklenmektedir.
- Doğal gaz ve petrol fiyatları gittikçe artmaktadır. Bu durum tüketiciler açısından oldukça zorlayıcıdır.²²²

AB'nin enerji politikasının gelişiminde önemli bir aşama olan yeni yeşil kitap ile üç temel hedef ve altı öncelik alanı belirlenmiştir. Bu kapsamda Komisyon, sürdürülebilirlik, rekabet edebilirlik ve arz güvenliği hedefleri doğrultusunda üye ülkelerden yeni enerji politikasının uygulanması için ciddi bir performans talep etmiştir. Enerji verimliliğinin ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının artırılarak iklim değişikliği ile mücadele edilmesi, rekabetçi bir iç enerji pazarının yaratılarak Avrupa enerji şebekesi için verimliliğin sağlanması, uluslararası alanda AB'nin enerji arz ve talebinin daha iyi koordine edilmesi üye ülkelerden talep edilen hedefler arasında bulunmaktadır. Ayrıca enerji arz güvenliğinin sağlanması için üye ülkeler arasında dayanışmanın sağlanması, enerji alanında tutarlı bir dış politikanın ve rekabetçi bir iç pazarın oluşturulması, sürdürülebilir kalkınma temelinde teknoloji ve inovasyonun geliştirilmesi ve enerji kullanımında çeşitliliğin sağlanması yeşil kitapta öncelikli alanlar olarak belirtilmiştir.²²³

5.2. Avrupa Birliği Enerji Güvenliği ve Dayanışma Eylem Planı ve Üçüncü Enerji Paketi

AB, enerji kaynaklarının temininde alternatif tedarikçi ülkelere ve farklı coğrafyalara erişimini hedefleyen strateji belgeleri yayınlanmıştır. Özellikle Hazar Bölgesi, bu strateji belgelerinde öne çıkan bölgeler arasında yer almaktadır. Bu kapsamda Komisyon, Kasım 2008'de AB Enerji Güvenliği ve Dayanışma Eylem Planı'nı içeren İkinci Stratejik Gözden Geçirme Bildirgesi'ni yayınlamıştır. Komisyon, bildirmede 5 maddelik bir eylem planı önermiştir; enerji tedarik edilen ülkelerin çeşitlendirilmesi, enerji verimliliğinin artırılması, dış enerji ilişkilerinin geliştirilmesi, enerji krizlerine yanıt mekanizmalarının belirlenmesi ve bu kapsamda petrol ve doğal gaz stoklarının

²²² European Commission (2006), "Green Paper: A European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy", 2006.

²²³ a.g.m.

oluşturulması ve AB'nin yerli enerji kaynaklarının en iyi şekilde kullanması bu eylem planlarını oluşturmaktadır.²²⁴

Bildirgede, AB'nin Rusya'ya olan doğal gaz bağımlılığının azaltılması amacıyla, AB'nin gelecekteki doğal gaz talebinin önemli bir bölümünü karşılayacağı düşünülen Hazar Bölgesi ve Ortadoğu doğal gaz kaynaklarını Avrupa'ya taşıyacak olan GGK'nın geliştirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca AB'nin en önemli enerji güvenliği önceliklerinden birisinin GGK olduğuna da değinilmiştir.²²⁵

Enerji piyasalarını liberalleştirmek amacıyla daha önce birçok düzenlemeyi hayata geçiren AB, bu konudaki girişimlerini Haziran 2009'da yayınladığı üç tüzük ve iki direktiften oluşan Üçüncü Enerji Paketi ile devam ettirmiştir. Özellikle doğal gaz ve elektrik sektörlerine yönelik hazırlanan direktifler; doğal gaz ve elektrik piyasalarının rekabete tam olarak açılmasını, tüketicilerin tedarikçilerini serbestçe seçebilmelerini, piyasaların bağımsız otoriteler tarafından düzenlenmesini, sınır ötesi ticaretin geliştirilmesini, tüm tarafların ayrım gözetmeden şebekeye erişiminin sağlanmasını ve arz güvenliğine dikkat edilmesini önermektedir. Ayrıca alınan önlemler kapsamında bir firmanın, aynı anda hem enerji nakil hattının sahibi hem de doğal gaz tedarikçisi olması engellenmektedir.²²⁶ Bu tedbirlerle enerji pazarlarına daha fazla oyuncunun girmesini ve pazarda rekabetin artmasını sağlayacak olan Üçüncü Enerji Paketi, özellikle AB ve Rusya arasında doğal gaz taşımacılığına ilişkin ciddi sorunların ortaya çıkmasına da neden olmuştur. Rusya, bu paketi Avrupa yönünde yeni inşa etmeyi planladığı boru hattı girişimlerini engellemeye yönelik olarak değerlendirmiş ve AB'nin bu düzenlemesine karşı harekete geçerek Dünya Ticaret Örgütü'ne başvurmuştur.²²⁷

Üçüncü Enerji Paketi etkisini özellikle Güney Akım Projesi'nde göstermiştir. Rusya'nın 2008 ve 2010'da Güney Akım Projesi'nde yer alacak geçiş ülkeleri²²⁸ ile

²²⁴ European Commission (2008), "Second Strategic Energy Review – An EU Energy Security and Solidarity Action Plan", 2008.

²²⁵ European Commission (2008), "Second Strategic Energy Review – An EU Energy Security and Solidarity Action Plan", 2008.

²²⁶ European Parliament and Council of The European Union, "Regulation (EC) No 715/2009 of the European Parliament and of the Council", 2009.

²²⁷ RT, "Russia Sues EU Over Third Energy Package", <https://www.rt.com/business/156028-russia-sues-eu-energy/>, (30.11.2017).

²²⁸ Sırbistan, Bulgaristan, Avusturya, Hırvatistan, Yunanistan, Macaristan ve Slovenya

imzaladığı hükümetler arası anlaşmalara rağmen Komisyon, Üçüncü Enerji Paketi kuralları gereği, bir firmanın hem boru hattı hem de doğal gaz tedarikçisi olamayacağını gerekçe göstererek bu anlaşmalara karşı çıkmıştır. Komisyon'un karşı çıkışı, Güney Akım Projesi'nin iptal edilmesinde önemli bir rol oynamıştır.²²⁹

5.3. Enerji Alanında 2020 ve 2050 Hedefleri ve 2030 İklim ve Enerji Paketi

2006 yılında yayınlanan yeşil kitap sonrası, Komisyon, Ocak 2007'de Avrupa için Enerji Politikası isimli yeni bir rapor yayınlamıştır. Enerji güvenliği ve iklim değişikliği ile ilgili önemli kararları içeren raporda özellikle enerji verimliliği, yenilenebilir enerji ve çevrenin korunmasına yönelik 2020 yılı için ulaşılması planlanan hedefler yer almaktadır. Raporda 2020 yılına kadar enerji tüketiminde yenilenebilir enerji kaynaklarının payının %20'ye çıkarılması, sera gazı salınımının en az %20 azaltılması ve enerji verimliliğinin %20 arttırılması temel hedefler olarak belirlenmiştir.²³⁰ Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanım oranının arttırılmasındaki temel hedef, petrol, kömür ve doğal gaz gibi fosil enerji kaynaklarının kullanım oranının azaltılmasıdır. Bu hedef özellikle petrol ve doğal gazda yüksek oranda ithalat bağımlılığına sahip AB ülkeleri için enerji güvenliğinin sağlanmasında en çok üzerinde durulan önlemler arasında yer almaktadır.

2020 hedeflerinde belirli ölçüde başarı sağlanması, Komisyon'un yeni hedefler belirlemesine zemin hazırlamıştır. Daha önce gelecek hedeflerini 2020 yılı için açıklayan Komisyon, daha uzun vadeli ve daha büyük hedeflerini ise Aralık 2011'de 2050 Enerji Yol Haritası belgesi ile belirlemiştir. Uzun vadeli bu plan ile 2050 yılına kadar sera gazı salınımının, 1990 yılı seviyesine göre %80-95 arasında düşürülmesi hedeflenmektedir.

2050 yılında daha fazla sürdürülebilir, rekabetçi ve güvenli enerji sistemi için öncelikler belirlenmiş ve 2050 hedeflerine ulaşılabilmesi için enerji verimliliğinin ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının arttırılması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca Kuzey Amerika'daki hızla artan kaya gazı üretiminin küresel doğal gaz piyasalarını değiştireceğine ve kaya gazı ve diğer konvansiyonel olmayan doğal gaz kaynaklarının, Avrupa'nın yeni potansiyel tedarik kaynakları olduğuna da değinilmiştir.

²²⁹ Marco Siddi, "The EU-Russia Gas Relationship – New Projects, New Disputes?", *The Finnish Institute Of International Affairs Briefing Paper 183*, 2015, s. 7.

²³⁰ European Commision (2007), "An Energy Policy for Europe", 2007.

Bu yeni kaynakların, doğal gaz ithalat bağımlılığını azaltmada etkili olma ihtimaline rağmen, henüz keşif çalışmalarının belirsiz ve yetersiz olduğu belirtilmiştir. Ayrıca AB içindeki doğal gaz üretimindeki azalışa bağlı olarak doğal gaz ithalatına olan bağımlılığın devam edeceğine değinilmiştir.²³¹

Komisyon, Ocak 2014’de açıkladığı yeni İklim ve Enerji Paketi ile 2020 hedeflerini revize ederek daha da arttırmıştır. 2030 İklim ve Enerji Paketi, 2020 ve 2030 yılları arasında AB’nin hedeflerini belirlemektedir. Paket, özellikle 2050 Enerji Yol Haritası ile belirlenen daha uzun vadeli hedeflere ulaşılması açısından önemli adımları içermektedir. Bu kapsamda 1990 yılı ile karşılaştırıldığında sera gazı salınımının %40 azaltılması, yenilenebilir enerji kaynaklarının payının toplam enerji tüketiminde %27’ye yükseltilmesi ve enerji tüketiminin en az %27 azaltılması 2030 yılı için belirlenen hedefler arasında yer almaktadır.²³²

5.4. Avrupa Enerji Güvenliği Stratejisi

Komisyon’un enerji güvenliği kapsamında yayınladığı bir diğer belge de Mayıs 2014 tarihli Avrupa Enerji Güvenliği Stratejisi’dir. Bu çalışma, Kasım 2009’da Rusya ve Ukrayna arasında yaşanan doğal gaz krizinin neden olduğu enerji arz güvenliği endişesine yanıt olarak yayınlanmıştır. AB’nin enerji bağımlılığının ayrıntılı olarak değerlendirildiği strateji belgesinde tek bir tedarikçi ülkeye yüksek orandaki bağımlılığın, enerji arz güvenliği açısından en önemli sorun olduğu belirtilmiştir. Bu kapsamda Baltık ve Doğu Avrupa ülkelerinin doğal gaz ithalatında yoğun olarak Rusya’ya bağımlı olduğu da vurgulanmıştır.²³³

Kısa dönemli hedefler kapsamında AB ülkelerinin yanı sıra diğer Avrupa ülkelerinin de dâhil olduğu 38 ülke için stres testleri gerçekleştirilmiştir.²³⁴ Testler, bir ve altı aylık süreler için iki farklı enerji arz kesintisi senaryosuna göre oluşturulmuştur. İlk senaryo, Rusya’dan AB’ye ulaşan doğal gaz akışının tamamıyla kesilmesi, ikinci senaryo ise AB’ye sadece Ukrayna üzerinden gelen Rus doğal gazının kesilmesi şeklinde

²³¹ European Commission (2011), “Energy Roadmap 2050”, 2011.

²³² European Commission (2014a), “A Policy Framework for Climate and Energy in The Period from 2020 to 2030”, 2014.

²³³ European Commission (2014b), “European Energy Security Strategy”, 2014.

²³⁴ Pamir, *a.g.e.*, s. 283.

planlanmıştır. Testler, doğal gaz akışındaki kesinti durumunda AB açısından çok ciddi problemlerin ortaya çıkacağını ve bu problemlerden en çok AB üyeleri arasında Bulgaristan, Almanya, Hırvatistan, Avusturya, Çek Cumhuriyeti, Fransa, Finlandiya, Romanya, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY), Hollanda, Slovakya, İngiltere, İtalya, Letonya, İsveç, Macaristan, Slovenya, Polonya ve Yunanistan'ın etkileneceğini ortaya koymuştur. Ayrıca Finlandiya, Makedonya, Estonya, Sırbistan ve Bosna-Hersek'in doğal gaz talebinin %60'ını karşılayamayacak bir duruma geldiği de gözlemlenmiştir.

Stres testleri analizinin sonuçlarına göre kısa dönemde enerji arz güvenliğinin sağlanabilmesi için yapılması gerekenler;²³⁵

- Arz güvenliğini arttırmak amacıyla hükümetlerin piyasaya müdahale etmesinin önüne geçilerek piyasa temelli bir yaklaşım izlemelidir,
- Ülkeler arası enerji ticaretinde kısıtlamalar kaldırılarak ülkelerin birbiriyle enerji alanındaki koordinasyonu arttırılmalıdır,
- Enerji talebini azaltıcı ve enerji verimliliğini arttırıcı önlemler alınmalıdır,
- AB Gaz Koordinasyon Grubu²³⁶ doğal gaz arzına yönelik gelişmeleri sürekli izlemelidir.

Uzun dönemde yapılması gerekenler ise;²³⁷

- Enerji verimliliği arttırılmalı ve 2030 yılı için belirlenen enerji ve iklim değişikliği hedefleri gerçekleştirilmelidir,
- AB içi enerji üretimi arttırılmalı ve yeni tedarikçi ülkelere ulaşılmalı ve yeni taşıma güzergâhları oluşturulmalıdır,
- Doğal gaz akışında kesintinin yaşandığı durumlarda enerji aktarımı yoluyla ülkelerin birbirini desteklemesi için enerji iç piyasası birleştirilmeli ve bütünleştirilmelidir,
- Üçüncü ülkeler ile yapılacak anlaşmalarda Komisyon önceden bilgilendirilerek AB'nin dış politikada tek ses olarak hareket etmesi sağlanmalıdır,
- Acil durum mekanizmaları desteklenmeli ve enerji alt yapılarının güvenliği sağlanmalıdır.

²³⁵ Pamir, *a.g.e.*, s. 283.

²³⁶ AB Gaz Koordinasyon Grubu, 2004/67/EC sayılı Doğal Gaz Arz Güvenliği Direktifi ile AB ülkeleri arasında, enerji arz güvenliği önemlerinin koordinasyonunu kolaylaştırmak amacıyla kurulmuştur.

²³⁷ Pamir, *a.g.e.*, s. 284.

Avrupa Enerji Güvenliği Strateji belgesinde doğal gaz tedarikçilerinin ve enerji güzergâhlarının çeşitlendirilmesi kapsamında GGK ile ilgili değerlendirmelere de yer verilmiştir. Mevcut tedarikçi ülkeler ile ilişkilerin geliştirilmesinin ötesinde yeni tedarikçi ülkelere erişim sağlama konusunda AB'nin girişimlerini arttırması gerektiği belirtilmiştir. Bu kapsamda GGK'nın oluşturulmasının tedarikçi ülkeleri çeşitlendirme hedefi açısından önemli olduğu ve bu koridor üzerinden Ortadoğu'da yer alan diğer tedarikçi ülkelerle de bağlantı sağlanabileceği belirtilmiştir. Bu kapsamda Azerbaycan'ın dışında uzun dönemde Türkmenistan, İran ve Irak ile bağlantı oluşturmanın, tutarlı bir dış politika açısından hayati bir öneme sahip olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca alternatif enerji güzergâhlarına yönelik tavsiyelerde Hazar Bölgesi ve Ortadoğu ile sınırlı kalınmamış ve Avrupa'nın güneyinde bir Akdeniz doğal gaz merkezi oluşturulması amacıyla Kuzey Afrika ve Doğu Akdeniz'deki ortaklar ile politik ve ticari diyalogun geliştirilmesi gerektiği belirtilmiştir.²³⁸

5.5. Avrupa Enerji Birliği Girişimi

Rusya ve Ukrayna arasında Haziran 2014'de yaşanan enerji krizinin AB'nin doğal gaz arz güvenliğini olumsuz etkilemesi, Polonya'yı Avrupa'da enerji alanında bir birliğin oluşturulması için harekete geçirmiştir. Polonya Başbakanı, Ukrayna krizleri nedeniyle Rusya'ya olan doğal gaz bağımlılığının, AB'yi zayıflatıldığını belirterek Enerji Birliği'nin oluşturulmasını önermiştir.²³⁹ Polonya ve Fransa'nın da desteği ile harekete geçen Komisyon, Şubat 2015'de Avrupa Enerji Birliği tebliğini yayınlamıştır.²⁴⁰

Komisyon tebliğde Enerji Birliği'nin temel hedefini, başta haneler ve işletmeler olmak üzere tüm tüketiciler için özünde iddialı bir iklim değişikliği politikasıyla güvenli, rekabetçi, sürdürülebilir ve ucuz enerji sağlamak olarak belirlemiştir. Tebliğde AB'nin Avrupa düzeyinde enerji kurallarına sahip olmasına rağmen, uygulamada 28 düzenleyici çerçevenin bulunduğu ve bu durumun sürdürülemez olduğu da belirtilmiştir.²⁴¹

²³⁸ European Commission (2014b), "European Energy Security Strategy", 2014.

²³⁹ Gregor Erbach, "Energy Union New Impetus For Coordination And Integration of Energy Policies in the EU", *European Parliamentary Research Service Briefing*, 2015, s. 4.

²⁴⁰ European Commission (2015), "A Framework Strategy for a Resilient Energy Union with a Forward-Looking Climate Change Policy", 2015.

²⁴¹ a.g.m.

Enerji Birliği Stratejisi'nin daha fazla enerji güvenliği, sürdürülebilirlik ve rekabet gücü sağlamak için tasarlanmış birbiri ile yakın ilişkili beş boyutu bulunmaktadır;

- Enerji güvenliği, dayanışma ve güven,
- Tam bütünleşmiş bir Avrupa enerji pazarı,
- Enerji verimliliğinin talep yönetimine katkı sağlaması,
- Karbonsuzlaştırılmış bir ekonomi²⁴²
- Araştırma, rekabet ve inovasyon.²⁴³

Tebliğde Enerji Birliği'nin Mayıs 2014'de yayınlanan Enerji Güvenliği Stratejisi'nin üzerine inşa edileceği ve enerji güvenliğinin, üye ülkeler arasındaki güven ve dayanışmanın yanı sıra daha fazla şeffaflığa ve komşu ülkelerle yakın ilişkiye bağlı olduğu belirtilmektedir. Bu kapsamda GGK'nın hayata geçirilmesi ve Kuzey Amerika ve Orta Asya ülkelerinden Avrupa'ya doğal gaz ithal edilmesi tavsiye edilmektedir. Özellikle Kuzey Amerika'dan getirilecek LNG için Kuzey Avrupa'da LNG dönüşüm tesislerinin kurulmasının gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca AB'ye, dış politika enstrümanlarını kullanarak Cezayir ve Türkiye gibi transit ülkeler ile Azerbaycan, Türkmenistan, Afrika ülkeleri ve diğer potansiyel tedarikçi ülkeler ile stratejik enerji ortaklıkları kurması tavsiye edilmektedir.²⁴⁴

Tebliğde özellikle doğal gaz alanında enerji güvenliğini sağlamak için üçüncü ülkeler ile yapılacak satın alma anlaşmalarının, AB Hukuku ile tam uyumlu olması ve anlaşma müzakerelerinin ilk safhasında Komisyon'un bilgilendirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu kapsamda Komisyon'dan, yürütülen müzakerelere katılması, hükümetler arası anlaşma kurallarını gözden geçirmesi ve müzakerelerde AB'nin tek ses olarak hareket edebilmesini sağlaması beklenmektedir.²⁴⁵

Enerji Birliği'nin hayata geçirilmesi için bazı eylem noktaları belirlenmiştir;

- Enerji Birliği'nin kurulabilmesi için öncelikle mevcut enerji ile ilgili mevzuata tam olarak uyulmalı ve mevzuat sıkı bir şekilde uygulanmalıdır.

²⁴² Yüksek oranda karbondioksit salınımına neden olan kömür ve petrol kullanımının azaltıldığı bir ekonomi

²⁴³ European Commission (2015), "A Framework Strategy for a Resilient Energy Union with a Forward-Looking Climate Change Policy", 2015.

²⁴⁴ a.g.m.

²⁴⁵ a.g.m.

- AB, doğal gaz kesintilerinde daha esnek hareket edebilme ve doğal gaz arz kaynaklarını çeşitlendirme ihtiyacı duymaktadır. Bu kapsamda Komisyon, 2015 ve 2016'da doğal gaz arz güvenliğine yönelik mevcut düzenlemeleri revize etmek için doğal gaz çeşitlendirme ve esneklik paketi önerecektir. Pakette LNG ve depolama için kapsamlı bir strateji önerilecektir. Ayrıca mevcut tedarikçilere olan bağımlılığın azaltılması amacıyla GGK güzergâhı da dâhil olmak üzere Akdeniz ve Cezayir'deki alternatif tedarikçilere erişilmesi için üye devletlerle birlikte çalışacaktır.
- Hükümetler arası yapılan anlaşmalar, AB mevzuatı ile tam olarak uyumlu ve daha şeffaf olmalıdır.
- Doğru altyapı, enerji arz güvenliğinin sağlanması, entegre yenilenebilir enerji sistemleri ve enerji pazarının tamamlanması için ön koşuldur.
- Vatandaşların yararına sorunsuz bir iç enerji pazarı oluşturulması, enerji arz güvenliğinin sağlanması, pazarda entegre yenilenebilir enerjinin sağlanması ve üye ülkelerdeki mevcut koordinasyonsuz kapasite mekanizmalarının düzeltilmesi için mevcut pazar yapısı gözden geçirilmelidir.
- Vatandaşlar ve şirketler için Üçüncü Enerji Paketi kapsamındaki düzenlemeler ile sorunsuz bir iç enerji pazarı sunulmalıdır.
- Piyasa entegrasyonu için bölgesel yaklaşımlar, AB çapında tam entegre enerji pazarı için önemli bir adımdır.
- Halk desteği dışında enerji maliyetleri ve enerji fiyatlarındaki şeffaflık, iç pazardaki aksaklıkların belirlenmesini sağlayacak ve piyasa bütünleşmesini arttıracaktır.
- AB, 2030 yılına kadar enerjide en az %27 tasarruf sağlamayı hedef olarak belirlemiştir. Bu kapsamda Komisyon, 2015 ve 2016'da 2030 hedefini destekleyecek tüm enerji verimliliği mevzuatını gözden geçirmelidir.
- Enerji verimliliği artışı için binalar önemli bir potansiyele sahiptir. Enerji verimliliğini sağlamak için mevcut binaların güçlendirilmesi ve ısıtma ve soğutmada etkin kullanımın sağlanması, enerji güvenliğini arttıracaktır. Bu doğrultuda, ev ve işletmelerdeki enerji maliyetleri ile AB'nin ithalat faturaları azalacaktır. Komisyon, ısıtma ve soğutmada yatırımları kolaylaştırmak için bir strateji önermelidir.

- AB, ulaştırma sektöründe hızlı bir şekilde karbonsuzlařtırmaya²⁴⁶ giderek enerji verimliliğini sağlamak zorundadır. Bu kapsamda enerji ve ulaşım sistemlerinin entegrasyonu ve alternatif yakıt kullanımı sağlanmalıdır.
- AB, ortakları ile yapıcı bir temas kurabilmek ve enerji ve iklim konusunda tek ses olarak hareket edebilmek için tüm dış politika enstrümanlarını kullanmalıdır.²⁴⁷

Genel olarak değerlendirdiğimizde enerji arz güvenliği dışında AB'nin enerji politikalarının gelişiminde özellikle enerji piyasalarının liberalleştirilmesi, sürdürülebilirlik, iklim değişikliği, çevrenin korunması, küresel ısınma gibi ekonomik ve çevresel faktörlerin önemli bir yere sahip olduğu görölmektedir. Bu kapsamda yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının arttırılması ve başta petrol ve kömür olmak üzere yüksek oranda karbondioksit salınımına neden olan fosil enerji kaynaklarının tüketiminin azaltılması, enerji verimliliğinin ve enerji tasarrufunun arttırılması, Avrupa enerji alt yapısının birleştirilmesi ve enerji iç pazarının liberalleştirilmesi temel hedefler arasında yer almaktadır.

Enerji arz güvenliği ise AB'nin enerji politikası hedefleri açısından en büyük sorunların yaşandığı alanı oluşturmaktadır. Doğal gaz ithalatı açısından tedarikçi ülkelerin çeşitlendirilmesi, AB'nin temel politikalarını ortaya koyan birçok strateji belgesinde vurgulanmakta ve bu kapsamda özellikle Hazar Bölgesi ön plana çıkmaktadır.

²⁴⁶ Ulaştırmada kullanılan araçlarda sera gazı salınımına neden olan fosil enerji kaynağı yerine, hibrit enerji kullanımının arttırılması

²⁴⁷ European Commision (2015), "A Framework Strategy for a Resilient Energy Union with a Forward-Looking Climate Change Policy", 2015.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HAZAR BÖLGESİ'NİN ENERJİ POTANSİYELİ VE GÜNEY GAZ KORİDORU

1. DOĞAL GAZ REZERVLERİ AÇISINDAN HAZAR BÖLGESİ

Hazar Bölgesi, gelişmekte olan Hindistan, Çin ve Güney Kore gibi Asya ülkeleri ile dünyanın en gelişmiş ülkelerinin yer aldığı Avrupa kıtası arasında, her iki bölge için de zengin petrol ve doğal gaz rezervleriyle öne çıkan bir coğrafyadır. Bölgeye ismini veren Hazar Denizi²⁴⁸, doğuda Kazakistan, güneyde İran, kuzeydoğuda Türkmenistan, batıda Rusya ve Azerbaycan tarafından çevrelenmektedir. Bölgedeki en büyük su alanı olan Hazar Denizi, doğudan batıya 320 km genişliğe, kuzeyden güneye 1200 km uzunluğa, 371.000 km² su yüzeyine ve yaklaşık 980 m derinliğe sahiptir.²⁴⁹

Harita-5: Hazar Bölgesi

Kaynak: U.S. Energy Information Administrator (EIA),

<https://www.eia.gov/beta/international/regions-topics.cfm?RegionTopicID=CSR>, (30.11.2017).

²⁴⁸ Tez kapsamında Hazar ile ilgili kullanılan deniz sıfatı, Hazar'ın statüsü ile ilgili deniz mi göl mü tartışmaların dışında tarihsel ve geleneksel kullanımı yansıtmaktadır.

²⁴⁹ New World Encyclopedia, "Caspian Sea",
http://www.newworldencyclopedia.org/entry/Caspian_Sea, (30.11.2017).

Hazar Bölgesi dünyanın en eski petrol üretim alanlarından biridir. 19. yüzyılda ABD’de petrolün ilk olarak çıkarılmasından kısa bir süre sonra, Hazar Bölgesi’nde Azerbaycan, dünyada petrol sanayisini kuran ilk ülkeler arasında yer almıştır.²⁵⁰ Endüstriyel anlamdaki ilk petrol üretimi ise 1847 yılında gerçekleştirilmiştir.²⁵¹ Azerbaycan’ın petrol hasılatı, kısa sürede ABD’nin petrol hasılatını geride bırakarak ilk sıraya yükselmiştir.²⁵² SSCB döneminde ise Hazar petrolü, özellikle II. Dünya Savaşı sırasında SSCB’nin petrol ihtiyacının %70’ini karşılayarak savaşın kaderinin değişmesinde önemli bir rol oynamıştır.²⁵³

EIA’nın tahminlerine göre, dünyanın en eski petrol ve doğal gaz üretim merkezlerinden biri olarak hızla gelişmekte olan Hazar Bölgesi’nde, kanıtlanmış 48 milyar varil petrol ve 292 trilyon kübik fit (yaklaşık 8,3 trilyon metreküp) doğal gaz rezervi bulunmaktadır. Ancak bu rezervlere ek olarak, 20 milyar varil petrol ve 243 trilyon kübik fit (yaklaşık 6,9 trilyon metreküp) doğal gazın daha bulunduğu tahmin edilmektedir.²⁵⁴ Petrol rezervlerinin yaklaşık %75’i ve doğal gaz rezervlerinin %67’si kıyıda 100 mil açıkta yer almaktadır. Doğal gaz rezervleri genelde güney kesimde yoğunlaşırken, petrol rezervlerinin önemli bir kısmı kuzey kesimde bulunmaktadır. Hazar Denizi’nde keşfedilen en büyük doğal gaz sahaları ise Türkmenistan ve Kazakistan’ın kıyıya yakın kesimleri ile Azerbaycan’ın kıyıya uzak kesimlerinde yer almaktadır.²⁵⁵ Bölgede, mevcut sahaların dışında, keşfedilmemiş doğal gaz sahalarına yönelik araştırma faaliyetlerine de devam edilmektedir.

²⁵⁰ Cavid Abdullayev,” Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Hazar’ın Statüsü ve Doğal Kaynaklarının İşletilmesi Sorunu”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1999, c. 48, S. 1-4, s. 258

²⁵¹ Timuçin Kodaman, “Azerbaycan Petrollerinin Uluslararası Politikadaki Önemi ve Türkiye”, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2001, s. 6.

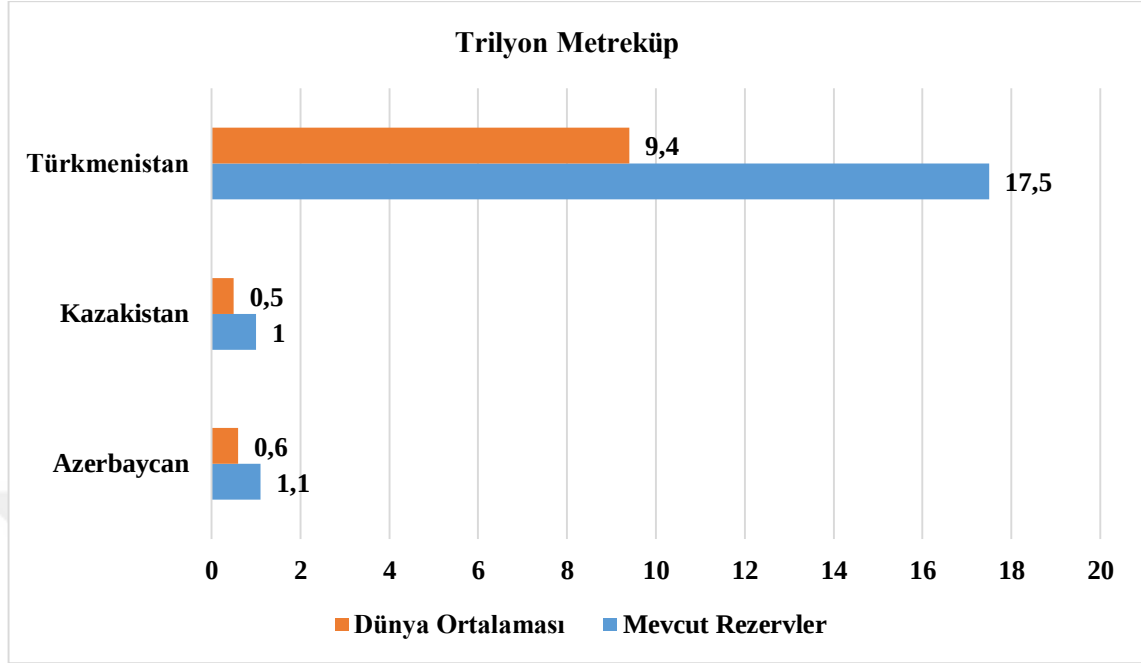
²⁵² Abdullayev, *a.g.m.*, s. 258.

²⁵³ *a.g.m.*, s. 258.

²⁵⁴ U. S. Energy Information Administration,”Oil and Natural Gas Production in Caspian Sea Region”, <https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=12911>, (26.04.2017).

²⁵⁵ U.S.Energy Information Administration,”Caspian Sea Region”, <http://www.eia.gov/countries/regions-topics.cfm?fips=csr> , (26.04.2017).

Grafik-10: Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan'ın Hazar Bölgesi'nde Bulunan Doğal Gaz Rezervleri

Kaynak: British Petroleum (2017), “BP Statistical Review Of World Energy June 2016”, 65th Edition, 2016, s. 26.

Hazar Bölgesi ülkelerinin doğal gaz rezervlerini gösteren Grafik-10 incelendiğinde Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan'ın toplam 19,6 trilyon metreküp doğal gaz rezervi ile dünya doğalgaz rezervlerinin %10,5'ine sahip olduğu görülmektedir. Bölgenin doğalgaz rezervleri bakımından en zengin ülkesi olan Türkmenistan'ın 2016 yılı verilerine göre toplam kanıtlanmış doğalgaz rezervi 17,5 trilyon metreküptür. Türkmenistan'ı, 1,1 trilyon metreküp ile Azerbaycan, 1 trilyon metreküp ile Kazakistan izlemektedir.²⁵⁶

Bölge ülkeleri, doğal gaz kaynakları açısından zengin olmalarına rağmen bu kaynakları uluslararası pazarlara ulaştırma da sorun yaşamaktadır. Bölgenin coğrafi yapısı incelendiğinde, Rusya ve İran'ın dışında açık denizlere kıyısı bulunmaması nedeniyle Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan'ın, enerji kaynaklarını, başta AB ülkeleri olmak üzere Batı pazarlarına ulaştırma noktasında transit ülkelere ihtiyaç duyduğu görülmektedir. Hazar Bölgesi enerji kaynaklarının, Batı pazarlarına ulaştırılmasında ise coğrafi olarak özellikle Türkiye, Rusya ve İran rol oynayabilecek

²⁵⁶ British Petroleum (2017), *a.g.m*, s. 26.

konumdadır. Ancak uluslararası pazarlara açılmada yaşanan sorunlar ve özellikle Rusya üzerinden gerçekleştirilen enerji taşımacılığının yüksek maliyetli olması, bölgede enerji kaynaklı sorunların artmasına neden olmaktadır.²⁵⁷

Hazar Denizi'nin kıyıdaş ülkeleri olan İran ve Rusya, petrol ve doğal gaz kaynaklarını yoğun olarak AB ülkelerine ihraç etmektedir. Ayrıca Rusya, daha önce de değinildiği gibi kendi enerji nakil hatlarıyla Hazar Bölgesi doğal gazını AB ülkelerine ulaştırmaktadır. Bu açıdan bağımsızlıklarına kavuşan Hazar Bölgesi ülkelerinin Hazar Denizi'nde bulunan enerji kaynakları üzerinde hak iddia etmesi ve bu enerji kaynakları için pazar olarak Rusya ve İran'ın da müşterileri konumunda olan Batılı ülkeleri tercih etmesi, kıyıdaş ülkeler arasında bir rekabetin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu rekabet ise daha çok Hazar Denizi'nin statüsü üzerinden yürütülmektedir.

2. HAZAR DENİZİ'NİN HUKUKİ STATÜSÜ VE BÖLGESEL ENERJİ POLİTİKALARINA ETKİSİ

Soğuk Savaş'ın son bulduğu döneme kadar siyasi açıdan sadece SSCB ve İran'ın hâkimiyetinde olan Hazar Bölgesi, SSCB'nin dağılması, Kazakistan, Türkmenistan ve Azerbaycan'ın bağımsız ülkeler haline gelmesiyle, siyasi açıdan büyük bir değişim yaşamıştır. Bu değişim ile Hazar Denizi, İran, Rusya, Kazakistan, Türkmenistan ve Azerbaycan'ın dâhil olduğu beş bağımsız ülke tarafından çevrelenen bir coğrafya haline gelmiş ve Hazar Bölgesi ve Hazar Denizi ile ilgili sorunlar, bu beş kıyıdaş ülkenin sorumluluğu altında gelişmeye başlamıştır.

Bölgede çözüm bekleyen en önemli sorunlardan birisini Hazar Denizi'nin statüsü ile ilgili yaşanan belirsizlik oluşturmaktadır. Kıyıdaş ülkeler, Hazar'ın göl mü deniz mi olduğu konusunda görüş ayrılığı yaşamaktadır. Aslında yapılan araştırmalar, son jeolojik çağa kadar Hazar Denizi'nin Azak Denizi, Karadeniz ve Akdeniz yolu ile açık denizlerle bağlantısı olduğunu ortaya koymaktadır.²⁵⁸ Ancak günümüzde bu denizler ile bağlantısı

²⁵⁷ Nermin Zahide Aydın, “Hazar Enerji Kaynakları ve Siyaset”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, KSU Journal of Social Sciences 9, 2012, c. 9, S. 2, s. 208.

²⁵⁸ *a.g.m.*, s. 208.

kalmaması nedeniyle Hazar Denizi Ortadoğu, Orta Asya ve Kafkasya bölgeleri arasında yer alan büyük bir göl görünümüne sahiptir.

Günümüzde Hazar Denizi'nin statüsü ile ilgili tartışmaların derinleşmesinde ise SSCB sonrası Türkmenistan, Kazakistan ve Azerbaycan'ın Hazar Denizi üzerindeki egemenlik haklarını kullanmak istemeleri önemli bir rol oynamaktadır. Hazar Denizi'nin petrol ve doğalgaz rezervleri açısından zengin olması, bağımsızlığını yeni kazanan bölge ülkelerini birbiriyle rekabet etmeye zorlamış ve yeraltı zenginliklerinin işletilebilmesi açısından Batılı enerji şirketleri ile anlaşma yoluna itmiştir. Kıyıdaş ülkelerin bu girişimleri ve Hazar Denizi'nde yeni doğal gaz ve petrol kaynaklarına ulaşılması, Hazar Bölgesi'nin 21.yüzyılın Basra Körfezi olabileceği düşüncesini ortaya çıkarmıştır.²⁵⁹ Ayrıca Hazar Denizi'nin statüsüne yönelik tartışmaların artmasında, Türkmenistan, Kazakistan ve Azerbaycan'ın enerji kaynaklarını uluslararası pazarlara taşımalarını kolaylaştıracak şekilde açık denizlerle bağlantısının olmaması da etkili olmaktadır. Bu açıdan Türkmenistan, Kazakistan ve Azerbaycan, bu tartışmaları milli güvenlik sorunlarının önemli bir parçası olarak değerlendirmektedir.²⁶⁰

Tarihsel açıdan incelendiğinde Hazar Denizi'nin statüsüne ve kullanımına yönelik tartışmalar uzun süreden beri devam etmektedir. Bu tartışmalar, SSCB öncesi ve SSCB sonrası olarak iki döneme ayrılmaktadır. SSCB döneminde Hazar Denizi ile ilgili tartışmaların tarafları sadece İran ve SSCB'dir. Ancak SSCB sonrası tartışmalar, Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan'ın da dâhil olduğu çok taraflı bir uluslararası mesele haline gelmiştir. Bu bağlamda Hazar Denizi'nin statüsüne yönelik tartışmaların temel nedenlerini üçe ayırabiliriz; ilki statü tartışmalarının SSCB ve İran arasında yapılan anlaşmalar ile çözüme kavuşturulmamış olması, ikincisi SSCB'nin varlığının sona ermiş olması ve üçüncüsü ise eski geleneksel statünün yeni düzende İran ve Rusya'nın ekonomik ve siyasi çıkarlarına uygun olmamasıdır.²⁶¹

İran ve SSCB arasında Hazar Denizi'nin statüsünü belirlemeye yönelik ilk girişimler, Hazar Denizi'ni Astara (Azerbaycan) - Hasan Kuli (Türkmenistan) hattı olarak

²⁵⁹ Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1999)*, Filiz Kitapevi, İstanbul, 2000, s. 835.

²⁶⁰ Gökhan Bayraktar, "Hazar'daki Jeopolitik Mücadelenin Türkiye'nin Enerji Güvenliğine Etkileri", *Stratejik Araştırma Dergisi*, 2007, S. 11, s. 86.

²⁶¹ a.g.m., s. 86.

ikiye bölen, 1828’de imzalanan Türkmençayı Anlaşması’yla başlamıştır. Anlaşmaya göre hattın kuzeyini oluşturan %88’lik alan SSCB’nin ulusal sektörü, güneyini oluşturan %12’lik kısım ise İran’ın ulusal sektörü olarak kabul edilmiştir. Ayrıca bu anlaşma ile Hazar Denizi’nde sadece SSCB donanma bulundurma hakkına sahip olmuştur.²⁶² Ardından 1921’de yapılan Dostluk ve İşbirliği Anlaşması ile önceki anlaşmalar iptal edilmiş ve her iki ülkeye seyrüsefer serbestliği tanınmıştır. 1940’da yapılan yeni bir Ticaret ve Seyrüsefer Anlaşmasında ise İran ve SSCB’ye 10 millik sularda balıkçılık yapma hakkı verilmiş ve Hazar Denizi, kapalı bir İran ve Sovyet Denizi olarak tanımlanmıştır.²⁶³ 1921 ve 1940’da yapılan bu anlaşmalar ile Hazar Denizi’ne giriş ve Hazar Denizi’nden yararlanmada eşitlik ilkesi ile Hazar Denizi’nin SSCB ve İran dışında diğer bölge ülkelerine kapalı olduğu ilkesi ortaya çıkmıştır.²⁶⁴ Ancak bu anlaşmalarla SSCB ve İran açısından Hazar Denizi üzerinde egemenlik hakları ile ilgili herhangi bir karar alınmadığı gibi, denizi ikiye bölen belirli bir sınır da çizilmemiştir.²⁶⁵

SSCB sonrası ise Rusya ile birlikte SSCB’nin mirasını paylaşan Türkmenistan, Kazakistan ve Azerbaycan Hazar Denizi konusunda söz hakkına sahip olmuştur. Ayrıca 1991 yılında imzaladıkları Alma Ata Deklarasyonu’yla²⁶⁶ SSCB’nin mirasına ortak olurken, Hazar Denizi’nin statüsü konusunda İran ile SSCB arasında yapılan tüm anlaşmaları kabul etmişlerdir.²⁶⁷ Ancak Türkmenistan, Kazakistan ve Azerbaycan, böyle bir anlaşmayı imzalamalarına rağmen stratejik çıkarları doğrultusunda Hazar Denizi’nin statüsü ile ilgili farklı tezleri savunmaya devam etmiştir.

Bir su alanı olarak göl mü, deniz mi tartışmaları günümüzde de devam etmekte olan Hazar Denizi için Rusya’nın temel yaklaşımı, birbirine yakın tezler şeklinde ortaya çıkmaktadır. Rusya, son olarak 1998 yılı sonrası Hazar Denizi’nin açık denizlerle

²⁶² Bayraktar, *a.g.m.*, s. 86.

²⁶³ *a.g.m.*, s. 86.

²⁶⁴ Süleyman Sırrı Terzioğlu, “Hazar’ın Statüsü Hakkında Kıyıdaş Devletlerin Hukuksal Görüşleri”, *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları (OAKA)*, 2008, c. 3, S. 5, s. 28.

²⁶⁵ *a.g.m.*, s. 28.

²⁶⁶ Alma Ata Deklarasyonu, 21 Aralık 1991 tarihinde Kazakistan’ın başkenti Alma-Ata’da Rusya, Beyaz Rusya, Gürcistan, Kırgızistan, Kazakistan, Türkmenistan, Ermenistan, Özbekistan, Moldova, Azerbaycan, Ukrayna ve Tacikistan’ın katılımıyla gerçekleşen zirve sonucu imzalanmıştır. Deklarasyon ile SSCB fiilen sona ermiş ve 11 bağımsız ve eşit Cumhuriyet’ten oluşan Bağımsız Devletler Topluluğu kurulmuştur.

²⁶⁷ Bayraktar, *a.g.m.*, s. 86.

bağlantısı olmaması nedeniyle bir göl olduğu, deniz tabanının kıyıdaş ülkeler arasında eşit uzaklık prensibine göre bölüştürülmesi ve su kütlelerinin ise taraflarca ortak kullanılması yönünde bir tutum belirlenmiştir.²⁶⁸ Bu yaklaşıma göre bir göl olarak tanımlanan Hazar Denizi, 1982 tarihli Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin (BMDHS) kapsamı dışında kalmaktadır. Bu açıdan BMDHS'nin düzenlediği kıyıdaş ülkelerin egemenliğinde olması gereken deniz yetki alanları Hazar Denizi için oluşturulamamaktadır. Bu durumda Hazar Denizi'nin statüsünün ortak kullanım rejimi ile belirlenmesi söz konusu olmaktadır. Fakat daha sonra 6 Temmuz 1998 tarihinde Rusya ve Kazakistan arasında imzalanan bir anlaşmayla benimsenen "deniz dibi bölünebilir, ancak su kütlesi ve su yüzeyi ortak kullanıma tabidir" yaklaşımı ile ortak kullanımdan sınır gölü tanımına yaklaşılmıştır. Daha sonra bu yaklaşım doğrultusunda 2001 yılında Rusya ile Azerbaycan ve Kazakistan ile Azerbaycan arasında imzalanan anlaşmalarla Hazar Denizi'nin kuzeyinde belirli bir statü benimsenmiştir.²⁶⁹

Hazar Denizi'nin statüsü konusunda Azerbaycan ise sınır gölü tanımından yola çıkarak Hazar Denizi'nin beş eşit parçaya bölünmesini ve balıkçılık, gemicilik, çevre gibi alanlarda ortak kullanımın esas alınmasını, madencilikte ise suların ve su altının dikey olarak taksim edilip egemenlik alanlarına bölünmesini savunmaktadır. Böylece her ülkenin egemenlik alanına ayrılan bölümlerde o ülkenin mülkiyet ve egemenlik ilkeleri geçerli olmalıdır. Sınır gölü dışında Azerbaycan'ın diğer bir görüşü ise Hazar'ın deniz olarak kabul edilebileceği ve bu durumda Hazar Denizi için BMDHS kurullarının uygulanabileceğidir.²⁷⁰ Azerbaycan bu görüşünü, "Kapalı veya Yarı Kapalı Denizler" tanımı yapan BMDHS'nin 122.Maddesine²⁷¹ dayandırmaktadır.

Kazakistan ise Hazar Denizi'nin statüsü konusunda 1998 yılında Rusya ile imzaladığı anlaşmaya kadar Azerbaycan'ın görüşlerine yakın durmuştur. Hazar Denizi'ni bir iç deniz olarak değerlendirmiş ve BMDHS'nin uygulanmasını talep etmiştir. Statü

²⁶⁸ Bayraktar, *a.g.m.*, s. 87.

²⁶⁹ Terzioğlu, *a.g.m.*, s. 37.

²⁷⁰ Abdullayev, *a.g.m.*, s. 275, 277.

²⁷¹ "Kapalı veya yarı kapalı deniz"den, iki veya daha çok devlet tarafından çevrili ve diğer bir denize veya okyanusa dar bir geçitle bağlı bulunan veyahut da bütünüyle veya büyük bir bölümü ile, iki veya daha çok devletin kara sularından ve münhasır ekonomik bölgelerinden oluşan bir körfez, bir deniz havzası veya bir deniz anlaşılır, <http://denizmevzuat.udhb.gov.tr/dosyam/denizhukuku.pdf>, (30.11.2017).

konusunda Azerbaycan ile ayrıldığı nokta ise deniz sularının kullanımına münhasır yetki alanı sınırı getirmek istemesidir.²⁷² Bu görüş farklılığı Kazakistan ile Rusya'nın 1998 yılında anlaşmalarını kolaylaştırmış ve daha sonra Kazakistan, 2001 yılında Rusya ile yaptığı anlaşmaya benzer bir anlaşmayı Azerbaycan ile de imzalamıştır.²⁷³

1998 yılında yapılan anlaşmaya kadar Rusya'nın bakış açısını paylaşmakta olan İran'ın konuya yaklaşımı ise Hazar Denizi'nin bir göl olduğu ve kıyıdaş ülkeler tarafından ortak kullanılması gerektiği yönündedir. Kıyıdaş ülkelerin dışında diğer ülkelerin Hazar Denizi'nden yararlanmasına karşı çıkan İran, 1998 yılında Rusya ve Kazakistan arasında imzalanan anlaşmayı BM nezdinde protesto etmiş ve Hazar Denizi'nin beş kıyı devletin rızası olmadan paylaşılamayacağını savunarak Rusya ile ayrı düşmüştür. Ayrıca Türkmenistan ve İran, Rusya ve Kazakistan arasında yapılan anlaşmadan hemen bir gün sonra ortak bir bildiri yayınlarak bu anlaşmayı reddetmiş ve kuzey ittifakına karşı bir cephe oluşturmuştur.²⁷⁴

Türkmenistan da benzer şekilde İran gibi başlangıçta Rusya'nın görüşüne yakın bir politika izlemiştir. Ancak daha sonra Hazar Denizi'nin bölüşülmesine yönelik tezini, orta hat prensibine göre yapılması yönünde değiştirmiştir. Fakat Azerbaycan ve Türkmenistan arasında orta hattın çekilmesiyle ilgili bir yöntem sorunu ortaya çıkmıştır. İki ülkenin kullandığı farklı yöntemler, Kepez/Serdar, Azeri ve Çırağ enerji yataklarının hangi ülkeye ait olduğu konusunda ihtilafa sebep olmuştur. Türkmenistan'ın Azerbaycan ile yaşadığı orta hat sorunu ve 1998 yılında Rusya ve Kazakistan arasında yapılan anlaşmaya karşı oluşu, İran ile yakınlaşmasına sebep olmuştur.²⁷⁵ Son olarak Türkmenistan ve İran, 2003 yılında imzaladıkları bir anlaşmayla Hazar Denizi'nin kıyıdaş ülkeler arasında beş eşit paya bölünmesinden yana oldukları izlenimini vermiştir.²⁷⁶

²⁷² Bayraktar, *a.g.m.*, s. 11.

²⁷³ Terzioğlu, *a.g.m.*, s. 39.

²⁷⁴ *a.g.m.*, s. 40.

²⁷⁵ Bayraktar, *a.g.m.*, s. 88.

²⁷⁶ Terzioğlu, *a.g.m.*, s. 32.

Tablo-3: Kıyıdaş Ülkelerin Hazar Denizi'nin Statüsüne Yönelik Görüşleri

Ülke	Hazar Denizi'nin Statüsüne Yönelik Görüşü
Rusya	Hazar Denizi'ni bir göl olarak kabul etmektedir. Kıyıdaş ülkeler arasında, göl dibinin bölünebileceğini ancak su kütlesi ve su yüzeyinin ortak kullanıma tabi olması gerektiğini iddia etmektedir.
İran	İran, bir göl olarak kabul ettiği Hazar Denizi'nin, ulusal sektörlere bölünemeyeceğini iddia etmekte ve kıyıdaş ülkelerin, SSCB döneminde yapılan anlaşmalara bağlı kalmalarını talep etmektedir. Buna göre 10 millik kıyı şeridi dışında kalan bölge ortak kullanıma açılmalıdır.
Azerbaycan	İki farklı görüş öne sürmektedir. İlk görüşe göre Hazar Denizi'ni sınır gölü olarak tanımlamaktadır. Bu kapsamda beş eşit parçaya bölünmesini ve balıkçılık, gemicilik ve çevre gibi konularda ortak kullanım, madencilikte ise suların ve su altının dikey olarak taksim edilmesini istemektedir. İkinci görüşe göre ise Hazar'ın deniz olarak kabul edilmesini ve egemenlik alanlarının belirlenmesinde BMDHS'nin uygulanmasını istemektedir.
Kazakistan	Kazakistan, daha önce farklı düşünmesine rağmen son dönemde Rusya ile aynı görüşü paylaşmaktadır. Hazar Denizi'ni bir göl olarak kabul etmektedir. Kıyıdaş ülkeler arasında, göl dibinin bölünebileceğini ancak su kütlesi ve yüzeyinin ortak kullanıma tabi olacağını kabul etmektedir.
Türkmenistan	Türkmenistan, belirsiz bir politika izlemektedir. Önceleri Hazar Denizi'nin orta hat prensibine göre kullanılmasını istemiştir. Fakat orta hattın çekilmesi, Azerbaycan ile Türkmenistan arasında anlaşmazlığa neden olmuştur. Son olarak 2003'te İran ile yaptığı bir anlaşma ile Hazar Denizi'nin kıyıdaş devletler arasında beş eşit parçaya bölünmesini kabul etmiştir.

Kazakistan, Azerbaycan ve Rusya arasında 1998 yılından başlayarak 2003 yılına kadar devam eden anlaşmalar ile Hazar Denizi'nden orta hat prensibine göre yararlanma konusunda bir fikir birliğinin oluşmasına rağmen, bu fikir birliği, Türkmenistan'ın Azerbaycan ile yaşadığı orta hat krizi nedeniyle Türkmenistan tarafından desteklenmemektedir. Aynı şekilde İran'da Hazar Denizi'nin kuzeyinde oluşan ittifaka sıcak bakmamaktadır.

Buraya kadar özetlemeye çalıştığımız, kıyıdaş ülkeler arasında Hazar Denizi'nin statüsüne yönelik çözüm önerilerinde bazı ülkelerin tezlerinin yakınlaştığı veya farklılaştığı izlenimini edinilse de, Temmuz 2016'da Hazar Denizi'nin hukuki statüsünün belirlenmesi amacıyla Kazakistan'ın başkenti Astana'da bir araya gelen beş kıyıdaş ülkenin dışişleri bakanları, taslak sözleşmenin oluşturulması konusunda önemli adımlar atmıştır. Sözleşme üzerinde nihai anlaşmanın, 2017 yılında yapılacak devlet başkanları

zirvesinde imzalanması planlanmış²⁷⁷ ancak Haziran 2017’de yapılan toplantıya dışişleri bakan yardımcılar katılmış ve toplantıdan sonuç çıkmamıştır.²⁷⁸ Beş kıyıdaş ülke arasında ilk zirvenin gerçekleştirildiği 2002 yılından beri bir araya gelen devlet başkanları, henüz bir çözüm konusunda anlaşma sağlayamamıştır. Ancak 2018 yılında bu anlaşma imzalanabilirse, Hazar Bölgesi’nin uluslararası enerji firmalarının erişimine açık hale gelme olasılığı bulunmaktadır.

Hazar Bölgesi’nde kıyıdaş ülkelerin dışında farklı aktörler de etkili olmaya çalışmaktadır. Özellikle ABD, Hazar Bölgesi doğal gaz kaynaklarının Batı pazarlarına ulaştırılmasını istemekte ve bölgede İran ve Rusya’ya karşı Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan’ı desteklemektedir.²⁷⁹ Bu kapsamda ABD’nin Hazar Bölgesi’ne yönelik izlediği politikayı üç başlık altında toplayabiliriz. Bunlardan ilki, bölgede serbest piyasa ekonomisinin yerleşmesini, istikrarın artmasını ve demokratikleşmenin gerçekleşmesini sağlayarak Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan’ın dünya ile entegrasyonuna yardımcı olmaktır. İkincisi, ABD menşeli enerji firmalarının bölgenin enerji kaynaklarından yararlanabilmesini sağlamak için bölgede enerji kaynaklarının taşınması ve üretimi için uygun koşulların sağlanmasıdır. Üçüncüsü ise Batılı ülkelerin enerji talebinin karşılanması ve Ortadoğu ülkelerinin enerji kaynaklarına olan bağımlılığının azaltılması için bölgesel istikrarın desteklenmesidir.²⁸⁰

ABD bölgede Kazakistan, Türkmenistan ve Azerbaycan’ın, İran’ın etkisine girmemesi için çaba harcamakta ve bu ülkelere ait enerji kaynaklarının, İran gibi dost olmayan ülkeler üzerinden Batı pazarlarına ulaşmasını engel olmaya çalışmaktadır.²⁸¹ Ayrıca ABD, Hazar Bölgesi’ndeki hâkimiyetini bölge ülkeleri ile geliştirdiği askeri işbirliği girişimleri ile pekiştirmektedir. Bu kapsamda Kazakistan ve Azerbaycan ile Hazar Denizi’nde ortak askeri tatbikatların icra edilmesini öngören askeri anlaşmalar imzalanmıştır. ABD, Hazar petrollerinin güvenliğini sağlamak amacıyla 1997 yılında Ukrayna, Moldova, Gürcistan ve Azerbaycan tarafından imzalanan anlaşmaya destek

²⁷⁷ Tass (Russian News Agency), “Caspian Five is Very Close to Settling Sea Status”, <http://tass.ru/en/world/887847>, (30.11.2017).

²⁷⁸ Türk Dünyası Birlik Platformu, “Türk Dünyası Güncesi Haziran 2017”, 2017, N. 11, s. 14.

²⁷⁹ Timuçin Kodaman, “Hazar Havzasında Stratejik Oyun”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2005, c. 10, S. 1, s. 254.

²⁸⁰ a.g.m., s. 254.

²⁸¹ Aslıhan P., Turan, “Hazar Havzası’nda Enerji Diplomasisi”, *Bilge Strateji*, c. 1, S. 2, s. 56.

vererek,²⁸² Rusya ve İran'ın devre dışı bırakıldığı bölge ülkeleri arasındaki dayanışmayı da güçlendirmektedir. Ayrıca ABD, Hazar Bölgesi enerji kaynaklarının Batı pazarlarına taşınmasını bölgedeki varlığı ile desteklemektedir. Bu kapsamda 11 Eylül saldırıları sonrası Afganistan'daki varlığını artırarak Hazar Denizi'nin güneyine yerleşen ABD, Türkmenistan doğal gazının Afganistan ve Pakistan üzerinde geçecek bir boru hattı ile dünya pazarlarına ulaştırılmayı hedefleyen enerji projelerine destek sağlamaktadır.²⁸³

ABD'nin Hazar Bölgesi enerji kaynaklarını Batı pazarlarına ulaştırmayı hedeflediği diğer bir güzergâh ise Kafkasya'dan geçmektedir. Bu kapsamda Azerbaycan petrolünün Batılı ülkelere ulaştırılmasında geçiş ülkelerden biri olan Gürcistan'ı siyasi, askeri ve ekonomik açıdan desteklemekte ve Gürcistan ve Rusya arasında yaşanan siyasi krizlerde Gürcistan'ın yanında yer almaktadır.²⁸⁴ Ayrıca ABD, Hazar Bölgesi'nde ortaya çıkan uyuşmazlıklardan İran'ı sorumlu görmekte ve bölgede Rusya ve İran'ın hâkimiyetini kırabilecek Gürcistan'ın geçiş ülkesi olarak yer aldığı enerji nakil hattı projelerini de desteklemektedir. Bu kapsamda Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı'na (BTC) destek vererek Rusya'nın hâkimiyetini bir ölçüde kırmış, Rusya ve İran toprakları dışında bölge enerji kaynaklarının Batı pazarlarına ulaştırılmasına yardımcı olmuştur.²⁸⁵

Hazar Denizi'nin statüsü konusunda devam eden belirsizlik, mevcut enerji kaynaklarının kıyıdaş ülkeler tarafından kullanılmasını büyük ölçüde etkilemektedir. Hazar'ın statüsü konusunda önemli bir etkiye sahip olan ve diğer kıyıdaş ülkeleri etki alanı içinde tutmak isteyen Rusya, bu ülkelerin bölgedeki enerji kaynaklarını üretime dönüştürme konusunda karar verebilme gücünü sınırlarken, Batılı ülkelerin ve bu ülkelere ait enerji şirketlerinin Hazar Bölgesi'ne girişini engellemeye çalışmaktadır.²⁸⁶ Bu kapsamda bölgedeki enerji kaynaklarının dış pazarlara ulaştırılması konusundaki üstünlüğünü kaybetmek istemeyen Rusya, özellikle Hazar Denizi'nden boru hattı geçirilmesine karşı çıkarak Türkmenistan doğal gazının Azerbaycan üzerinden Avrupa'ya taşınmasını sağlayacak Trans Hazar Doğal Gaz Boru Hattı'nın

²⁸² Turan, *a.g.m.*, s. 57.

²⁸³ Mustafa Gökçe, "Sovyet Sonrası Dönemde Hazar Çevresinde Yaşanan Rekabet", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 1, S. 3, s. 190.

²⁸⁴ *a.g.m.*, s. 191.

²⁸⁵ Kodaman, *a.g.m.*, s. 255.

²⁸⁶ Abdullayev, *a.g.m.*, s. 284.

Avrupa ülkelerine ihraç etmektir. Bu kapsamda 2007 yılında Kazakistan ile yaptığı anlaşmayla Kazakistan'a ait Tengiz enerji yataklarından elde edilen petrolün, BTC yerine kendi enerji nakil hatları üzerinden Batı pazarlarına ulaştırılması konusunda başarı sağlamıştır. Ayrıca Rusya'nın bölge ülkeleri ile anlaşmaları sadece petrol ile sınırlı değildir. Bu anlaşmalar Hazar Bölgesi ülkelerine ait doğal gazın AB ülkelerine ulaştırılmasında da rol oynamaktadır.²⁸⁹ Bu açıdan 2016 yılında Rusya, ihtiyacı olmamasına rağmen Kazakistan'dan 16,1 milyar metreküp doğal gaz ithal etmiştir.²⁹⁰

Rusya, Hazar Bölgesi'ndeki varlığını ve etkisini askeri açıdan da göstermektedir. Son olarak Ekim 2015'de Hazar Filosuna bağlı savaş gemileri ile 1500 km uzaklıktaki Suriye'de etkili olmaya çalışan terör örgütlerine ait hedefleri vurmuştur.²⁹¹ Rusya'nın bu operasyon için Suriye'ye daha yakın olan Doğu Akdeniz'deki filosu yerine Hazar Denizi'ndeki filosunu tercih etmesi, hem kıyıdaş ülkelere hem de bölgede etkili olmaya çalışan diğer aktörlere yönelik önemli bir mesaj niteliğindedir.

Hazar Denizi'nin hukuki statüsünün tam olarak belirlenememesi nedeniyle İran da bölgedeki enerji kaynaklarının paylaşımı ve Batılı ülkelerin bölgeye nüfuzu konusunda çekincelerini ve itirazlarını sıkça dile getirmektedir. Bu kapsamda SSCB döneminde imzalanan 1921 ve 1940 anlaşmalarının uygulanmasını isteyen İran'ın bu yaklaşımına göre Azerbaycan tarafından işletilmekte olan Alborz ve Alove petrol sahaları, İran'ın hâkimiyet alanında kalmaktadır.²⁹² Bu açıdan İran ve Azerbaycan arasında petrol sahaları konusundaki itilafı durum, Hazar Denizi'nde İran ve Azerbaycan'ın karşı karşıya gelmesine neden olmaktadır. Örneğin, 2001 yılında Hazar Denizi'nde araştırma yapan Azerbaycan'a ait bir gemi ile İran'a ait bir savaş gemisi karşı karşıya gelmiştir. Yine 2011 yılında Azerbaycan adına araştırma yapan bir İngiliz araştırma gemisi İran'a ait savaş gemileri tarafından taciz edilmiştir.²⁹³ İran bu girişimleri ile hem Azerbaycan'ın Hazar

²⁸⁹ Sina Kısacık - Furkan Kaya, "Hazar'ın Hukuki Statüsünün Belirlenmesi Avrupa Enerji Güvenliğini Nasıl Etkileyebilir", *Uluslararası Politika Akademisi*, 2016.

²⁹⁰ British Petroleum (2017), *a.g.m.*, s. 34.

²⁹¹ BBC News, "Russia Missiles Hit Is in Syria From Caspian Sea", <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-34465425>, (30.11.2017).

²⁹² Stephen Larrabee-Alireza Nader, *Turkish-Iranian Relations in a Changing Middle East*, National Defense Research Institute, 2013. s. 18.

²⁹³ *a.g.m.*, s. 18.

Denizi’nde hareket alanını sınırlandırmakta, hem de Batılı ülkelerin ve enerji firmalarının bölgeye nüfuz etmesine engel olmaya çalışmaktadır.

Hazar Bölgesi’nin statüsü konusunda taraflar çözüm yönünde adım atmalarına rağmen bu girişimleri sonuçsuz bırakan birçok faktör bulunmaktadır. Öncelikle Rusya, Hazar Bölgesi petrol ve doğal gaz kaynaklarının kendi enerji nakil hatları dışında başka seçenekler ile AB ülkelerine ulaşmasını, enerji talep güvenliği açısından önemli bir tehdit olarak değerlendirmektedir. Bu açıdan BTC gibi enerji nakil hattı projelerini ve ABD ve AB ülkelerinin Türkmenistan, Kazakistan ve Azerbaycan ile olan ilişkilerini, bölgesel politikaları açısından tehdit olarak değerlendirmektedir. Ayrıca İran da bu gerekçelerle benzer kaygıları taşımaktadır. Bu açıdan İran ve Rusya, bölgesel enerji hareketliliğinde mevcut pozisyonlarını geriye götürecek, bütün projelere ve politikalara karşı çıkmaya devam edecektir. Ayrıca Türkmenistan ve Azerbaycan arasında da Hazar Denizi’ndeki enerji kaynaklarının paylaşılması konusunda sorunlar yaşanmaktadır. Bu açıdan Türkmenistan ve Azerbaycan arasındaki petrol ve doğal gaz sahaları konusundaki anlaşmazlıklar da düştüğünde, Hazar Denizi’nin statüsü konusunda yakın bir gelecekte bir çözümün sağlanması mümkün gözükmemektedir.

3. GÜNEY GAZ KORİDORU

GGK, temelde Hazar Bölgesi doğal gazının AB ülkelerine ulaştırılması amacıyla geliştirilen ve uzun süredir AB’nin gündeminde bulunan bir enerji nakil hattı projesidir. 2008 yılında Komisyon tarafından yayınlanan AB Enerji Güvenliği ve Dayanışma Eylem Planı’nda GGK, “*AB’nin gelecekteki ihtiyaçlarının önemli bir bölümünün kaynağı*” ve “*AB’nin en önemli enerji güvenliği önceliklerinden biri*” şeklinde ifade edilmektedir.²⁹⁴ AB’nin enerji politikaları kapsamında özellikle doğal gazın tedarik edildiği ülkelerin ve güzergâhların çeşitlendirilmesi hedefiyle AB tarafından yoğun bir şekilde desteklenen GGK, Rus doğal gazını aynı pazara taşımayı hedefleyen Kuzey Akım II, Türk Akımı ve Güney Akım gibi AB’yi Rusya’ya daha bağımlı hale getirecek boru hattı projelerinin alternatifi niteliğindedir. Bu özelliğinin yanı sıra GGK, AB’nin doğal gaz tedarik ettiği -

²⁹⁴ European Commission (2008), “Second Strategic Energy Review – An EU Energy Security and Solidarity Action Plan”, 2008.

güneyde Kuzey Afrika ülkeleri, doğuda Rusya ve kuzeyde Norveç- enerji güzergâhlarını çeşitlendirebilecek dördüncü alternatif enerji nakil hattı konumundadır.

GGK, AB'nin yanı sıra ABD ve bölgesel enerji hareketliliğinde rol alan birçok ülke tarafından da desteklenmektedir. Bu kapsamda AB, ABD, İngiltere, Azerbaycan, Gürcistan, Türkiye, Yunanistan, Arnavutluk, İtalya, Bulgaristan, Hırvatistan ve Karadağ'ın temsilcilerinin katılımı ile 29 Aralık 2016 tarihinde Bakü'de Güney Gaz Koridoru İkinci Bakanlar Toplantısı gerçekleştirilmiş ve toplantı sonuç bildirgesinde GGK'nın alternatif enerji kaynaklarına erişim için stratejik bir proje olduğu vurgulanmıştır.²⁹⁵

Harita-7: Güney Gaz Koridoru

Kaynak: Al Jazeera Turk, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/tanap-21-yuzyilin-projesi>

Harita-7'de görülebileceği gibi GGK, ilk etapta Azerbaycan'ın Şah Deniz doğal gaz sahasında üretilecek doğal gazı, AB ülkelerine ulaştıran ve en uzun bölümü Türkiye üzerinden geçen üç ayrı boru hattından oluşmaktadır. GGK'nın ilk bölümünü Azerbaycan ve Gürcistan topraklarından geçen Güney Kafkasya Boru Hattı (SCP), ikinci bölümünün tamamını Türkiye sınırları içerisinde inşa edilmekte olan TANAP ve AB sınırları içerisinde yer alan üçüncü bölümünü ise TAP oluşturmaktadır. İki Çanakale Boğazı

²⁹⁵ European Commission (Declaration), "The Second Ministerial of The Southern Gas Corridor Advisory Council", https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/Joint_Declaration_Baku_2016.pdf, (30.11.2017).

diğeri Adriyatik olmak üzere kısa mesafeli iki deniz geçişi bulunan GGK'nın neredeyse tamamı karada inşa edilecek şekilde planlanmıştır.

Tarihsel olarak incelediğimizde Hazar Bölgesi ve Ortadoğu enerji kaynaklarını AB ülkelerine ulaştırması planlanan GGK dışında çeşitli projeler gündeme gelmiştir. Özellikle 2000'li yılların başında gündeme gelen Nabucco projesi de bunlar arasında yer almaktadır. Türkiye üzerinden Romanya, Bulgaristan ve Macaristan'ı geçerek Avusturya'da son bulması planlanan Nabucco projesi ile Hazar Bölgesi ülkeleri dışında Irak ve Mısır doğal gazının AB ülkelerine taşınması planlanmıştır. Ancak bu proje mali yetersizlikler ve tedarikçi ülkelerdeki belirsizlikler nedeniyle iptal edilmiştir.

Bu kapsamda diğer bir proje de Türkmenistan doğal gazını AB ülkelerine ulaştırmayı hedefleyen ve ABD tarafından güçlü bir şekilde desteklenen Trans Hazar Doğal Gaz Boru Hattı'dır. Trans Hazar Doğal Gaz Boru Hattı isminden de anlaşılacağı gibi Hazar Denizi'ni geçerek Türkmenistan doğal gazını Azerbaycan'a ulaştıracak bir proje olarak planlanmıştır. Fakat proje, arkasında güçlü bir desteğin bulunmasına rağmen Rusya'nın karşı tutumu sebebiyle hayata geçirilememiştir.²⁹⁶

Türkmenistan doğal gazının bu aşamada değerlendirilemeyeceği anlaşılınca Azerbaycan'ın Şah Deniz doğal gaz sahasında bulunan yaklaşık 1,2 trilyon metreküp doğal gazın, AB ülkelerine ulaştırılması için planlanan ve GGK'nın ilk bölümü olan SCP projesi için çalışmalar başlatılmıştır. Şah Deniz sahasının ilk aşamasıyla yıllık üretilen ortalama 16-20 milyar metreküp doğal gazın dış pazarlara satışı hedeflenmiştir. Bu kapsamda yıllık taşıma kapasitesi 20 milyar metreküp olan Bakü-Tiflis-Erzurum Boru Hattı'nın²⁹⁷ (BTE) inşasına 2004 yılında başlanmış ve ilk gaz akışı 2007 yılında sağlanarak proje hayata geçirilmiştir.²⁹⁸ BTE'nin faaliyete geçişiyle Hazar Bölgesi doğal gazı, ilk defa Rusya dışında alternatif bir güzergâh üzerinden Batı pazarlarına ulaştırılmıştır. Bu açıdan BTE, Türkmenistan, Kazakistan ve Azerbaycan'ın doğal gaz

²⁹⁶ Efgan Niftiyev - Fatih Macit, "Energy Future of Europe and The Role of The Southern Corridor", *Caspian Strategy Institute*, 2013, s. 9.

²⁹⁷ Bakü-Tiflis-Erzurum Boru Hattı (BTE), Güney Kafkasya Doğal Gaz Boru Hattı'nın Türkiye topraklarında kalan kısmına verilen isimdir. Güney Kafkasya Doğal Gaz Boru Hattı ismi daha çok Gürcistan ve Azerbaycan topraklarında kalan bölüm için kullanılmaktadır.

²⁹⁸ Haydar Aliyev Heritage International Online Library, "Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Hattı", <http://lib.aliyev-heritage.org/tk/6223906.html>, (30.11.2017).

alanında İran ve Rusya güzergâhı dışında Batı pazarlarına açılma arzusunun karşılık bulduğu ilk projedir ve bu projeye, bölge doğal gaz kaynaklarının Batı pazarlarına taşınması açısından Rusya'nın tekeli kırılmıştır.

Şah Deniz sahasının ilk aşamasının başarı ile tamamlanması, AB ülkelerine doğal gaz sağlaması hedeflenen ikinci aşama için umutları arttırmıştır. İkinci aşama ile başlangıç olarak üretilecek yıllık yaklaşık 18 milyar metreküp doğal gazın SCP, TANAP ve TAP üzerinden Türkiye ve AB ülkelerine taşınması hedeflenmiştir. Bu kapsamda GGK'nın ilk aşamasını oluşturacak SCP'nin genişletilmesi için 22 Eylül 2014 tarihinde Azerbaycan, Bulgaristan, Gürcistan, Yunanistan, Karadağ ve Türkiye'nin resmi yetkililerinin katılımı ile temel atma töreni gerçekleştirilmiştir.²⁹⁹ 2017 yılı itibariyle genişletme çalışmalarının %96'sı tamamlanmıştır ve 2018 yılında hattı destekleyecek iki kompresör tesisinin inşası tamamlanarak hattın aktif hale getirilmesi planlanmaktadır.³⁰⁰

TANAP için de 25 Ekim 2011 tarihinde İzmir'de ve 24 Aralık 2011 tarihinde Ankara'da Azerbaycan ile Türkiye arasında mutabakat zaptı imzalanmıştır.³⁰¹ 2018 yılına kadar tamamlanması planlanan proje için resmi imzalar, Türkiye ve Azerbaycan Enerji Bakanları tarafından 26 Haziran 2012 tarihinde Türkiye'de atılmıştır.³⁰² Temel atma töreni ise 17 Mart 2015 tarihinde Türkiye ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın katılımı ile Kars'ta gerçekleşmiştir.³⁰³ 2017 yılı sonu itibariyle TANAP'ın inşasının %93'ü tamamlanmıştır. 2018 yılının ilk aylarında ise hattın aktif hale getirilmesi planlanmaktadır.³⁰⁴

²⁹⁹ Hürriyet, "Güney Kafkasya Doğal Gaz Boru Hattı'nın Temeli Atıldı", <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/27242240.asp>, (30.11.2017).

³⁰⁰ British Petroleum, "South Caucasus Pipeline", https://www.bp.com/en_az/caspian/operations/projects/pipelines/SCP.html, (21.11.2017).

³⁰¹ Ramazan Erdağ, "Anadolu Geçişli Doğalgaz Boru Hattı Projesi (Tanap)'nin Küresel Enerji Politikalarına Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme", *International Journal of Social Science*, 2013, V.6, I. 3, s. 871.

³⁰² Tanap Web Sitesi, "Enerjinin İpek Yolu Tanap için İmzalar Atıldı", <http://www.tanap.com/haber/enerjinin-ipek-yolu-strongtanapstrong-icin-imzalar-atildi/>, (21.11.2017).

³⁰³ Euractiv, "Turkey and Azerbaijan Begin Construction of Tanap Pipeline", <https://www.euractiv.com/section/energy/news/turkey-and-azerbaijan-begin-construction-of-tanap-pipeline/>, (21.11.2017).

³⁰⁴ Habertürk, "TANAP'ın İlk Etapı Tamamlanmak Üzere", <http://www.haberturk.com/tanap-ta-son-durum-tanap-projesi-ne-zaman-bitecek-1692684-ekonomi>, (21.11.2017).

Harita-8: Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP)

Kaynak: Aljazeera Turk, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/tanap-seferberligi>

TANAP'ın güzergâhı, Türkiye'nin Gürcistan sınırından başlayarak Eskişehir'e ve devamında Çanakkale Boğazını geçerek Trakya'ya ulaşacak şekilde planlanmıştır. Türkiye'nin doğusu ve batısı arasında 1850 km boyunca yol alacak olan hattın doğalgaz taşıma kapasitesi üç farklı aşamada planlanmıştır. 2018 ve 2020 yıllarında faaliyete geçecek olan başlangıç aşamasıyla yıllık 6 milyar metreküp doğal gaz Türkiye'nin, 10 milyar metreküp doğal gaz AB ülkelerinin kullanımı için ayrılmıştır. Kapasitenin, ikinci aşama ile 2023 yılında 23 milyar metreküpe ve üçüncü aşama ile 2026 yılında 31 milyar metreküpe çıkarılması planlanmaktadır.³⁰⁵ İkinci ve üçüncü aşamalar ile eklenecek ilave 25 milyar metreküp doğal gazın ve sonrasında yapılan saha çalışmaları ve yeni keşiflerle boru hattına eklenecek doğalgazın tamamı başta Yunanistan ve İtalya olmak üzere AB ülkelerine gönderilecektir. Toplam maliyeti 7 milyar dolar olan projede Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) %58, Türkiye-Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi (BOTAŞ) %30 ve İngiltere – British Petroleum (BP) %12 hisseye sahiptir.

GGK'nın Avrupa kıtasında kalan kısmı içinse Şah Deniz Konsorsiyumu, iki ayrı proje olan Batı Nabucco³⁰⁶ ve TAP arasında bir tercih yapmak zorunda kalmış ve 2013

³⁰⁵ Tanap Web Sitesi, "TANAP nedir?", <http://www.tanap.com/tanap-projesi/tanap-nedir/>, (21.11.2017).

³⁰⁶ Nabucco projesini iptal edilmesi ve TANAP'ın gündeme gelmesi ile Nabucco projesinin Avrupa kıtasında kalan kısmı olan Bulgaristan ve Avusturya arasındaki hat, Batı Nabucco olarak isimlendirilmiştir.

yılında tercihini TAP'tan yana kullanmıştır.³⁰⁷ Böylece TAP, SCP ve TANAP'a ek olarak GGK'nın üçüncü ve son bölümünü oluşturmuştur. TAP'ın tercih edilmesiyle Hazar Bölgesi doğal gazını Doğu ve Orta Avrupa ülkelerine taşıyacak olan Batı Nabucco projesi gündem dışı kalmıştır. TAP ile Azerbaycan doğal gazının öncelikle Güney Avrupa yönünde Yunanistan, Arnavutluk ve İtalya'ya ulaştırılması planlanmaktadır.

Harita-9: Trans Adriyatik Boru Hattı (TAP)

Kaynak: Trans Adriatic Pipeline, “TAP at a Glance”, <http://www.tap-ag.com/the-pipeline>

Yunanistan-Türkiye sınırında TANAP bağlantısıyla başladıktan sonra, Arnavutluk'u ve Adriyatik Denizi'ni geçerek İtalya'ya ulaşacak olan TAP'ın yaklaşık 870 km uzunluğunda olması planlanmıştır. TAP, Adriyatik Denizi'nde yaklaşık 105 km deniz tabanından ilerledikten sonra İtalya'ya ulaşacaktır. Karada boru hattının yaklaşık 545 km uzunluğundaki en büyük bölümü Yunanistan'dan, 211 km'lik bölümü ise Arnavutluk'tan geçmektedir.³⁰⁸ TAP'ın hayata geçişi ile şimdiye kadar Avrupa enerji

³⁰⁷ Trans Adriatic Pipeline Website, “Shah Deniz Consortium Selects The Trans Adriatic Pipeline (TAP) As European Export Pipeline” <https://www.tap-ag.com/news-and-events/2013/06/28/shah-deniz-consortium-selects-the-trans-adriatic-pipeline-tap-as-european-export-pipeline>, (18.11.2017).

³⁰⁸ Trans Adriatic Pipeline Website, “Trans Adriatic Pipeline Route”, <http://www.tap-ag.com/the-pipeline/route-map>, (18.11.2017).

altyapısında kayıp bağlantı olarak adlandırılan Yunanistan ve İtalya arasındaki bağlantının Arnavutluk üzerinden sağlanması hedeflenmektedir.³⁰⁹

Projeye yönelik ilk inşaa çalışmalarına 2016 yılında Arnavutluk'ta doğal gaz borularının döşenmesiyle başlanmıştır.³¹⁰ Boru hattı inşaa sürecinin 2018 yılında tamamlanması ve AB ölkelerine ilk doğal gaz teslimatının ise 2019 yılında yapılması hedeflenmektedir.³¹¹ BP (%20), SOCAR (%20), Statoil (%20), Fluxys (%19), Enagas (%19) ve Axpo (%5) gibi enerji şirketlerinin ortağı olduğu TAP'ın toplam maliyetinin 4,4 milyar avroyu bulacağı belirtilmektedir.³¹² TAP'ın doğal gaz taşıma kapasitesi ise başlangıçta yıllık 10 milyar metreküp olarak belirlense de ilave iki kompresör tesisin devreye girmesiyle 20 milyar metreküpe ulaşabilecek yeterliliktedir.³¹³

Avrupa'daki mevcut ve yeni yapılacak boru hatları ile TAP'ın birleşmesine yönelik planlar yapılmakta ve böylece Hazar Bölgesi doğal gazının Doğu ve Batı Avrupa'da ve Balkanlar'da yer alan AB ölkelerine de ulaştırılması hedeflenmektedir. Bu kapsamda TAP'ın Trans Avusturya Gaz Boru Hattı ile Avusturya'nın Baumgarten doğal gaz merkezine, Transitgas Boru Hattı ile Almanya ve Fransa'ya, Bulgaristan-Yunanistan ara bağlantısı ile Balkan ölkelerine ve Arnavutluk üzerinden İyonya Adriyatik Boru Hattı ile Hırvatistan, Arnavutluk, Karadağ ve Bosna Hersek'e doğal gaz sağlaması hedeflenmektedir.³¹⁴ Bu kapsamda ilk adım Yunanistan-Bulgaristan ve Bulgaristan-Romanya arasında bağlantıyı sağlamak için atılmıştır. Temmuz 2013'de TAP yönetimi ile Yunanistan doğal gaz taşıma sistemi operatörü olan DEFA arasında iş birliğı anlaşması imzalanmıştır.³¹⁵ TAP'ın bölgedeki diğeer boru hatları ile bağlantısının

³⁰⁹ Umberto Profazio, "Trans Adriatic Pipeline: Economic Advantages over The Competitors But Equal Political Risks", *Portal on Central Eastern and Balkan Europe*, 2011, s. 2.

³¹⁰ Trans Adriatic Pipeline Website, "First Tap Pipes Arrive in Albania" <http://www.tap-ag.com/news-and-events/2016/04/18/first-tap-pipes-arrive-in-albania>, (18.11.2017).

³¹¹ Trans Adriatic Pipeline Website, "TAP Project Milestones", <http://www.tap-ag.com/the-pipeline/project-timeline/tap-project-milestones>, (18.11.2017).

³¹² Trans Adriatic Pipeline Website, TAP's Shareholders" <http://www.tap-ag.com/about-us/our-shareholders>, (18.11.2017).

³¹³ Trans Adriatic Pipeline Website, "TAP at a Glance", <http://www.tap-ag.com/the-pipeline>, (18.11.2017).

³¹⁴ Trans Adriatic Pipeline Website , "Southern Gas Corridor", <https://www.tap-ag.com/the-pipeline/the-big-picture/southern-gas-corridor>, (18.11.2017).

³¹⁵ Trans Adriatic Pipeline Website, "TAP and DESFA Sign Cooperation Agreement", <http://www.tap-ag.com/news-and-events/2013/07/03/tap-and-desfa-sign-cooperation-agreement>, (19.11.2017).

sağlanması durumunda rafa kaldırılan Batı Nabucco projesinin hedefindeki ülkelere de doğal gaz sağlanabilecektir.

3.1 Güney Gaz Koridorunun Avrupa Birliği Açısından Önemi

GGK, enerji arz güvenliği kapsamında ekonomik ve siyasi alanda AB ve güzergâh ülkeler açısından birçok fırsatı beraberinde getirmektedir. Özellikle Rusya'ya ve Kuzey Afrika'daki tedarikçi ülkelere olan doğal gaz bağımlılığının azaltılmasında ve enerji nakil hatlarının ve tedarikçi ülkelerin çeşitlendirilmesinde etkili olması beklenmektedir.

İtalya, güzergâh ülkeler arasında GGK'nın etkisinin en fazla hissedileceği ülkedir. Son yıllarda Ukrayna ve Tunus'ta yaşanan iç karışıklıklar ve savaş durumu, İtalya açısından enerji güvenliğine yönelik riskleri arttırmıştır. Özellikle Libya'daki iç çatışmalar nedeniyle Ocak 2011'de Libya'dan İtalya'ya ulaşan Greenstream Boru Hattı'nda kesinti yaşanması ve 1 Ocak 2012 tarihinde Ukrayna krizi nedeniyle Rusya'nın Avrupa'daki müşterilerinin artan talebini karşılayamayacağını açıklaması, İtalya'nın son dönemde karşılaştığı önemli doğal gaz krizleridir. Bu krizlerin etkisiyle İtalya, ana ithalat rotalarında yaşanacak bir kesintide alternatif bir güzergâh olarak GGK ve TAP'ın ne kadar önemli bir proje olduğu gerçeği ile yüzleşmiştir.³¹⁶ Bu açıdan Hazar Bölgesi doğal gazını AB ülkelerine ulaştıracak olan TAP, enerji güzergâhı ve tedarikçi ülke açısından hem İtalya hem de AB doğal gaz pazarını çeşitlendirecek niteliktedir.³¹⁷

TAP'ın ülke ekonomisini ve doğal gaz pazarındaki rekabet koşullarını olumlu yönde etkilemesi beklenmektedir. Hattın inşası için yapılacak yıllık harcamaların yaklaşık 80 milyon avroya ulaşacağı düşünülürken, faaliyeti süresince yıllık bakım maliyetinin ise 4 milyon avroyu bulacağı tahmin edilmektedir. Ayrıca hattın inşa aşaması ve faaliyet süresi boyunca önemli miktarda iş gücü istihdamı da gerçekleştirilecektir.³¹⁸

³¹⁶ Antonio Sileo, "The Importance of Tap For Italy Some Scenarios", <http://caspiantbarrel.org/az/2014/06/the-importance-of-tap-for-italy-some-scenarios/>, (30.11.2017).

³¹⁷ Matteo Verda, "Contribution of Trans Adriatic Pipeline to The Italian Economy", *Italian Institute for International Political Studies (ISPI) Analysis*, 2014, No. 256, s. 4.

³¹⁸ Verda, *a.g.m.*, s. 4,5.

TAP, İtalya'ya mevcut doğal gaz tedarik seçeneklerinin dışında hem bölge hem de güzergâh olarak oldukça farklı bir konumda olan Hazar Bölgesi'nden doğal gaz taşıyacaktır. Bu durum İtalya enerji pazarına daha fazla tedarikçi ülkenin girmesini ve rekabet ortamının artmasını sağlayacaktır. Bu koşullar altında İtalya enerji pazarında oluşacak ortamın, doğal gaz fiyatları açısından bir rekabeti getirmesi de beklenmektedir.³¹⁹

GGK'nın etkisinin hissedileceği diğer bir ülke Yunanistan'dır. İtalya ile enerji güvenliği açısından benzer riskler yaşayan Yunanistan, doğal gaz talebinin yaklaşık %80'ini Rusya'dan karşılamaktadır.³²⁰ Bu açıdan TAP'ın devreye girmesiyle Yunanistan'ın Rusya'ya olan ithalat bağımlılığının önemli ölçüde azalması beklenmektedir. Ayrıca Yunanistan-Bulgaristan ara bağlantı boru hattı ile Hazar Bölgesi doğal gazının Bulgaristan'a ulaştırılması, Yunanistan'ın transit ülke olarak konumunu güçlendirecektir.³²¹

TAP'ın borç krizini henüz atlatabamış Yunanistan ekonomisine de önemli katkılar sağlaması beklenmektedir. TAP ile 2 milyar avro değerinde bir yatırımın ülkeye girmesi, 2.000 doğrudan ve 10.000 dolaylı istihdamın gerçekleşmesi beklenmektedir. Bu açıdan Yunanistan'ın borç krizini aşmasında ve ekonomik iyileşme sürecini hızlandırmasında TAP'ın etkili olacağı düşünülmektedir.³²²

Arnavutluk, GGK'nın etkisinin hissedileceği diğer bir güzergâh ülkedir. 2014 yılında AB adayı ülke statüsüne sahip olan Arnavutluk'un, GGK'daki rolüyle üyelik müzakerelerinde önemli bir avantaj elde etmesi beklenmektedir. Şimdiye kadar Arnavutluk'a yapılan en büyük doğrudan yabancı yatırımlardan biri olan TAP'ın, Arnavutluk'un bölgesel ve stratejik önemini arttırarak istikrarına katkıda bulunacağı, AB

³¹⁹ Paolo Magri, "The Southern Corridor Relevance For Italy", *Italian Institute For International Political Studies (ISPI)*, 2014, s. 136.

³²⁰ British Petroleum (2017), *a.g.m.*, s. 34.

³²¹ Michael Hoffman, "Interview with Michael Hoffmann: TAP's Role in European Energy Security", *Turkish Policy Quarterly*, Vol.13, No.2, Summer 2014, s. 96.

³²² Gulmira Rzayeva, "Baku's Energy Strategy For Southeast Europe, Caspian Energy For Global Security", *Natural Gas World*, 2014, <https://www.naturalgasworld.com/azerbaijan-energy-strategy-southeast-europe>, (19.11.2017).

ve Arnavutluk arasındaki ekonomik ve politik entegrasyonu kolaylaştıracağı düşünülmektedir.³²³

Güzergh ülkelerin yanı sıra oluşturulacak ara bağlantılarla Bosna-Hersek, Hırvatistan, Sırbistan, Kosova, Karadağ, Bulgaristan ve Romanya gibi Balkan ve Doğu Avrupa ülkelerinin Hazar Bölgesi doğal gazından yararlanabilecek olması, bu ülkelere enerji güvenliği açısından önemli kazanımlar sağlayacaktır. Bu kapsamda doğal gaz ihtiyacının neredeyse tamamına yakını Rusya'dan karşılamakta olan Güney Doğu Avrupa ülkelerinin doğal gaz pazarının gelişimi sağlanacaktır.³²⁴ TAP'ın bölgedeki doğal gaz pazarına girişi ile Güney Doğu Avrupa ülkelerinin doğal gaz tedarik ettiği ülkelerin çeşitlendirilmesi, Rusya'nın pazarda oluşturduğu tekelin kırılması, fiyat çeşitliliğinin ve rekabetin sağlanması hedeflenmektedir.³²⁵

Coğrafi olarak incelediğimizde Hazar Bölgesi, AB'nin doğal gaz tedarik edebileceği bölgeler arasında bazı açılardan daha avantajlı bir konuma sahiptir. Hazar Bölgesi, Rusya'nın önemli bir doğal gaz üretim alanı olan Yamal yarımadasına göre AB'ye daha yakın mesafede yer almakta ve daha fazla doğal gaz rezervi bulundurmaktadır. Bu özelliği itibarıyla Hazar Bölgesi doğal gazı, Rusya'nın rezervlerine göre üretim ve taşıma maliyetleri açısından daha avantajlıdır.³²⁶ Bu açıdan Hazar Bölgesi doğal gazının AB ülkelerinin kullanımına sunulması ile AB doğal gaz pazarının çeşitlenmesi, serbest piyasa koşulları açısından eski tedarikçi ülkelerin sunduğu doğal gaz fiyatlarının düşmesi ve AB ülkelerinde sosyal refahın artması beklenmektedir.³²⁷

GGK ile ilk aşamada her yıl ekstra 10 milyar metreküp doğal gazın AB doğal gaz pazarına sunulmasıyla, doğal gaz ithalat fiyatlarında bin metreküp başına 2,4 ve 4,81 dolar arasında bir azalışın olması beklenmektedir. GGK'nın 25 milyar metreküp ile maksimum kapasiteye ulaştığı durumda ise bin metreküp başına ithalat fiyatlarında oluşacak

³²³ Trans Adriatic Pipeline Website, "Trans Adriatic Pipeline Brochure", 2015, s. 9,

³²⁴ Emin Akhundzada, "Energy Security in South East Europe: Role of The Southern Gas Corridor", *Italian Institute For International Political Studies(ISPI)Analysis*, 2015, N:282, s. 7.

³²⁵ a.g.m., s. 8.

³²⁶ Mikhail Korchemkin, "Energy Security in Central And Southern Europe: Tanap vs. South Stream", *Trans Anatolian Gas Pipeline: Challenges And Prospects For The Black Sea Countries And The Balkans The Conference Papers*, 2012, s. 34.

³²⁷ Mubariz Hasanov, "Economic Benefits of The Southern Gas Corridor", *Caspian Strategy Institute*, 2014, s. 7.

indirim 6 ve 12 dolar arasında olacağı tahmin edilmektedir. Nihai olarak 2026 yılına gelindiğinde doğal gaz ithalat fiyatlarındaki azalış sebebiyle AB ülkelerinin 1,97 ve 4,99 milyar dolar arasında tasarruf sağlaması beklenmektedir.³²⁸

GGK, AB'nin enerji alanında oluşturmaya çalıştığı birlik fikri açısından önemli bir projedir. Daha önce de değinildiği gibi Avrupa Enerji Birliği kapsamında özellikle Rusya'ya karşı önlemlerin arttırılmasına ve doğal gaz piyasasının daha fazla tedarikçi ülkenin erişimine açılarak şeffaflaştırılmasına yönelik tedbirlerin alınması hedeflenmektedir. Bu açıdan GGK'nın oluşturulması, planlanan Avrupa Enerji Birliği'nin kurulması açısından önemli bir adım niteliğindedir.

Hazar Bölgesi doğal gazının AB'ye ulaştırılması bazı siyasi sonuçları da beraberinde getirmektedir. GGK'nın en önemli bölümü olan TANAP'ın hayata geçirilmesi, AB'nin kendi sınırlarının doğusuna doğru Bakü'ye kadar genişlemesinin ilk adımı anlamına gelmektedir.³²⁹ Ayrıca GGK'nın birden fazla bölgeyi etkileyecek bir entegrasyon projesine dönüşmesi ve bu etkinin, enerji talep eden Doğu Avrupa ve Balkanlar'dan enerji arz eden Azerbaycan'a kadar bir dizi ülkeyi kapsamı beklenmektedir.³³⁰ Bunun dışında GGK'nın fiyat ve arz düzenleyicisi olarak güvenli bir doğal gaz hattı niteliğine sahip olmasının, küresel bütünleşmeyi hızlandıracak olan ABD ve AB arasındaki Transatlantik Serbest Ticaret Antlaşması için önemli bir adım olması beklenmektedir.³³¹

3.2. Ana Tedarikçi Ülke Olarak Azerbaycan

Hazar Bölgesi'nde GGK'nın tek tedarikçi ülkesi olan Azerbaycan, SSCB'nin dağılmasından hemen sonra 1991 yılında bölgede bağımsızlığını kazanan ülkelerden biridir. Bağımsızlığını kazandıktan hemen sonra hızla kendi kaderini belirlemeye ve ülke

³²⁸ Hasanov, *a.g.m.*, s. 7.

³²⁹ Cemil Ertem, "Bir Ekonomik ve Siyasi Düzenleyici Olarak Güney Gaz Koridoru", *Hazar Raporu*, Yaz 2013, s. 79.

³³⁰ *a.g.m.*, s. 80.

³³¹ *a.g.m.*, s. 87.

ekonomisini kalkındıracak yollar aramaya başlamıştır. Bu kapsamda enerji kaynakları, ülkenin ekonomik kalkınmasında temel unsur olarak rol oynamıştır.³³²

Bağımsızlık sonrası başta dönemin Devlet Başkanı Ayaz Mutallibov olmak üzere halefi olan Elçibey ve Elçibey'den iktidarı devralan Haydar Aliyev, petrol kaynaklarının üretimi ve Batı pazarlarına ulaştırılması için çaba harcamıştır. Bu dönemde Batılı devletlerle petrol sahalarının işletilmesi konusunda iş birliğine yönelik girişimlerde bulunulmuştur.³³³ Özellikle Haydar Aliyev ile birlikte yabancı yatırımların ülkeye çekilmesi, Azerbaycan'ın enerji stratejisinin temelini oluşturmuştur. Bu kapsamda Azerbaycan'ın gerekli yabancı yatırımları sağlayarak bölgesinde önemli petrol tedarikçilerinden biri olması, Avrupa'nın yanı sıra komşu ülkelere de doğal gaz ihraç edebilmesi ve uzun dönemde Orta Asya petrolünün ve doğal gazının taşınmasında transit bir ülke haline gelebilmesi hedeflenmiştir.³³⁴

Azerbaycan'ın bu stratejisi, kendi enerji güvenliğinin yanı sıra Gürcistan, Türkiye gibi komşu ülkelerin ve AB'nin enerji güvenliğini sağlamaya yöneliktir.³³⁵ Fakat SSCB sonrası bölgede de etkisini devam ettirmeye çalışan Rusya, tüm bu gelişmeleri kendi çıkarları açısından tehdit olarak değerlendirmiş ve özellikle Ermenistan ve Azerbaycan arasında çatışmaya sebep olan Dağlık Karabağ Sorunu³³⁶ üzerinden mevcut yönetimlere karşı darbe girişimlerini destekleyerek Azerbaycan'a engel olmaya çalışmıştır. Fakat Rusya'nın bu girişimleri Batılı ülkeler ile yapılmak istenen enerji anlaşmalarını sekteye uğratsa da engelleyememiştir.³³⁷

Azerbaycan, bağımsızlığını kazandığı dönem itibariyle Dağlık Karabağ Sorunu sebebiyle Ermenistan ile yaşadığı çatışmalarda ve bağımsızlık öncesi ve sonrası iktidara gelen Mutallibov, Elçibey ve Aliyev yönetimleri süresince Rusya'nın engellemeleri,

³³² Rovshan İbrahimov, "Azerbaycan Enerji Politikası: Alternatif Enerji Nakil Hatları Arayışı", *Uluslararası Stratejik Araştırma Kurumu*, 2012, c. 7, S. 14, s. 128.

³³³ *a.g.m.*, s. 129.

³³⁴ Gulmira Rzayeva, "The Outlook for Azerbaijani Gas Supplies to Europe: Challenges and Perspectives", *The Oxford Institute For Energy Studies*, 2015, s. 9.

³³⁵ *a.g.m.*, s. 9.

³³⁶ Azerbaycan'a bağlı özerk bir bölge olan Dağlık Karabağ ve bu bölgeyi çevreleyen birçok bölge, 1992 yılında Ermenistan tarafından işgal edilmiş ve bu işgal sırasında 20.000'den fazla Azerbaycanlı hayatını kaybetmiştir. 1994'den itibaren Azerbaycan topraklarının yaklaşık %20'si Ermenistan'ın işgali altındadır.

³³⁷ İbrahimov, *a.g.m.*, s. 132.

tehditleri ve müdahaleleri ile karşılaşmıştır. SSCB sonrası bu erken dönemde özellikle ABD'nin bölgeye yönelik çıkarlarının tam olarak oluşmaması nedeniyle Batılı ülkelerden de yoğun bir destek görememiştir.³³⁸ Ayrıca Ermeni lobilerinin ABD'deki yoğun faaliyetleri ve AB'nin hemen yanı başında Balkanlar'da yaşanmakta olan çatışmalar ile ilgilenmesi, her iki aktörün de Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ Sorununa ve bölgedeki diğer istikrarsızlık unsurlarına ilgisiz kalmasına neden olmuştur.³³⁹ Fakat Batılı ülkelerin bölgeye olan ilgisizliği ilk olarak ABD'nin BTC'yi desteklemesi ile zamanla kırılmaya başlamıştır.³⁴⁰

Rusya'nın engellemelerine rağmen 1994 yılı itibariyle Azerbaycan ve Batılı ülke ve enerji şirketleri arasında petrol ve doğalgaz üretimi, mevcut altyapının modernize edilmesine yönelik anlaşmalar yapılmaya başlanmıştır. Eylül 1994'de Azerbaycan'ın Batılı şirketlerle yapmış olduğu "Yüzyılın Anlaşması"³⁴¹ olarak isimlendirilen petrol ve doğal gaz projelerinin geliştirilmesine yönelik enerji anlaşması, ülkenin bağımsız bir enerji politikası izlemesi ve ekonomik kalkınması açısından önemli ve tarihi bir adımı oluşturmuştur.³⁴² Yüzyılın Anlaşması'nın etkileri, sadece Azerbaycan halkı, ekonomisi ve jeopolitiği ile sınırlı kalmamış hem bölge hem de dünya dinamiklerini değiştirmiştir. Sembolik açıdan Azerbaycan'ı, Rusya'nın etkisinden çıkartıp dünya ile bağımlı arttırmış ve ulusal bağımsızlığını pekiştirmiştir. Küresel anlamda ise Azerbaycan enerji kaynaklarının, dünya pazarlarına taşınmasının önünü açmıştır.³⁴³

Anlaşma sonrası Azerbaycan'ın enerji alanındaki girişimlerinin etkisi, öncelikle petrol alanında hissedilmiş ve yeni inşa edilen boru hatlarıyla petrol ihracatı başlatılmıştır. Bu kapsamda Gürcistan'da son bulan Bakü-Supsa Petrol Boru Hattı, bağımsızlık sonrası Azerbaycan'ın Rusya toprakları dışında enerji kaynaklarını dünya pazarlarına ulaştırdığı ilk alternatif güzergâh olma özelliğine sahiptir. Yüzyılın Anlaşması sayesinde Azeri,

³³⁸ İbrahimov, *a.g.m.*, s. 131.

³³⁹ *a.g.m.*, s. 131.

³⁴⁰ Aydın, *a.g.m.*, s. 213.

³⁴¹ Yüzyılın Anlaşması: Azerbaycan'ın Çıracak, Azeri ve Güneşli petrol sahalarının işletilmesi amacıyla TPAO (Türkiye), SOCAR (Azerbaycan), Unocal (ABD), Delta-Nimir (Suudi Arabistan), Ramco (İskoçya), British Petroleum (İngiltere), Amoco (ABD), Lukoil (Rusya), Pennzoil (ABD), Statoil (Norveç), Mc Dermott International (ABD) enerji firmaları arasında 1994 yılında imzalanan anlaşmadır.

³⁴² Rzayeva (2015), *a.g.m.*, s. 9.

³⁴³ Ögütçü, *a.g.e.*, s. 212.

Çırak ve Güneşli yataklarından üretilen petrol, 1999 yılından itibaren Bakü-Supsa Boru Hattı ile Karadeniz ve Türk Boğazlarından geçerek dünya pazarlarına ihraç edilmeye başlanmıştır.³⁴⁴ Azerbaycan petrollerini dünya pazarlarına açan ikinci alternatif güzergâh ise 2002 yılında inşasına başlanan ve 2006 yılında ilk petrolü Türkiye'nin Doğu Akdeniz kıyısında yer alan Ceyhan limanına ulaştıran BTC projesidir. Hem BTC hem de Bakü-Supsa Boru Hattı'nın devreye girmesiyle daha önce Rusya'nın Novorossiysk limanından Batılı ülkelere ulaşan Azerbaycan petrolü, Rusya'nın etkisinden uzak alternatif bir güzergâha kavuşmuştur.

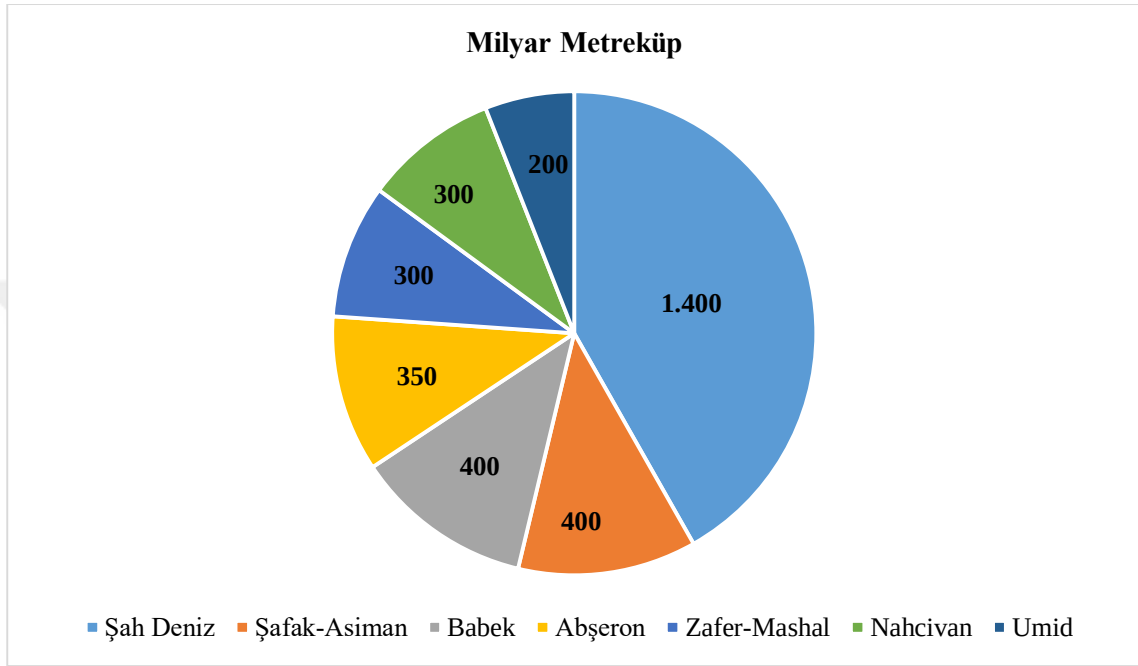
Petrol alanındaki tüm bu gelişmelerin dışında Azerbaycan, enerji üretim yatırımlarını, doğal gazı yönelik olarak genişletmiş ve yabancı yatırımların yönünü doğal gaz sahalarına kaydırmıştır. Doğal gaz sahalarındaki gelişmeler sayesinde, iç tüketimini 2007 yılına kadar Rusya'dan doğal gaz ithal ederek karşılamak zorunda olan Azerbaycan, bölgesinde önemli bir doğal gaz tedarikçisi ülke haline gelmiştir. Azerbaycan'ın bu yeni konumu, hem AB ülkeleri hem de komşu ülkelerin tedarikçi ülkeleri çeşitlendirme hedefi açısından stratejik bir fırsat ortaya çıkarmıştır. Yabancı yatırımlar sayesinde Azerbaycan'ın en zengin doğal gaz sahası olan Şah Deniz'de üretime geçilmesi ile Azerbaycan doğal gazı, Rusya güzergâhı dışında BTE ile ilk defa Batı yönünde Gürcistan üzerinden Türkiye'ye ulaştırılmıştır. Bu açıdan Gürcistan ve Azerbaycan'ın ortak sınıra sahip olması, bölgesel enerji politikaları açısından dengeleri değiştirmiş ve Hazar Bölgesi enerji kaynaklarının Batı pazarına taşınmasında Rusya'nın tekeli kırılmıştır.

SCP'nin kapasitesinin artırılması ve genişletilmesiyle BTE'nin bir adım daha ötesine geçen Azerbaycan, AB'nin enerji politikaları kapsamında öncelikli projelerden biri olan GGK'nın ana tedarikçisi ülke olma fırsatını da yakalamıştır. Rusya'nın ülke üzerindeki etkisini kırma ve dış pazarlara açılma konusunda oldukça kararlı olan Azerbaycan, enerji konusunda diğer Hazar Bölgesi ülkeleri ile karşılaştırıldığında politik olarak AB'ye en yakın ülke olmuştur. Bu kapsamda değerlendirmelere yer vermeden önce Azerbaycan'ın sahip olduğu doğal gaz rezervlerine, üretim, tüketim ve ihracat potansiyeline değinilecektir.

³⁴⁴ Toğrul İsmayıl, "Azerbaycan'ın Enerji Stratejisi ve Türkiye", *Yeni Türkiye Dergisi*, 2013, S. 54, s. 1453.

Hazar Bölgesi'nin önemli ülkelerinden birisi olan Azerbaycan'ın, enerji kaynakları açısından oldukça zengin olan Hazar Denizi'ne yaklaşık 1300 km kıyısı bulunmaktadır. Ülke hem Hazar Denizi'nde hem de kara sınırları içerisinde önemli doğal gaz rezervlerine sahiptir.

Grafik-11: Azerbaycan'ın Doğal Gaz Sahaları ve Rezerv Oranları

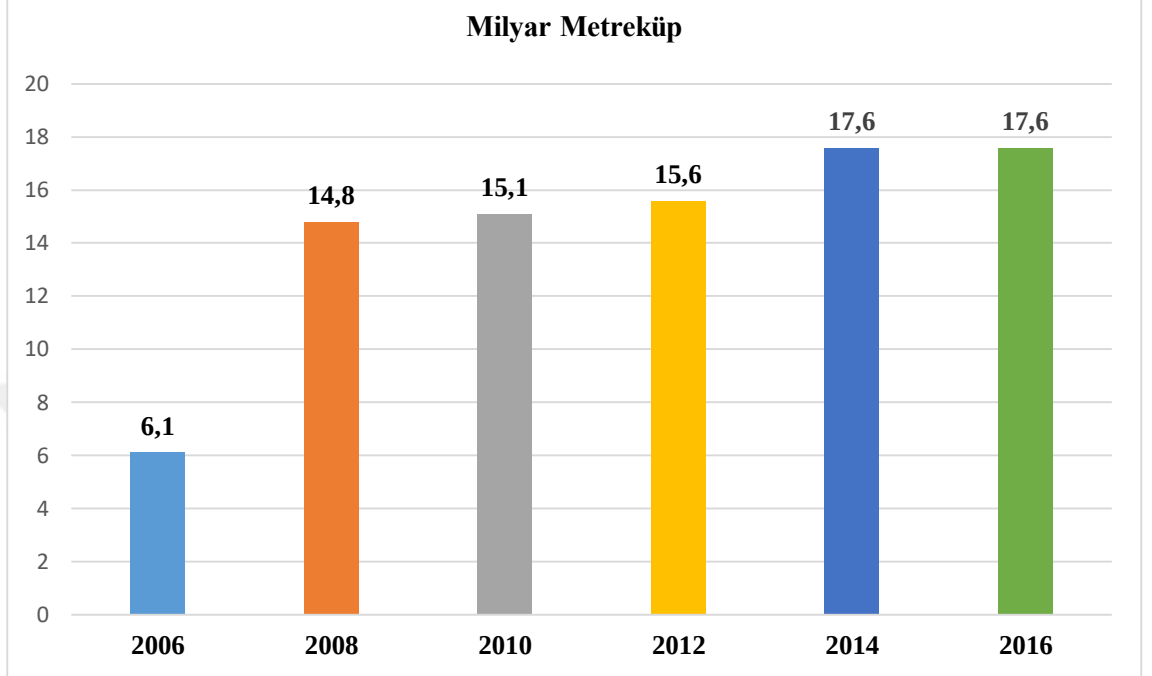

Kaynak: Efgan Nifti - Emin Akhundzada-Emin Danış,” Azerbaijan Energy Outlook”, Caspian Strategy Institute, 2014, s. 3.

Azerbaycan'ın sahip olduğu doğalgaz kaynakları bölgesel olarak dağınık bir yapıdadır. Grafik-11'de görülebileceği gibi 1,4 trilyon metreküp doğal gaz rezerviyle en zengin doğal gaz yatağı, Hazar Denizi'nde yer alan Şah Deniz sahasıdır. 2006 yılında üretim platformu kurularak, aynı yıl üretime geçen ve iki ayrı aşamadan oluşan Şah Deniz doğal gaz yatağı, dünyada önde gelen doğal gaz alanlarından biridir. Doğal gaz rezervleri açısından Şah Deniz sahasını sırasıyla, 400 milyar metreküp ile Şafak-Asiman ve Babek sahalari, 350 milyar metreküp ile Abşeron sahası, 300 milyar metreküp ile Zafer-Mashal ve Nahcivan sahalari ve 200 milyar metreküp ile Umid sahası izlemektedir. Bu sahalarda

toplam 3,35 trilyon metreküp³⁴⁵ kanıtlanmış doğal gaz rezervi bulunmaktadır. Bu oranın yeni keşfedilecek sahalarla birlikte 6 trilyon metreküpe ulaşacağı tahmin edilmektedir.³⁴⁶

Grafik-12: Azerbaycan'ın Doğal Gaz Üretimi

Kaynak: British Petroleum (2017), “BP Statistical Review Of World Energy June 2016”, 65th Edition, 2016, s. 28.

Azerbaycan, doğal gaz üretimi açısından yükselen bir trendde sahiptir. Özellikle Şah Deniz sahasının faaliyete geçişiyle üretim oranı da hissedilir bir şekilde artmıştır. 2006 yılında 6,1 milyar metreküp olarak gerçekleşen üretim, Şah Deniz sahasındaki ilk üretimin de etkisiyle 2010 yılında 14,8 milyar metreküpe yükselmiştir. 2010 yılından sonra yükselme seyrini devam ettiren üretimi, son olarak 2016 yılı verilerine göre 17,5 milyar metreküpe ulaşmıştır.³⁴⁷ Çok yakın bir dönemde üretimin, Şah Deniz sahasının ikinci aşamasında üretime geçilmesiyle 25 milyar metreküpe ulaşacağı tahmin edilmektedir.³⁴⁸ Ülkenin üretim kapasitesini genel olarak değerlendirdiğimizde

³⁴⁵ Bu rezerv miktarı tez kapsamına sıkça yararlanılan BP'nin istatistiklerinde belirtilen rakamın üzerindedir. Bunun temel sebebi ise verilerin alındığı çalışmada bu tahminlerde bulunan SOCAR'ın, BP'nin rezerv olarak kabul etmediği birçok kaynağı rezerv olarak kabul etmesidir.

³⁴⁶ Nifti - Akhundzada - Danış, *a.g.m.*, s. 3.

³⁴⁷ British Petroleum (2017), *a.g.m.*, s. 28.

³⁴⁸ Nifti - Akhundzada - Danış, *a.g.m.*, s. 4.

bağımsızlık sonrası düşen doğal gaz üretiminin, 1991'deki 8 milyar metreküp seviyeyi yakalayarak toparlandığı görülmektedir.³⁴⁹

Azerbaycan'ın doğal gaz tüketimi ise yatay bir seyir izlemektedir. Özellikle, 2006 yılında 9,1 milyar metreküp olan tüketim, 2016 yılı itibariyle 10,4 milyar metreküp olarak gerçekleşmiştir.³⁵⁰ Bu açıdan ülkedeki doğal gaz tüketim oranındaki artışın, gelişmekte olan ülkelerdeki artışla kıyaslandığında oldukça düşük olduğu görülmektedir.

Azerbaycan, iç tüketiminin düşük olması sebebiyle ürettiği doğal gazın büyük bir kısmını Türkiye, Gürcistan ve Rusya'ya ihraç etmektedir. 2007 yılında üretime başlamasıyla, 2014 yılına kadar Gürcistan'a 3,8 milyar metreküp, Türkiye'ye ise 27 milyar metreküp doğal gaz ihracatı gerçekleştirmiştir. TANAP'ın 2026 yılındaki yıllık 31 milyar metreküplük nihai hedefi düşünüldüğünde Azerbaycan'ın 2030 yılından sonra ihraç edeceği doğal gaz miktarının 40 milyar metreküpün üzerinde gerçekleşebileceği ön görülmektedir.³⁵¹

Azerbaycan'ın artan üretimine rağmen AB'de Azerbaycan doğal gazı ile sınırlı olan TANAP'ın ve genel anlamda GGK'nın doğal gaz taşıma kapasitesinin yeterliliğine yönelik bazı soru işaretleri bulunmaktadır. Bu yönde yapılmış açıklamalardan birinde Komisyon'un Enerji Komiseri Günther Oettinger, AB'nin ihtiyaçları düşünüldüğünde Azerbaycan'dan gelecek 10 milyar metreküp doğal gazın oldukça sınırlı olduğunu ifade etmiştir.³⁵² İlk bakışta bu değerlendirme, yıllık doğal gaz tüketimi yaklaşık 430 milyar metreküp olan AB geneli için doğru bir tespit olarak kabul edilebilir. Ancak Azerbaycan yetkililerinin projenin başlangıç kapasitesinin 20 milyar metreküpe arttırılabileceği yönündeki açıklamaları³⁵³ ve Şah Deniz sahasındaki üretimin arttırılmasına yönelik gelişmeler, TANAP'ın hacmi konusundaki endişeleri zayıflatmaktadır.

³⁴⁹ Aitor Ciarreta - Shahriyar Nasirov, "Analysis of Azerbaijan Oil and Gas Sector", *United States Association for Energy Economics Research Paper Series*, 2010, s.11.

³⁵⁰ British Petroleum (2017), *a.g.m.*, s. 29.

³⁵¹ Nifti - Akhundzada - Damiş, *a.g.m.*, s. 4.

³⁵² Anthony Livanios, "The Conundrum of The Southern Gas Corridor: What are The Risks for Europe and Azerbaijan?", *Institut Français Des Relations, Internationales*, 2013.

³⁵³ Yeniçağ, "TANAP'ta Kapasite Yüzde 100 Artacak", <http://www.yenicaggazetesi.com.tr/tanapta-kapasite-yuzde-100-artacak-106867h.htm> (30.11.2017).

Azerbaycan doğal gazının AB ülkelerin ulaştırılmasına aday tek proje GGK değildir. Bu kapsamda gündemde olan diğer bir boru hattı projesi, 14 Eylül 2010 tarihinde Azerbaycan, Gürcistan ve Romanya arasında imzalanan memorandum ile gündeme gelen Azerbaycan, Gürcistan, Romanya Enterkoneksiyonu'dur (AGRI). AGRI projesiyle Azerbaycan doğal gazının, Gürcistan'da LNG'ye dönüştürülerek Karadeniz'den Romanya'ya ulaştırılması hedeflenmektedir. LNG formu niteliğini taşıyan bu proje, Azerbaycan'ın doğal gaz taşıma güzergâhlarını çeşitlendirme ve alternatif ürün sunma isteğini karşılamaktadır.³⁵⁴ Ancak doğal gazın boru hatları yerine LNG'ye dönüştürülerek ihraç edilmesinin daha maliyetli bir yöntem oluşu, AGRI ile sağlanacak doğal gazın fiyatının son kullanıcılar açısından yüksek olacağı sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Bu açıdan AGRI, TANAP ile karşılaştırıldığında AB açısından ne kadar faydalı olacağı soru işaretleri taşımaktadır.

Azerbaycan'ın AB ülkelerine ulaşma arzusu, AB çevrelerinde de hem ekonomik hem de siyasi açıdan karşılık bulmaktadır. AB geliştirdiği birçok programla Azerbaycan'ın da dâhil olduğu bölge ülkeleri ile iş birliğini arttırmaya çalışmaktadır. Bu kapsamda AB, Azerbaycan ile ilişkilerini 1996 yılında imzalanan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması ve 2004 yılında Azerbaycan'ın taraf olduğu Avrupa Komşuluk Politikası kapsamında sürdürmektedir.³⁵⁵ Ayrıca Aralık 2008'de AB tarafından başlatılan Doğu Ortaklığı Programı, Azerbaycan ve AB arasındaki ilişkilerde önemli bir yere sahiptir. Doğu Ortaklığı Programı ile Azerbaycan, Gürcistan, Beyaz Rusya, Ermenistan, Ukrayna ve Moldova ile etkileşimin arttırılması hedeflenmektedir.³⁵⁶ AB, program kapsamında bölge ülkeleri ile daha güçlü bir Avrupa bağlılığını ve karşılıklı çıkarları hedeflemekte olup, insan hakları ve temel özgürlüklere saygı, demokrasi ve hukukun üstünlüğü, sürdürülebilir kalkınma ve pazar ekonomisi temelinde bu ülkelerle ilişkilerini geliştirmektedir. Bu açıdan enerji güvenliği de iş birliğini kolaylaştıracak ve derinleştirecek araçlar arasında yer almaktadır.³⁵⁷ Doğu Ortaklığı Programı kapsamında Mayıs 2009'da Prag'da gerçekleştirilen ilk toplantının gündemini, enerji alanında

³⁵⁴ İbrahimov, *a.g.m.*, s. 141.

³⁵⁵ Füsün Özerdem, "Avrupa Birliği Doğu Ortaklığı Programı ve Program Ülkelerinin Algıları", *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Ocak 2012, c. 3, S. 1, s. 18.

³⁵⁶ *a.g.m.*, s. 17.

³⁵⁷ *a.g.m.*, s. 18.

yapılabilecek iş birliği oluşturmuştur.³⁵⁸ Bu açıdan programa dâhil ülkeler arasında bulunan Azerbaycan'ın enerji konusunda oynayacağı rol, programın daha ilk toplantısında ortaya çıkmıştır.

AB'nin Azerbaycan ile olan ilişkileri, diğer bölge ülkeleri ile olan ilişkilerine göre daha farklı bir boyuta sahiptir. AB'nin Azerbaycan'ın ortaklık anlaşmasına aykırı eylemlerine karşı gösterdiği tepki, diğer ortaklık ülkeleri olan Gürcistan ve Ermenistan'ın eylemlerine karşı gösterdiği tepkiye göre daha hassas ve daha yumuşaktır. Bunda Azerbaycan'ın sahip olduğu enerji kaynaklarının önemli bir etkisi bulunmaktadır.³⁵⁹

Doğu Ortaklığı Programı dışında AB ve Azerbaycan arasındaki ilişkiler, 1996 yılında imzalanan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması üzerinden de yürütülmektedir. Son olarak Şubat 2017'de mevcut Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması'nı güncellemek için yeni bir müzakere süreci başlatılmıştır. Bu kapsamda AB Konseyi Başkanı Donald Tusk, enerji alanında stratejik ortaklık inşa etmek istedikleri Azerbaycan'ın Avrupa'nın enerji güvenliği ve enerji akışının çeşitliliği açısından önemli bir ülke olduğunu ve GGK'nın her iki taraf için de önceliğe sahip olduğunu vurgulamıştır.³⁶⁰

3.3. Türkmenistan

Azerbaycan'ın dışında Hazar Bölgesi'nde GGK için alternatif olabilecek tedarikçi ülkelerin başında Türkmenistan gelmektedir. Hem yüksek miktardaki doğal gaz rezervleri açısından hem de Hazar Bölgesi'nde sahip olduğu jeostratejik konumu sebebiyle dünya enerji tüketiminin önemli bir kısmını gerçekleştiren Çin ve Hindistan gibi Orta Asya ülkeleri ile Batıda AB ülkeleri açısından önemli bir tedarikçi ülkedir.

Doğal gaz kaynakları açısından İran, Rusya ve Katar'dan sonra en zengin dördüncü ülke olan Türkmenistan, 17,5 trilyon metreküp doğal gaz rezervine sahiptir. Bu miktar dünya doğal gaz rezervlerinin yaklaşık %10'una denk gelmektedir.³⁶¹

³⁵⁸ Özerdem, *a.g.m.*, s. 17.

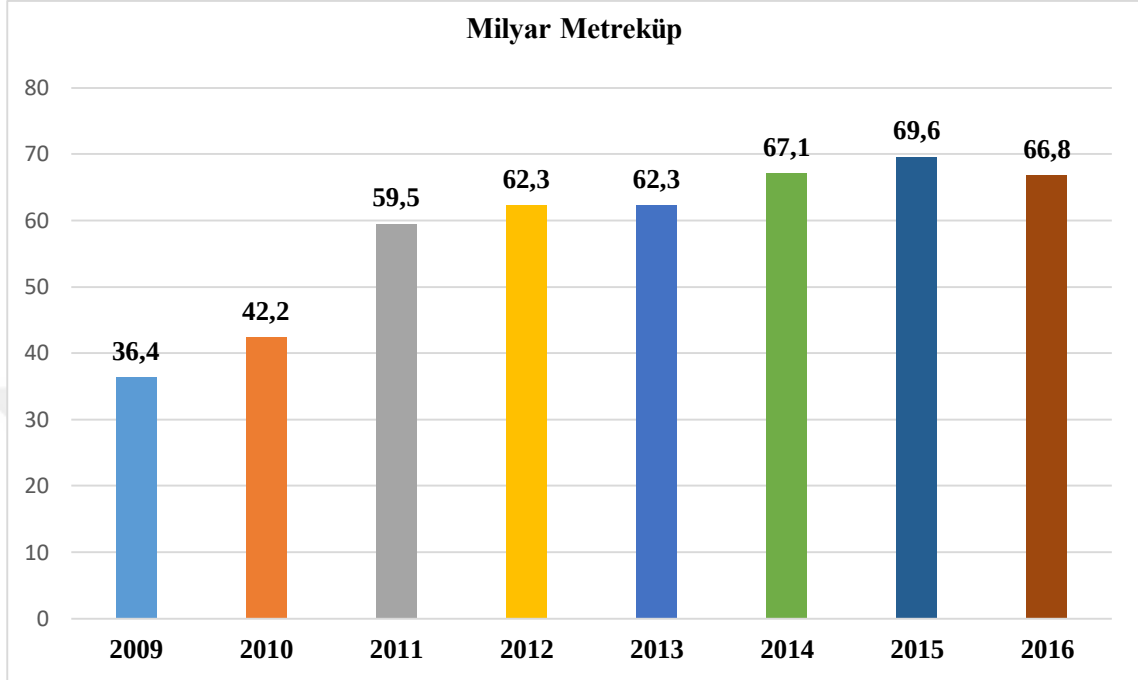
³⁵⁹ Seven Erdoğan, "Avrupa Birliği'nin Güney Kafkasya'daki Varlığı ve Çıkmazları", *Yeni Türkiye Dergisi*, 2015, Yıl:21, S. 75, s. 72.

³⁶⁰ Council of European Union, "Remarks by President Donald Tusk after his meeting with President of Azerbaijan Ilham Aliyev", <http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2017/02/06-tusk-remarks-president-azerbaijan-aliyev/>, (24.11.2017).

³⁶¹ British Petroleum (2017), *a.g.m.*, s. 26.

Türkmenistan, doğal gaz rezervleri açısından Kazakistan ve Azerbaycan ile karşılaştırılamayacak ölçüde zengin bir ülkedir.

Grafik-13: Türkmenistan'ın Doğal Gaz Üretimi

Kaynak: British Petroleum (2017), “BP Statistical Review Of World Energy June 2016”, 65th Edition, 2016, s. 28.

Doğal gaz üretimi ise devasa doğal gaz rezervleri ile karşılaştırıldığında oldukça sınırlı olsa da üretim hacmi, 2009 yılından itibaren artmaktadır. Grafik-13'te görülebileceği gibi 2009 yılında 36,4 milyar metreküp olan doğal gaz üretimi, 2016 yılında yaklaşık %80 artış göstererek 66,8 milyar metreküpe ulaşmıştır.³⁶² Üretimdeki bu hızlı artışın 2030 yılında 250 milyar metreküpe çıkarılması hedeflenmektedir.³⁶³

Türkmenistan'ın doğal gaz tüketimi ise 2016 yılında 29,5 milyar metreküp olarak gerçekleşmiştir.³⁶⁴ Bu rakamlar, ülkenin 40 milyar metreküpün üzerinde doğal gaz ihraç edebilecek potansiyele sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca 2030 yılı hedefi de düşünüldüğünde Türkmenistan'ın bölgede önemli bir tedarikçi ülke olarak varlığını devam ettireceği anlaşılmaktadır.

³⁶² British Petroleum (2017), *a.g.m.*, s. 28.

³⁶³ International Energy Agency (IEA), “Eastern Europe, Caucasus and Central Asia”, France, 2015, s. 304.

³⁶⁴ British Petroleum (2017), *a.g.m.*, s. 29.

Türkmenistan doğal gaz üretimini başta Çin olmak üzere Rusya ve İran'a ihraç etmektedir.³⁶⁵ Özellikle Rusya, 2009 yılına kadar Türkmenistan doğal gazının önemli bir kısmını, AB ülkelerine ihraç etmek üzere satın almıştır. Ancak 2008 yılında 40 milyar metreküp olan doğal gaz ithalatı hızla azalmış ve 2015 yılında 3 milyar metreküpe gerilemiştir.³⁶⁶ Rusya, 2016 yılında ise Türkmenistan'dan doğal gaz alımını tamamıyla durdurmuştur.³⁶⁷

Rusya'nın yarattığı boşluk ise kısa sürede Çin tarafından doldurulmuştur. Özellikle Türkmenistan'dan Çin'e ulaşan Orta Asya-Çin Doğal Gaz Boru Hattı'nın devreye girmesi ile Çin, Türkmenistan doğal gazının en büyük alıcısı haline gelmiş ve 2016 yılında Türkmenistan'ın doğal gaz üretiminin yaklaşık yarısını ithal etmiştir.³⁶⁸ İki ülke arasındaki bu doğal gaz ticaretinin ise 2020 yılına kadar 65 milyar metreküpe ulaşması beklenmektedir.³⁶⁹

Bölgesel anlamda önemli bir enerji gücü olarak değerlendirilen Türkmenistan'ın izlediği enerji politikası bağımsızlığı sonrası iki döneme ayrılmaktadır. İlki; Rusya'ya bağımlılığın devam ettiği ve doğalgaz ihracatının önemli bir kısmının Rusya üzerinden gerçekleştirildiği Saparmurat Türmenbaşı dönemidir. İkincisi ise; Rusya'nın etkisinin kırılmaya çalışıldığı ve Rusya topraklarının dışından geçen boru hattı projelerinin geliştirildiği, bağımsızlık sonrası ikinci dönemi başlatan Gurbanguli Berdimuhamedov dönemidir.³⁷⁰ Bu dönemde açılım politikası uygulayan Türkmenistan Çin, ABD, AB, Rusya ve Orta Asya'daki diğer devletlerle diplomatik ilişkiler geliştirmeye başlamış ve başta Çin gibi komşu ülkeler ve Batı pazarları olmak üzere dünya pazarlarına açılmayı hedefleyen politikalar geliştirmiştir.³⁷¹

³⁶⁵U.S. Energy Information Administration, "Turkmenistan", <https://www.eia.gov/beta/international/analysis.cfm?iso=TKM>, (25.11.2017).

³⁶⁶Stratfor, "Turkmen Natural Gas Exports to Select Countries", <https://www.stratfor.com/image/new-customer-turkmen-natural-gas>, (25.11.2017).

³⁶⁷The Diplomat, "Russia's Gazprom Stops Buying Gas From Turkmenistan", 2016, <http://thediplomat.com/2016/01/russias-gazprom-stops-buying-gas-from-turkmenistan/>, (25.11.2017).

³⁶⁸ British Petroleum (2017), *a.g.m.*, s. 28, 34.

³⁶⁹ Yufeng Yang, "China's Natural Gas Imports and Prospects" *Energy Research Institute, National Development and Reform Commission*, China, 2014, s. 9-10.

³⁷⁰ Elnur İsmayılov - Türkan Budak, "Bağımsızlık Sonrası Türkmenistan'ın Enerji Politikası", *Bilge Strateji*, 2014, c. 6, S. 11, s. 32.

³⁷¹ *a.g.m.*, s. 30, 32.

Petrol ve doğal gaz sahalarına yönelik yatırımların geliştirilmesi, enerji sektöründeki yabancı yatırımların arttırılması ve ihracat güzergâhlarının çeşitlendirilmesi, Türkmenistan'ın bağımsızlık sonrası enerji politikasının temelini oluşturmuştur.³⁷² Bu kapsamda Türkmenistan yabancı yatırımları ülkeye çekmede başarılı olmuş ve özellikle 2009 yılında Rusya ile yaşadığı doğal gaz krizi³⁷³ sonrası, dünyanın en uzun boru hattı olarak anılan Orta Asya-Çin Doğal Gaz Boru Hattı'nın inşasına başlamıştır.³⁷⁴

Ancak Türkmenistan, Orta Asya-Çin Doğal Gaz Boru Hattı'nın tamamlanmasına ve Çin'e ihracatının artmasına rağmen enerji pazarlarının ve ihracat güzergâhlarının çeşitlendirilmesi açısından istenilen başarıyı sağlayamamıştır. Özellikle son dönemdeki doğal gaz ticareti dikkate alındığında, Rusya'nın doğal gaz alımını tamamıyla durdurduğu ve hedef pazarlar arasında ağırlıklı olarak Çin ile ticaretin geliştirildiği görülmektedir. Bu açıdan Çin'in doğal gaz ithalatındaki payı dikkate alındığında, Türkmenistan açısından tek bir tüketici ülkeye ve enerji pazarına bağımlılığın ortaya çıktığı³⁷⁵ ve Türkmenistan'ın doğal gaz talep güvenliği riski ile karşı karşıya olduğu anlaşılmaktadır.

Talep bağımlılığının tehlikesinin ve enerji kaynaklarının ekonomik kalkınmasındaki rolünün farkında olan Türkmenistan, özellikle Çin'e olan talep bağımlılığı riskini azaltmak için hem Orta ve Güney Asya ülkelerine hem de Batılı ülkelere, doğal gaz ihraç edebilmek için enerji nakil hatlarına yönelik yatırımlarını arttırmıştır.³⁷⁶ Bu kapsamda Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan Doğal Gaz Boru Hattı ile Orta ve Güney Asya ülkelerine doğal gaz ihraç edilmesi planlanmıştır. Ancak bu hattın, Türkmenistan'daki kısmının inşasına 2015 yılında başlanmasına rağmen Afganistan'daki savaş nedeniyle inşa çalışmalarında gecikmeler yaşanmaktadır.³⁷⁷

³⁷² International Energy Agency, "Eastern Europe, Caucasus and Central Asia", 2015, s. 310

³⁷³ Türkmenistan'dan Rusya'ya ulaşan doğalgaz boru hattında Nisan 2009'da patlama meydana gelmiş ve Türkmenistan, patlamadan dolayı Rusya'yı sorumlu tutmuştur. Rusya'yı, azalan talep nedeniyle Türkmenistan doğal gaz alımını durdurmak için gaz akışına engel olmak ile suçlamıştır.

³⁷⁴ İsmayilov - Budak, *a.g.m.*, s. 33.

³⁷⁵ Eurasianet, "Turkmenistan: Seeking New Markets to Check Dependency on China", <http://www.eurasianet.org/node/70801>, (25.11.2017).

³⁷⁶ The Jamestown Foundation, "Turkmenistan Diversifies Its Gas Export To Reduce Reliance On China", <http://oilprice.com/Latest-Energy-News/World-News/Turkmenistan-Diversifies-Its-Gas-Exports-To-Reduce-Reliance-On-China.html>, (25.11.2017).

³⁷⁷ International Energy Agency, "Eastern Europe, Caucasus and Central Asia", 2015, s. 319.

Türkmenistan, Orta Asya enerji pazarı dışında, hem Batı pazarlarına açılmasını sağlayacak hem de ülke içi doğal gaz alt yapısını geliştirecek projeleri de hayata geçirmeyi hedeflemektedir. Özellikle 2015 yılında Türkmenistan'ın doğu sınırları içinde yer alan Galkınış enerji sahasındaki doğal gazı, Hazar Denizi kıyılarına taşıyan Doğu-Batı Doğal Gaz Boru Hattının inşası tamamlanmıştır.³⁷⁸ Bu kapsamda Türkmenistan, batı yönünde inşa ettiği bu hat ile özellikle Türkiye ve AB enerji pazarına erişim sağlama noktasında önemli bir altyapı gereksinimi de karşılamıştır.

Harita-10: Trans Hazar Doğal Gaz Boru Hattı

Kaynak: Niqnaq Wordpress, The Threat of War Over The Trans-Caspian Pipeline in This Has Been Debunked

Türkmenistan doğal gazının GGK'ya eklenmesini ve Batı pazarlarına ulaştırılmasını hedefleyen girişimlerin başında ise daha önce değinildiği gibi Trans Hazar Doğal Gaz Boru Hattı Projesi gelmektedir. Proje için ilk adım, Türkiye ve Türkmenistan arasında 29 Ekim 1998 tarihinde yapılan anlaşma ile atılmıştır.³⁷⁹ Ancak proje istenilen hızda ilerleyememiştir. Son yıllarda Azerbaycan ve AB yetkilileri, projenin hayata geçirilebilmesi için bazı girişimlerde bulunmuş ve Azerbaycan, Türkmenistan ve AB yetkilileri arasında çeşitli görüşmeler yapılmıştır. Fakat İran ve Rusya'nın Hazar Denizi'nin kullanılmasını engellemeye yönelik çabaları nedeniyle Trans Hazar Doğal

³⁷⁸ U.S. Energy Information Administration, "Turkmenistan", <https://www.eia.gov/beta/international/analysis.cfm?iso=TKM>, (25.11.2017).

³⁷⁹ Elnur Soltan, "Türkmenistan ve Rusya: "Gaz" Üzerine Kurulan İlişkiler", *Avrasya Dosyası*, 2001, c. 7, S. 2, s. 195.

Gaz Boru Hattı henüz hayata geçirilememiştir.³⁸⁰ Her iki ülkenin de Trans Hazar Doğal Gaz Boru Hattı'na karşı çıkışı, sadece Hazar Denizi'nin kullanımına ilişkin çekincelerine bağlı değildir. Bunun dışında kendilerine rakip olarak gördükleri Türkmenistan, Kazakistan ve Azerbaycan'ın Batı pazarlarına erişimine engel olmayı istemektedirler.³⁸¹

Projenin önündeki bir diğer engel ise Hazar Denizi'nin statüsü sorununa ilişkin bağımsız oldukları tarihten başlayarak devam eden Azerbaycan ve Türkmenistan arasındaki rekabettir. Diğer bölge ülkelerinin Hazar Denizi'ndeki tezleri dışında Azerbaycan ve Türkmenistan, Hazar Denizi'nin enerji kaynaklarına sahip olma konusunda rekabet içerisinde. ³⁸² Ayrıca Türkmenistan'ı, Azerbaycan'a bağlayacak doğal gaz boru hattının, yabancı yatırımlar açısından Azerbaycan'ı olumsuz etkileme ihtimali de bulunmaktadır. Türkmenistan'ın Azerbaycan'a oranla daha zengin enerji kaynaklarına sahip olması, yabancı yatırımların önemli bir kısmının Türkmenistan'da toplamasını sağlayacak ve bu durumda Azerbaycan sadece transit ülke konumunda kalacaktır. ³⁸³

Tüm bu engellemeler, itilaflar ve çekinceler, projenin gerçekleşmesinin önünde engel olarak belirse de projenin hayata geçirilmesi konusunda tarafların çabaları devam etmektedir. 19 Temmuz 2017 tarihinde Bakü'de Türkiye, Azerbaycan ve Türkmenistan Dışişleri Bakanları, başta enerji olmak üzere çeşitli konularda iş birliğinin tartışıldığı üçlü toplantıların dördüncüsünü gerçekleştirmiştir. Bu kapsamda özellikle enerji alanında iş birliğinin geliştirilmesi yönünde kararlar alınmıştır. ³⁸⁴ Ayrıca daha önce değinildiği gibi Rusya, İran, Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan arasında Hazar Denizi'nin hukuki statüsünün belirlenmesine yönelik toplantılar her yıl düzenli olarak yapılmaktadır. Nihai çözüm sağlanamasa da devam eden görüşmeler, taraflar arasında enerji diyalogunun

³⁸⁰ İran Turkish Radio, "Azerbaycan Cumhuriyetinin Trans Hazar Boru Hattını İnşa Etme Hazırlığı", <http://turkish.irib.ir/guncel-yazilar/siyasi-yorumlar/item/315266-azerbaycan-cumhuriyetinin-trans-hazar-boru-hatti-inşa-etme-hazırlığı> (25.11.2017).

³⁸¹ Karagöl - Kaya, a.g.m., s. 22.

³⁸² Tuğçe Varol, "Türkiye Türkmen Gazını Ancak Uzaydan Alabilir", *21.Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, 2012, <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/enerji-ve-enerji-quvenligi-arastirmalari-merkezi/2012/09/24/6741/turkiye-turkmen-gazini-ancak-uzaydan-alabilir>, (25.11.2017).

³⁸³ a.g.m.

³⁸⁴ Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi (Türksam), "Kardeşler Buluştu... Türkiye – Azerbaycan – Türkmenistan Bir Arada!", <http://www.turksam.org/tr/haberin-yorumu-detay/1440-kardesler-bulustu-turkiye-azerbaycan-turkmenistan-bir-arada>, (21.11.2017).

sürdüğünü ve Trans Hazar Doğal Gaz Boru Hattı'nın geleceği açısından hala umutların canlı olduğunu göstermektedir. Ayrıca Galkınış enerji sahasındaki doğal gazı Hazar Denizi'ne taşıyacak boru hattını inşa edilmesi de Türkmenistan'ın Batı pazarlarına açılma noktasında istekliliğini ortaya koymaktadır.

AB açısından bir değerlendirme yapıldığında ise 17,5 trilyon metreküp doğal gaz rezervi ile Türkmenistan, Azerbaycan ve Kazakistan'a göre enerji potansiyeli açısından daha önemli bir tedarikçi ülkedir. Türkmenistan'ın enerji potansiyelinin farkında olan AB, 2008 yılında Türkmenistan ile enerji tedarik güzergâhlarının çeşitlendirilmesini de kapsayan Enerji Alanında İşbirliği Mutabakat Zaptı'nı imzalamıştır.³⁸⁵ Ancak AB ve Türkmenistan arasında enerji alanındaki ilişkiler, bazı siyasi engeller nedeniyle istenilen seviyede geliştirilememiştir. Özellikle Türkmenistan'da yaşanan insan hakları ihlalleri, demokrasi eksikliği, basın özgürlüğünün olmaması ve mevcut hükümet tarafından muhaliflere baskı uygulanması, AB ve Türkmenistan arasındaki enerji diyalogunun gelişmesine engel olmaktadır. Bu nedenle AB'nin Türkmenistan ile 1998 yılında imzaladığı Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması, Avrupa Parlamentosu'nun karşı çıkışı nedeniyle hala yürürlüğe girememiştir.³⁸⁶

AB ülkeleri için Türkmenistan'ın alternatif tedarikçi ülke olma ihtimali, AB pazarında Rusya'nın karşısına yeni bir Asyalı rakibin çıkmasına sebep olurken Batı pazarlarına açılma konusunda Hazar Bölgesi'ndeki diğer doğal gaz zengini ülkeleri de cesaretlendirecektir.³⁸⁷ Bu kapsamda Türkmenistan'ı Kazakistan'ın takip etmesi beklenmektedir. Böylece Rusya'nın Batı pazarındaki rakipleri artacak ve dış politikada AB ülkelerine karşı kullandığı doğal gaz kartı zayıflayacaktır. Türkmenistan, Kazakistan ve Azerbaycan'ın AB enerji pazarına girme tehlikesinin farkında olan Rusya, bölgeselleşmeyi hızlandırmak, Trans Hazar Doğal Gaz Boru Hattı'nın önündeki en büyük engel olan Hazar Denizi'nin statüsü sorununun çözümünü ertelemek ve Azerbaycan'ın

³⁸⁵ European Union External Action, "EU-Turkmenistan Relations", 2016, https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage_en/4077/EU-Turkmenistan%20relations, (25.05.2017).

³⁸⁶ Alena Zieniewicz, "The External Dimension of The EU Energy Security", *Yearbook of Polish European Studies*, 2010, S.13, s. 233

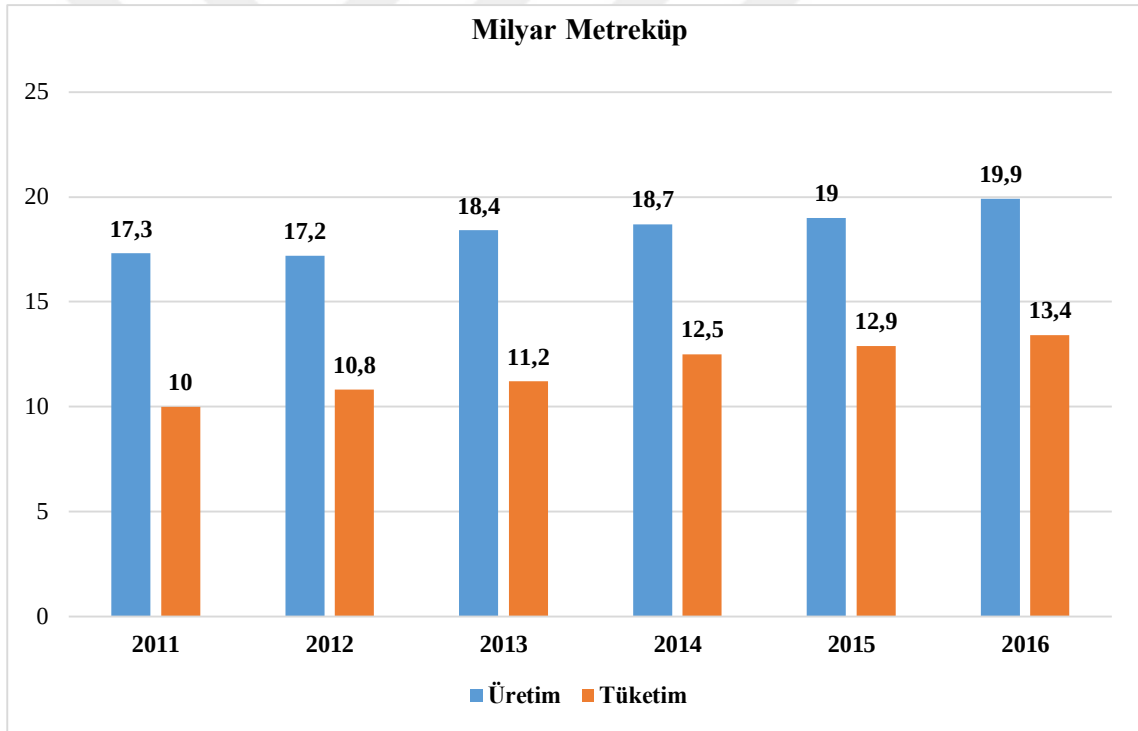
³⁸⁷ Tuğçe Varol Sevim, "Importance of TANAP in Competition Between Russia and Central Asia", *International Journal of Energy Economics and Policy*, 2013, V. 3, N. 4, s. 357.

tüm doğal gazını satın alarak Hazar Bölgesi doğal gaz hareketliliğini kontrol altında tutmak gibi çeşitli politikalara başvurmaktadır.³⁸⁸

3.4. Kazakistan

Hazar Bölgesi'nde Azerbaycan ve Türkmenistan dışında doğal gaz rezervine sahip diğer bir bölge ülkesi de Kazakistan'dır. Toplam doğal gaz rezervleri 1 trilyon metreküp³⁸⁹ olan Kazakistan'ın doğal gaz rezervlerinin çoğu ülkenin batısında Karaçaganak (%48), Kashagan (%12), Tengiz (%12) ve Imashevskoe (7) kesimlerinde yoğunlaşmakta ve üretiminin % 90'ından fazlası Karaçaganak ve Tengiz rezerv alanlarından elde edilmektedir.³⁹⁰

Grafik-14: Kazakistan'ın Doğal Gaz Üretimi ve Tüketimi

Kaynak: British Petroleum (2017), “BP Statistical Review Of World Energy June 2016”, 65th Edition, 2016, s. 28, 19.

Kazakistan'ın doğal gaz üretimi yatay bir seyir izlemektedir. Üretimin en üst seviyeye ulaştığı 2016 yılında gerçekleştirilen doğal gaz üretimi yaklaşık 20 milyar

³⁸⁸ Sevim, *a.g.m.*, s. 357.

³⁸⁹ British Petroleum (2017), *a.g.m.*, s. 28.

³⁹⁰ U.S. Energy Information Administration, “Kazakhstan Analysis”, 2015, s. 8.

metreküptür. Ancak 2030 yılına kadar 40 milyar metreküpe yükseleceği tahmin edilmektedir.³⁹¹ 2010 yılından itibaren artmakta olan doğal gaz tüketimi ise 2016 yılında 13,4 milyar metreküp olarak gerçekleşmiştir.³⁹² Bu oranlar Kazakistan'ın doğal gaz üretiminin %70'ini tükettiğini, ancak doğal gaz ihraç edebilecek bir potansiyeli sürdürdüğünü göstermektedir.

Tedarikçi ülke pozisyonuna rağmen Kazakistan, belirli dönemlerde doğal gaz ithal etmek zorundadır. Bu durumun temel nedeni ise ülkenin batısında yer alan üretim merkezleri ile diğer bölgelerde yer alan tüketim merkezleri arasındaki alt yapı yetersizliği nedeniyle doğal gaz transferinin yapılamamasıdır.³⁹³ Bu bölgelerin doğal gaz talebi ise Türkmenistan ve Özbekistan'dan ithal edilen doğal gaz ile karşılamaktadır.³⁹⁴

Kazakistan'ın enerji politikaları incelediğinde genelde Rusya'nın etkisinde şekillendiği görülmektedir. SSCB dağıldıktan sonra Rusya, eski gücüne sahip olmamasına rağmen yakın çevre politikası kapsamında kendisinden ayrılan bölge ülkelerini kontrol etme arzusunu devam ettirmiş ve özellikle enerji alanında bölge ülkeleri üzerindeki baskısını arttırmıştır. Rusya, enerji nakil hatlarının kendi toprakları üzerinden geçmesini fırsata çevirerek ve bölge ülkeleri ile uzun dönemli enerji anlaşmaları imzalayarak bu ülkeleri kendi kontrolünde tutmaya çalışmaktadır. Bu kapsamda Kazakistan'dan Rusya'ya ihraç edilen doğal gaz miktarının arttırılmasına yönelik anlaşmalar yapılmıştır.³⁹⁵

Kazakistan ve Rusya arasındaki iş birliği Putin dönemiyle daha da derinleşmiştir. 2002 yılında her iki ülke, kendi enerji şirketleri olan Gazprom ve KazMunayGaz ortaklığında Kazakistan'a ait doğal gazı iç ve dış pazarlara taşıyacak KazRosGaz isimli

³⁹¹ Frank Umbach - Slawomir Raszewski, "Strategic Perspectives for Bilateral Energy Cooperation Between The EU and Kazakhstan", Konrad Adenauer Stiftung, s. 52. http://www.kas.de/wf/doc/kas_18485-1442-1-30.pdf?160224092933, (30.11.2017).

³⁹² British Petroleum (2017), *a.g.m.*, s. 29.

³⁹³ Umbach - Raszewski, *a.g.m.*, s. 51.

³⁹⁴ U.S. Energy Information Administration, "Kazakhstan Analysis", 2015, s. 9, http://www.eia.gov/beta/international/analysis_includes/countries_long/Kazakhstan/kazakhstan.pdf, (20.01.2015).

³⁹⁵ Sina Kısacık, "Kazakistan'ın Enerji Politikasında Rusya'nın Vazgeçilmez Konumu", *Uluslararası Politika Akademisi*, 2013.

bir enerji şirketi kurmuştur.³⁹⁶ Rusya ve Kazakistan arasındaki iş birliği, kısa sürede etkisini göstermiş ve Kazakistan, doğal gaz ihracatının neredeyse tamamını Rusya'ya gerçekleştirmiştir.³⁹⁷ Rusya'nın enerji politikalarının başarısı olarak da değerlendirilecek bu durum, Kazakistan'ın Rusya'nın doğal gaz ithalatına tamamıyla bağımlı olduğunu ve enerji talep güvenliği riski ile karşı karşıya olduğunu da göstermektedir.

Mevcut enerji anlaşmaları dışında Şanghay İşbirliği Örgütü'ne de üye olan Rusya ve Kazakistan arasındaki iş birliğinin gelişiminde Avrasya Ekonomik Birliği de rol oynamaktadır. Bu kapsamda Rusya, Belarus ve Kazakistan arasında 1 Ocak 2015 tarihi itibarıyla yürürlüğe giren Avrasya Ekonomik Birliği anlaşmasıyla mal, iş gücü ve hizmetlerin serbest dolaşımının yanı sıra enerji ürünlerine yönelik bir ortak pazarın oluşturulması hedeflenmiştir.³⁹⁸ Her iki ülke arasındaki enerji iş birliği anlaşmaları ve başta ekonomi olmak üzere çeşitli alanlarda entegrasyonu hedefleyen girişimler düşünüldüğünde, Kazakistan'ın Rusya'dan ne kadar bağımsız bir enerji politikası izleyebileceği önemli bir soru işareti olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kazakistan doğal gazının halen Rusya'ya ait eski enerji nakil hatları üzerinden dış pazarlara taşınıyor olması ve bu nedenle enerji ihracatından elde ettiği gelirin azalıyor olması, Kazakistan'ı Rusya devre dışı bırakacak enerji nakil hatlarına yönlendirmektedir.³⁹⁹ Bu kapsamda AB ülkelerine erişim sağlamak amacıyla Azerbaycan üzerinden GGK'ya dâhil olma seçeneği, alternatif bir güzergâh olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer bir seçenek ise başta Çin olmak üzere Orta Asya ülkeleri ile bağlantı sağlayacak alternatif boru hatlarının inşasıdır.⁴⁰⁰

Kazakistan ise dış pazarlara açılma konusunda öncelikle yakın coğrafyasını tercih etmekte ve özellikle Çin'in petrol ihtiyacının yanı sıra doğal gaz talebini de karşılamayı hedeflemektedir. Bu kapsamda Kazakistan ve Çin arasında 1997 yılında varılan anlaşma

³⁹⁶KazRosGaz Website, "The Basic Milestones in History of The Company", <http://kazrosgas.org/eng/about-company/the-basic-milestones-in-history-of-the-company/>, (21.11.2017).

³⁹⁷ British Petroleum (2017), *a.g.m*, s. 34.

³⁹⁸Yeniçağ, "Rusya'nın Alternatifi Tanap ve Akdeniz", <http://www.yenicaggazetesi.com.tr/rusyanin-alternatifi-tanap-ve-akdeniz-97823h.htm>, (21.01.2016).

³⁹⁹ Kerim Has, "Orta Asya'nın Bölgesel Dinamikleri Çerçevesinde Rusya-Kazakistan İlişkileri", *Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu*, Analiz No:23, 2013, s. 13.

⁴⁰⁰ *a.g.m.*, s. 13.

sonucu, Kazakistan-Çin Petrol Boru Hattı 2006 yılında devreye girmiş ve 2017 yılına kadar Kazakistan'dan Çin'e 100 milyon ton petrol ihraç edilmiştir.⁴⁰¹ Ayrıca her iki ülke petrol alanındaki bu iş birliğini kısa sürede doğal gaz alanına taşımayı başarmıştır. Bu kapsamda 2008 yılında Çin ile Kazakistan arasında Orta Asya-Çin Doğal Gaz Boru Hattına bağlanması planlanan Beyneu-Shymkent Boru Hattının inşasıyla ilgili bir anlaşma imzalanmış ve bu hattın inşasına 2011 yılında başlanmıştır.⁴⁰² Nisan 2017 itibariyle faaliyete başlayan boru hattı ile Çin'e yılda 60 milyar metreküp doğal gaz ihraç edilmesi hedeflenmektedir.

Kazakistan ve Çin arasında kurulmakta olan enerji ilişkileri birçok açıdan önem taşımaktadır. Çin ve diğer bölge ülkeleri ile geliştirilen enerji projeleri, öncelikle enerji kaynaklarının Rusya dışında alternatif güzergâhlar üzerinden dış pazarlara taşınmasının önünü açmaktadır. Bu açıdan Kazakistan'ın Rusya'ya olan bağımlılığı azalırken ülke ekonomisinin Rusya'nın ithalatına olan bağımlılığı da dengelenmektedir. Ayrıca Çin ve Kazakistan arasındaki boru hattının başarısı, gelecekte Batı pazarlarına erişilmesi ve alternatif enerji nakil hatlarının geliştirilmesi açısından teşvik edici bir role de sahiptir.⁴⁰³

Kazakistan, Rusya ve Çin'in dışında AB ile de ilişkilerini geliştirmektedir. AB ile arasındaki enerji ticareti daha çok petrol ve nükleer enerji alanında gelişmektedir. Bu kapsamda Kazakistan, petrol üretiminin yaklaşık %70'ini AB ülkelerine ihraç etmektedir. Ayrıca Kazakistan büyük miktarda uranyum rezervleri sayesinde AB'nin nükleer enerji endüstrisi açısından en önemli tedarikçi ülkedir.⁴⁰⁴ AB de doğal gaz arz güvenliğinin sağlanması ve tedarik kaynaklarının çeşitlendirilmesi açısından Kazakistan'ı, en az Türkmenistan ve Azerbaycan kadar önemli bir ülke olarak görmekte ve GGK'ya dâhil

⁴⁰¹ Omirbek Hanayi, "Kazakistan –Çin İlişkilerinin Siyasi ve Ekonomik Açısından Analizi", *Ahmet Yesevi Üniversitesi Avrasya Araştırma Enstitüsü*, 2017, <http://eurasian-research.org/tr/research/comments/international-relations/kazakistan-çin-ilişkilerinin-siyasi-ve-ekonomik-açidan>, (30.11.2017).

⁴⁰² Michael Ratner, vd., "Europe's Energy Security: Options and Challenges to Natural Gas Supply Diversification", *Congressional Research Service*, 2013, s. 21.

⁴⁰³ Gökçen Ekici, "Türkistan'da Mevzi Savaşları ve Enerji", *Gökbayrak Dergisi*, 2007, s. 78, http://www.gokbayrak.com/dergi_oku.asp?id=47&sid=929, (21.01.2016).

⁴⁰⁴ European Union External Action, "Kazakhstan and The EU", https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/1367/kazakhstan-and-eu_en#Energy+relations, (30.11.2017).

etmeyi hedeflemektedir.⁴⁰⁵ AB'nin bu yöndeki çabalarının en temel göstergelerinden birisi, 13 Ocak 2011 tarihinde Azerbaycan ve AB arasında imzalanan GGK beyanatında Azerbaycan'ın dışında bölgedeki diğer ülkelere de değinilerek Hazar Bölgesi'nin önemine vurgu yapılmış olmasıdır.⁴⁰⁶

AB tarafından sürdürülmekte olan bir diğer girişim ise AB ile Kazakistan arasındaki Geliştirilmiş İşbirliği ve Ortaklık Anlaşması'dır. Bu kapsamda müzakereler 2014 yılında tamamlanmış ve anlaşma 21 Aralık 2015 tarihinde imzalanmıştır.⁴⁰⁷ AB, bu anlaşma ile Kazakistan ile politik, ekonomik ve insani iş birliğinin yanı sıra enerji iş birliğini kurmayı hedeflemektedir.⁴⁰⁸ Özellikle enerji alanında karşılıklı çıkarlara dayalı olarak enerji güvenliğinin sağlanması için sürdürülebilir ve etkili bir iş birliğinin geliştirilmesi hedeflenmektedir. Bu kapsamda petrol ve doğal gaz sektöründe enerji kaynaklarının çıkarılmasının ve enerji ticaretinin arttırılmasının yanı sıra enerji pazarlarının ve enerji altyapısının geliştirilmesi için koşulların yaratılması planlanmaktadır.⁴⁰⁹

Kazakistan doğal gazının, Rusya'yı devre dışı bırakacak şekilde AB ülkelerine ulaşması için en uygun seçeneklerden biri GGK'dır. Bu amaçla öncelikle Hazar Denizi üzerinden Azerbaycan'a erişim sağlanmalıdır. Fakat bu yöndeki çalışmalar, benzer şekilde Rusya'nın Türkmenistan ile ilgili dile getirdiği çekinceler nedeniyle engellenmektedir. Rusya, Hazar Denizi'nin statüsünü ve bölgeden geçirilecek boru hattının olumsuz çevresel etkilerini bahane etmektedir. Rusya'nın bu tutumu, aynı

⁴⁰⁵ Gulmira Rzayeva, "Azerbaijan and Energy Security of Europe: Balancing National Priorities and International Commitments", *Caspian Report*, Spring 2013, s.105.

⁴⁰⁶ Vahap Taşkan, "Güney Gaz Koridoru: Yeni Enerji Düzeninde Avrupa Enerji Güvenliği, Rusya, Türkiye ve Güney Kafkasya Üzerine Oyun Teorik Uygulama", *EY International Congress on Economics I*, Ankara, 2013, s. 6.

⁴⁰⁷ European Union External Action, "EU-Kazakhstan Relations", https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage_en/4076/EU-Kazakhstan%20relations, (30.11.2017).

⁴⁰⁸ Eldar Latypov, "Caspian Sea Littoral States Perspectives on The Southern Gas Corridor, EU Cooperation and Chinese Dominance", *Natural Gas World*, <https://www.naturalgasworld.com/azerbaijan-turkmenistan-kazakhstan-southern-corridor-eu-cooperation-china>, (22.11.2017).

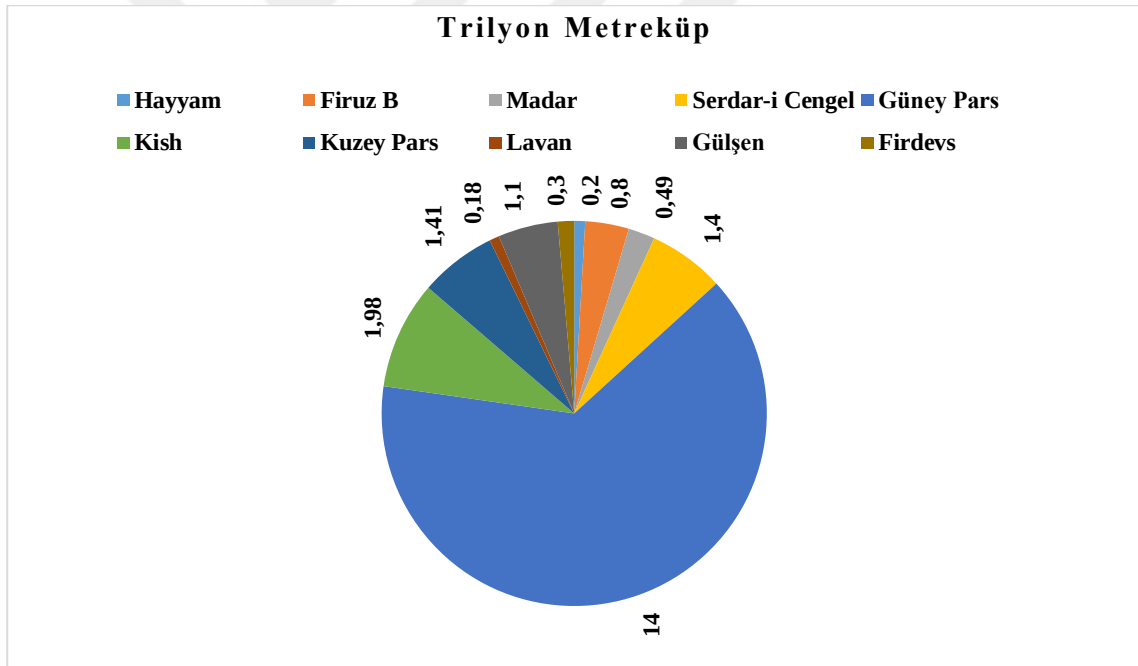
⁴⁰⁹ European Union External Action, "EU-Kazakhstan Relations", https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage_en/4076/EU-Kazakhstan%20relations, (30.05.2017).

zamanda GGK'ya doğal gaz sağlama anlamında Türkmenistan, Kazakistan ve Azerbaycan arasında olası bir iş birliğini de önlemeye yöneliktir.⁴¹⁰

3.5. İran

Hazar Bölgesi'nde GGK'ya doğal gaz sağlayabilecek rezerv sahibi diğer bir ülke, Türkiye'nin komşusu durumunda bulunan İran'dır. İran, Türkiye ile aynı sınırları paylaşan bir ülke olarak diğer Hazar Bölgesi ülkelerine göre Türkiye açısından farklı bir konuma sahiptir. Daha öncede ifade edildiği gibi İran, doğal gaz kaynakları açısından 33,4 trilyon metreküp rezervi ile dünyanın en zengin ülkesidir. Doğal gaz rezervlerinin yaklaşık % 40'ı, Basra Körfezi'nin orta kısmında yer alan Güney Pars sahasında bulunmaktadır.⁴¹¹

Grafik-15: İran'ın Doğal Gaz Sahaları ve Rezerv Oranları

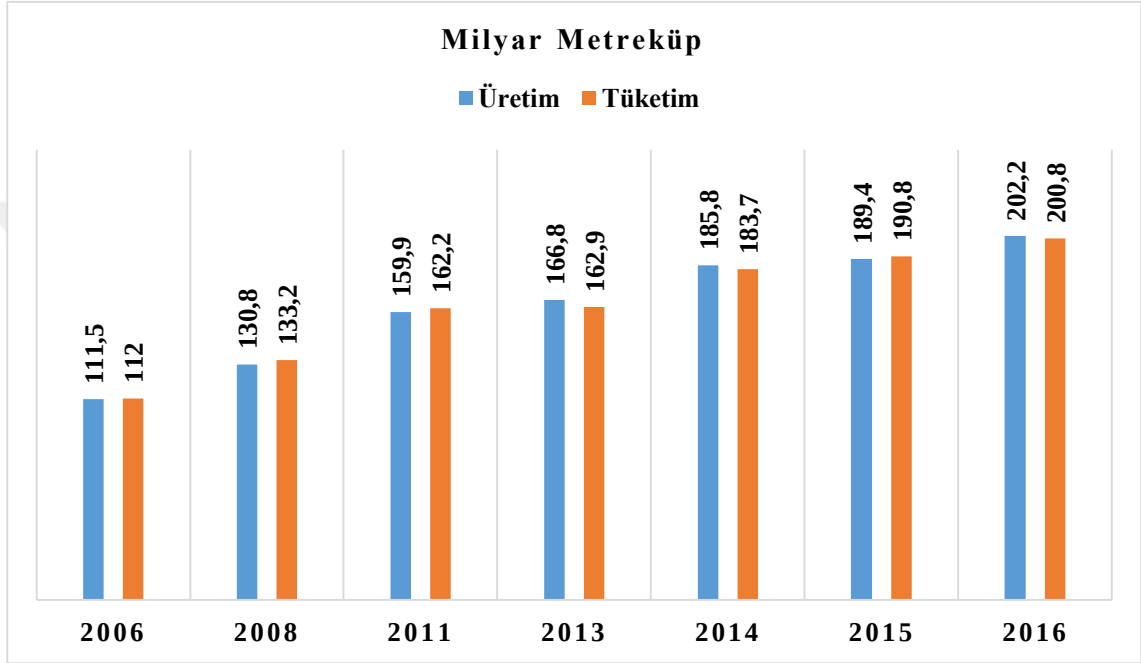
Kaynak: Emin Ahundzada, Seray Özkan, "Iran Energy Outlook", 2014, s. 3.

⁴¹⁰ Mert Bilgin, "Geopolitics of European Natural Gas Demand: Supplies From Russia, Caspian and The Middle East", *Energy Policy* 37, 2009, Vol. 37, I. 11, s. 4487. https://ac.els-cdn.com/S0301421509004108/1-s2.0-S0301421509004108-main.pdf?_tid=15a81844-fa93-11e7-a1f1-00000aab0f02&acdnat=1516089709_10a65dddec966c4406ea2e4bc0c1dc081, (21.11.2017)

⁴¹¹ U.S. Energy Information Administration, "Iran Analysis", s. 23, <http://www.eia.gov/countries/cab.cfm?fips=ir>, (21.11.2017).

1990 yılında keşfedilen Güney Pars sahasında, 14 trilyon metreküp doğal gaz rezervi bulunmaktadır. Yirmi dört aşamaya ayrılan sahadan, şimdiye kadar on iki fazda üretim gerçekleştirilmiştir. Güney Pars'ın dışında Kish, Kuzey Pars, Lavan, Gülşen, Firdevs ve 2011 yılında keşfedilen Madar, Serdar-i Cengel, Hayyam ve Firuz B, İran'ın diğer doğal gaz rezervinin bulunduğu enerji sahalarıdır.⁴¹²

Grafik-16: İran'ın Doğal Gaz Üretimi ve Tüketimi

Kaynak: British Petroleum (2017), “BP Statistical Review Of World Energy June 2016”, 65th Edition, 2016, s. 28, 19.

İran, 2016 yılı verilerine göre 202,4 milyar metreküp üretimiyle, ABD ve Rusya'dan sonra dünya doğal gaz üretiminde üçüncü sırada yer almaktadır. Grafik-16'ya göre 2006 yılındaki 111,5 milyar metreküp olan üretim, 2016 yılında 202,2 milyar metreküpe çıkarak, yaklaşık olarak %83 oranında bir artış göstermiştir.⁴¹³

Grafik-16'da İran'da doğal gaz üretiminin, doğal gaz tüketimiyle neredeyse başa baş bir noktada gerçekleştiği görülmektedir. Üretimin ancak tüketimi karşılayabilecek ölçüde gerçekleşmesi, İran'ın doğal gaz ihracat potansiyelini sınırlandırmaktadır. Hatta belirli dönemlerde diğer tedarikçi ülkelerden doğal gaz ithalatı gerçekleştirilmektedir.

⁴¹² Emin Akhundzada - Seray Özkan, “Iran Energy Outlook”, *Caspian Strategy Institute*, 2014, s. 3.

⁴¹³ British Petroleum (2017), *a.g.m*, s. 28, 29.

Bunun temel nedeni İran’da özellikle kış aylarında mevsimsel olarak kısa süreli de olsa doğal gaz arz sıkıntısının yaşanmasıdır. İran, 1997 yılından itibaren kış aylarında ek doğal gaz ihtiyacını yaklaşık %90’ını Türkmenistan’dan ithal ettiği doğal gaz ile karşılamaktadır.⁴¹⁴

İran’ın doğal gaz sektöründe istenilen başarıyı elde edememesinin ardında yatan diğer bir neden de ülkeye karşı uygulanan uluslararası yaptırımlar ve ekonomik ambargolardır. İran’da 1979 yılında gerçekleşen İslam Devrimi, Batılı ülkelerle olan diplomatik ilişkilerin gerilmesine neden olmuştur. Özellikle ABD, devrim sonrası İran’a karşı uyguladığı ekonomik yaptırımları, enerji sektörünü de kapsayacak şekilde arttırarak devam ettirmiştir. Ayrıca AB’nin de 2010 ve 2012 yılları arasında İran’dan petrol ve doğal gaz alımını yasaklayan yaptırım kararı alması, İran’ı ekonomik anlamda daha zor şartlarla karşı karşıya bırakmıştır.⁴¹⁵ Yaptırım kararları etkisini, öncelikle ülkenin ihracat kapasitesini etkileyerek göstermiştir. 2012 yılında yeni yaptırımlarla karşılaşan İran’ın ihracatı, bir önceki yıla göre %50 oranında gerilemiştir.⁴¹⁶

İhracat kapasitesi açısından incelediğimizde ise İran’ın doğal gaz ihracatının %90’ını Türkiye’ye ve geri kalan kısmını ise Ermenistan ve Azerbaycan’a gerçekleştirdiği görülmektedir. Türkiye 2016 yılında İran’dan 7,7 milyar metreküp doğal gaz ithal etmiştir.⁴¹⁷ 2009 yılından itibaren ithalata başlayan Ermenistan ise yılda 450 milyon metreküp, Azerbaycan 250 milyon metreküp doğal gazı İran’dan satın almaktadır.⁴¹⁸

İran’ın düşük ihracat potansiyeline rağmen, sahip olduğu doğal gazı uluslararası piyasalara ulaştırmaya yönelik hedefleri bulunmaktadır. Başta Ermenistan, Türkiye, Pakistan, Umman, Kuveyt, Hindistan ve Birleşik Arap Emirlikleri olmak üzere hem yakın coğrafyasına, hem de farklı bir kıtada yer alan AB ülkelerine yönelik 15 doğal gaz boru hattı projesi geliştirilmiş ancak bu projelerden sadece, Türkiye ve Ermenistan’a ulaşan

⁴¹⁴ Akhundzada - Özkan, *a.g.m.*, s. 6.

⁴¹⁵ Mübariz Hasanov, “İran’la Yapılan Nükleer Anlaşmanın Ekonomik Etkileri”, *Hazar Strateji Enstitüsü*, 2015.

⁴¹⁶ Akhundzada - Özkan, *a.g.m.*, s. 5

⁴¹⁷ British Petroleum (2017), *a.g.m.*, s. 23.

⁴¹⁸ Akhundzada - Özkan, *a.g.m.*, s. 5

boru hatları inşa edilebilmiştir.⁴¹⁹ İran doğal gazının, AB ülkelerine ulaştırılmasında ise en uygun güzergâhlardan biri Türkiye üzerinden geçmektedir.⁴²⁰

İran, son dönemde AB ülkelerine erişim konusunda diplomatik çabalarını da arttırmaktadır. Mahmud Ahmedinejad'dan iktidarı devralan İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani, BM Genel Kurulu'nda, Avusturya Cumhurbaşkanı Heinz Fischer'a, İran'ın AB için güvenli bir enerji merkezi olabileceğini ifade etmesi, İran'ın Ruhani ile birlikte değişmekte olan enerji politikasının bir göstergesi niteliğindedir.⁴²¹ Ukrayna krizi sebebiyle Rusya ile ilişkileri gerilen ve Ruhani ile birlikte nükleer müzakerelerde daha başarılı sonuçlar elde ederek İran ile yakınlaşmaya başlayan AB, İran doğal gazını ciddi bir alternatif olarak değerlendirmeye başlamıştır.

Harita-11: İran-Türkiye-Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı Projesi

Kaynak: İran-Türkiye-Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı Projesi Resmi Web Sayfası,

İran doğal gazının AB ülkelerine ulaştırılmasında ise en somut projelerden biri İran-Türkiye-Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı (ITE)'dir. Toplam yıllık doğal gaz taşıma kapasitesi 35 milyar metreküp olan ITE ile İran'ın yanı sıra Türkmenistan doğal gazının da ihracatı planlanmaktadır. ITE ile ilgili en somut gelişme ise 17 Kasım 2008 tarihinde

⁴¹⁹ Arif Keskin, "İran'ın Doğal Gaz Siyaseti ve Türkiye", *Stratejik Analiz*, Kasım 2008, c. 9, s. 103.

⁴²⁰ a.g.m., s. 103.

⁴²¹ Enerji Enstitüsü, "AB, İran'dan Doğal Gaz İthalatı Planlıyor", 2014, <http://enerjiensitusu.com/2014/09/26/ab-irandan-dogalgaz-ithalati-planliyor/>, (21.11.2017).

İran ve Türkiye'nin Enerji Bakanlıkları arasında imzalanan Mutabakat Zaptı'dır.⁴²² ITE'nin gerçekleşmesi ile daha önce değindiğimiz Türkmenistan doğal gazını, GKG koridoruna bağlayacak Hazar Denizi geçişi ve Azerbaycan devre dışı bırakılacaktır. Projenin ilerleyişi ile ilgili Türkiye, 25 Temmuz 2013 tarihinde düzenlenen Bakanlar Kurulunda, boru hattının geçeceği bölgelerde kamulaştırma çalışmalarının başlaması yönünde bir karar almıştır.⁴²³

İran doğal gazını, Batı pazarlarına taşıyabilecek diğer bir projede TANAP'tır. ITE projesi için çalışmalar devam etse de, İran doğal gazının TANAP'a dâhil edilebilmesi için Türkiye, İran ve Azerbaycan arasında görüşmeler devam etmektedir. Bu kapsam İran'ın Azerbaycan Büyükelçisi, İran doğal gazının TANAP'a dâhil olabileceğini belirtmektedir. Benzer yönde diğer bir gelişme de İran ve Türkiye liderleri arasında yapılan görüşmelerde yaşanmıştır.⁴²⁴

Hem ITE hem de TANAP aynı amaca hizmet eden ve aynı güzergâhı paylaşan projelerdir. Fakat ITE açısından teknik birçok engel bulunmaktadır. Teknik veya bir manada politik olarak da belirtebileceğimiz en temel engel, İran'a karşı uygulanmakta olan ekonomik yaptırımlar ve bu yaptırımların projenin gelişimine olan olumsuz etkileridir. Günümüze kadar uluslararası yaptırımlar sebebiyle İran, Batı pazarlarına doğal gaz sağlayacak en verimli sahası olan Güney Pars'da üretim kapasitesini arttıracak gerekli yatırımları yapamamıştır.⁴²⁵ İran'ın petrol ve doğal gaz sahalarını geliştirilebilmesi için 50 milyar dolar yatırım yapması gerekmektedir. Güney Pars, İran için öncelikli yatırım yapılacak doğal gaz alanı olarak kabul edilmekte ve bu sahadaki yatırım için 30 milyar dolar gerekmektedir. Bu yatırım ile Güney Pars sahasında doğal gaz üretiminin önemli ölçüde arttırılması hedeflemektedir.⁴²⁶

⁴²² Iran - Turkey - Europe Gas Pipeline Project Website, "Iran-Turkey-Europe Gas Pipeline Project", <http://www.ite-pipeline.com/en/>, (23.11.2017).

⁴²³ Yeniçağ, "Avrupa'ya, İran Gazı İçin Boru Hattı İnşa Edilecek", <http://www.yenicaggazetesi.com.tr/avrupaya-iran-gazi-icin-boru-hatti-insa-edilecek-90999h.htm>, (23.11.2017).

⁴²⁴ News.az, "Rouhani, Davutoglu to Discuss Iran's Joining TANAP", <http://news.az/articles/economy/105619>, (22.11.2017).

⁴²⁵ Natural Gas World, "Options for Delivering Iranian Gas to Europe Via Turkey", <https://www.naturalgasworld.com/iranian-gas-to-europe-via-turkey>, (23.11.2017).

⁴²⁶ Financial Tribune, "Joint Energy Fields Require \$50b", <http://financialtribune.com/articles/energy/25027/joint-energy-fields-require-50b>, (23.11.2017).

Son dönemde yatırımlar konusunda önemli gelişmeler yaşanmıştır. Daha önce değinildiği gibi nükleer müzakerelerde P5+1 ülkeleri ile İran arasında varılan anlaşma, İran'a karşı uygulanan yaptırımların Ocak 2016 tarihi itibarıyla gevşemesini sağlamıştır. Başta bankalar ve finansal kurumlar olmak üzere petrol, doğal gaz, taşımacılık ve gemi inşa sektörüne uygulanan yasaklar kaldırılmıştır.⁴²⁷ Uluslararası alanda yaptırımların son bulmasıyla İran'ın doğal gaz sahalarında hızla üretime geçilmesi beklense de 2016 yılında yapılan seçimlerle ABD'nin yeni başkanı seçilen Donald Trump'ın seçim kampanyası boyunca nükleer müzakereler sonucu varılan anlaşmayı feshedeceğini açıklaması⁴²⁸ ve son olarak Trump'ın İran'ın anlaşmaya uymadığını teyit etmesi⁴²⁹, ABD'nin varılan anlaşmadan çekilebileceğini ve İran'a karşı tekrar ambargo uygulama ihtimalini gündeme getirmiştir. ABD'nin gelecek dönemde İran'a karşı olan tutumunu giderek sertleştirilmesi, anlaşma sonrası başta enerji sektörü olmak üzere birçok alanda İran'a kayan yabancı yatırımların geri çekilmesine zemin hazırlayacaktır.

İran'a karşı ekonomik yaptırımların tekrar uygulanma olasılığı ve enerji sahalarını geliştirme zorunluluğu dışında İran'ın Batı pazarlarına açılmasının önündeki bir diğer engel Türkiye ve İran arasındaki anlaşmazlıklardır. Türkiye ve İran arasında, doğal gaz fiyatı konusunda yaşanan anlaşmazlığın çözümü için Türkiye'nin uluslararası tahkime başvurmuş olması, tedarikçi ülke olarak İran ile transit ülke olarak Türkiye arasında yaşanan temel bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴³⁰ Doğal gaz fiyatı konusunda yaşanan anlaşmazlığın yanı sıra İran'ın, Türkiye'nin transit ülke pozisyonuna karşı olumsuz bir tutumunun da bulunduğu bilinmektedir. Özellikle, enerji zengini Hazar Bölgesi ve Körfez ülkelerine yakınlığı sebebiyle enerji koridoru rolünü kendisi için daha uygun gören İran'da Türkiye'nin bu rolü hak etmediğini düşünen çevreler bulunmaktadır.⁴³¹ Ayrıca İran ve Türkiye arasında Ortadoğu'daki liderlik mücadelesinin, İran'ın bu tutumunun nedenlerinden biri olduğu da düşünülmektedir.

⁴²⁷ Zhukdyz Kanapiyanova, "İran'ın "Ortak Kapsamlı Eylem Planı" Sonrası Enerji Politikaları Üzerine Çıkarımlar", *Ege Akademik Bakış*, İzmir, 2017, c. 17, S. 4, s. 558.

⁴²⁸ *a.g.m.*, s. 558.

⁴²⁹ The Guardian, "Trump Threatens to Rip Up Iran Nuclear Deal Unless US And Allies Fix 'Serious Flaws'", <https://www.theguardian.com/us-news/2017/oct/13/trump-iran-nuclear-deal-congress>, (23.11.2017).

⁴³⁰ Natural Gas World, "Options for Delivering Iranian Gas to Europe Via Turkey", <https://www.naturalgasworld.com/iranian-gas-to-europe-via-turkey>, (23.11.2017).

⁴³¹ Keskin, *a.g.m.*, s. 103.

İran, doğal gazını AB ülkelerine ulaştırmada enerji nakil hatları açısından Türkiye dışında fazla bir seçeneğe sahip değildir. Türkiye dışında coğrafi konumu nedeniyle İran'ın, AB ülkelerine doğal gaz taşımacılığında yüksek maliyetli bir yöntem olan LNG ihracatıyla erişim sağlama olasılığı bulunmaktadır. Bu nedenle Türkiye'nin transit ülke rolünü kabullenmesi ve doğal gaz fiyatları üzerinde yaşanan anlaşmazlıkların sonlandırılması İran'ın tedarikçi ülke pozisyonunu güçlendirecektir.

3.6. Güney Gaz Koridorunda Transit Ülke Olarak Türkiye'nin Rolü

Tez kapsamında fosil enerji kaynaklarının coğrafi dağılımı ile ilgili daha önce verilen bilgiler, petrol ve doğal gaz kaynakları açısından en zengin ülkelerin, Türkiye'nin çevresinde yer aldığını veya Türkiye ile aynı sınırı paylaştığını göstermektedir. Türkiye, coğrafi konumu itibarıyla doğu-batı ve kuzey-güney enerji koridorlarının kesiştiği bir noktada yer almaktadır. Harita-12 incelendiğinde Türkiye'nin doğal gaz ve petrol rezervleri açısından kaynak zengini üç bölgenin ortasında yer aldığı ve köprü konumunda olduğu görülmektedir. Başta Rusya ve İran olmak üzere dünyada ispatlanmış doğal gaz rezervlerinin %70'inden fazlasına ev sahipliği yapan tedarikçi ülkeler ile komşu durumundadır.⁴³²

Harita-12: Kuzey-Güney ve Doğu-Batı Enerji Koridoru

Kaynak: Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA), “Türkiye'nin Enerjide Merkez Ülke Arayışı”

⁴³² Cenk Pala, “Ukrayna Krizi ve Doğal Gazda Türkiye'nin Artan Önemi: ‘Enerjik’ Paradigma Değişiklikleri”, 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü / Enerji ve Enerji Güvenliği Merkezi, 2014.

Ayrıca son dönemde önemli miktarda doğal gaz rezervine erişilen Doğu Akdeniz'deki enerji sahalarına Avrupa kıtası açısından en yakın ülkedir. Hazar Bölgesi, Kafkasya, Ortadoğu ve Doğu Akdeniz ile petrol ve doğal gaz tüketiminin yoğun olarak gerçekleştirildiği Avrupa kıtası arasındaki köprü konumu, Türkiye'yi doğal bir geçiş ülkesi haline getirmektedir. Bu açıdan stratejik konumu, bölgesel enerji politikalarının gelişiminde önemli bir aktör olarak yer almasını ve her zaman gündemde olmasını sağlamaktadır. Ayrıca doğal gazın taşınmasında kullanılan en uygun yöntemin boru hatları olması, Batı pazarlarına açılmak isteyen tedarikçi ülkeler açısından Türkiye'nin geçiş ülkesi rolünü arttıran diğer bir faktördür.

Türkiye, Avrupa ve Hazar Bölgesi arasındaki enerji hareketliliğinde BTC'nin devreye girmesi ile rol almaya başlamıştır. Yoğun olarak Azerbaycan petrolünü taşıyan boru hattı ile aynı zamanda Türkmenistan ve Kazakistan petrolü de Batı pazarlarına ulaştırılmaktadır. İşletmeye açıldığı tarihten itibaren 2016 yılı itibarıyla BTC üzerinden yaklaşık 2 milyar 377 milyon varil petrol dünya piyasalarına ihraç edilmiştir.⁴³³ Bu açıdan Hazar Bölgesi ve Orta Asya petrol ve doğal gaz kaynaklarının taşınmasında BTC ile Türkiye'nin bölgesel enerji hareketliliğinde oynadığı rol, Rusya ve İran üzerinden geçen enerji koridoruna alternatif bir rota oluşturmaktadır.⁴³⁴ Ayrıca BTC dışında Rusya'nın Novorossiysk limanına ulaşan Azerbaycan petrolü, Türk Boğazları üzerinden dünya pazarlarına ulaştırılmaktadır.

Türkiye ve Azerbaycan arasında BTC ile başlayan enerji hareketliliği sürekli gelişmiş ve enerji ticaret hacmi artmıştır. Petrol alanındaki iş birliği BTE'nin devreye girmesi ile doğal gaz alanına taşınmıştır. Türkiye, Hazar Bölgesi doğal gazının Avrupa'ya ulaştırılmasında ise Türkiye-Yunanistan Doğal Gaz Ara Bağlantı Boru Hattı'nın devreye girmesi ile rol almaya başlamıştır. 2007 yılından itibaren aktif halde bulunan boru hattı ile Azerbaycan doğal gazı ilk defa Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırılmış ve Türkiye, petrolden sonra doğal gaz alanında da ilk kez geçiş ülkesi haline gelmiştir.⁴³⁵ Günümüzde

⁴³³ T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, "Uluslararası Boru Hatları ve Boru Hattı Projeleri", <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Uluslararası-Boru-Hatlari-ve-Boru-Hatti-Projeleri>, (21.11.2017).

⁴³⁴ Soli Özel vd., "Rebuilding a partnership: Turkish-American Relations for a New Era a Turkish Perspective", *Turkish Industrialists and Businessmen's Association*, 2009, s. 64.

⁴³⁵ T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, "2014 Yılı Bütçe Sunumu", <http://www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT%2f1%2fDocuments%2fSayfalar%2f2014+Yılı+Bütçesinin+TBMM+Plan+ve+Bütçe+Komisyonuna+Sunumu.pdf>, (25.11.2017).

ise Türkiye'nin transit ülke rolü, TANAP ile daha önemli bir noktaya ulaşmaktadır. Özellikle TANAP'ın tamamının Türkiye sınırları içerisinde inşa ediliyor olması, İran, Irak, İsrail ve Kıbrıs'a ait doğal gazın GGK'ya dâhil olma ihtimalini kolaylaştırmaktadır.

Türkiye uzun yıllardır İran ve Irak ile petrol ticareti yapmaktadır. Irak petrolü, 1976 yılında faaliyete geçen Irak-Türkiye Ham Petrol Boru Hattı ile Türkiye'nin Ceyhan Limanı üzerinden dünya piyasalarına ihraç edilmektedir.⁴³⁶ Son dönemde ise Irak ve Türkiye arasında yeni bir doğal gaz boru hattının inşa edilmesi için çalışmalar başlatılmıştır. Kuzey Irak'ta yer alan doğal gazı, Türkiye'ye getirmeyi hedefleyen Türk enerji şirketi Genel Enerji, son olarak Bina Bavi doğal gaz sahasında Avusturyalı OMV firmasının %36 hissesini satın almıştır. Türkiye'nin hemen yanı başında bulunan ve ulaştırma maliyeti çok düşük olan doğal gazın, en geç 2018 yılında Türkiye piyasasına sunulması ve Irak'tan Türkiye'ye ulaşacak doğal gazın 2020 yılına kadar 10 milyar metreküpe, 2025 yılında ise 25 milyar metreküpe çıkartılması planlanmaktadır.⁴³⁷ Ayrıca Irak'tan gelecek olan doğal gazın TANAP'a bağlanması da planlanmaktadır. Bu durumda Irak, AB ülkeleri için önemli bir alternatif tedarikçi ülke konumuna gelecektir.⁴³⁸

Kuzey Irak doğal gazının Türkiye'ye getirilmesinde önemli bir aşamaya gelinmiş ve Kerkük'ten Şırnak'a kadar inşası planlanan Kerkük-Şırnak Doğal Gaz Boru Hattı'nın Irak bölümünün yapımına başlanmıştır.⁴³⁹ Türkiye'de kalan boru hattı bölümünün ihalesi ise Nisan 2016'da yapılmıştır.⁴⁴⁰ TANAP'ın 6 milyar metreküp olan ilk doğal gaz taşıma kapasitesi düşünüldüğünde Kerkük-Şırnak Doğal Gaz Boru Hattı ile nihai aşamada Türkiye'ye gelmesi planlanan 25 milyar metreküp doğal gazın, Türkiye ve AB için önemli bir miktar olduğu ve GGK'nın güzergâhında yer alan ülkelerin doğal gaz talebinin

⁴³⁶ T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, "Uluslararası Boru Hatları ve Boru Hattı Projeleri", <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Uluslararası-Boru-Hatlari-ve-Boru-Hatti-Projeleri>, (21.07.2016).

⁴³⁷ Murat Tinas, "Genel Sets Sights on Turkey and Europe For Gas Exports", *Natural Gas Europe*, 2014, <https://www.naturalgasworld.com/genel-energy-hayward-krq-gas-exports-turkey-europe>, (28.11.2017).

⁴³⁸ Erdal Tanas Karagöl, "Enerjide Yeni Aktör: Irak Bölgesel Kürt Yönetimi", *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, SETA Perspektif*, 2013, S. 23, s. 3.

⁴³⁹ Anadolu Agency, "Construction of Kirkuk –Turkey Gas Pipeline Starts", <http://aaenergyterminal.com/newsRegion.php?newsid=7226641>, (28.11.2017).

⁴⁴⁰ Milliyet, "Şırnak Doğal Gaz boru hattı ihalesine 6 Firmadan Teklif", <http://www.milliyet.com.tr/sirnak-dogalgaz-boru-hatti/ekonomi/detay/2234340/default.htm>, (28.11.2017).

ciddi bir kısmını karşılayacağı düşünülmektedir. Ayrıca Kuzey Irak doğal gazı ile GGK'nın tedarikçi ülke açısından çeşitliliği de arttırılacaktır.

Türkiye'nin GGK'ya doğal gaz sağlayabileceği diğer bir bölge de Doğu Akdeniz'dir. Kıbrıs ve İsrail'e ait doğal gaz kaynaklarının dünya pazarlarına taşınması için boru hattı ve LNG taşımacılığı yöntemlerini içeren birçok proje değerlendirilmektedir. Bu kapsamda GKRY'nin güneyinde yer alan Vasiliko'da bir LNG terminalinin kurulması ve burada üretilecek doğal gazın AB ülkelerine ihraç edilmesi planlanmaktadır. Fakat LNG santrali yapımının yüksek maliyetli olması nedeniyle bu seçeneğin ekonomik olmadığı belirtilmektedir.⁴⁴¹

Boru hattı seçeneğinde ise iki alternatif öne çıkmaktadır. İlk proje, Türkiye ile yaşadığı siyasi sorunlar nedeniyle GKRY tarafından desteklenen GKRY ile Yunanistan arasında Akdeniz tabanından inşa edilecek bir boru hattıdır. Diğer proje ise Doğu Akdeniz'den Türkiye'ye uzanacak bir boru hattıdır. Her iki proje birbirinden oldukça farklıdır. İlki, mesafenin uzun olması ve projenin yüksek maliyeti nedeniyle gerçekleşme ihtimali düşük bir projedir. Türkiye güzergâhının tercih edilmesi durumunda ise Avrupa'ya ulaşacak boru hattının maliyeti, LNG tesisinin maliyetinin yalnızca %10'una denk gelmektedir.⁴⁴²

Doğu Akdeniz doğal gazının GGK'ya dâhil olabilmesi için çaba harcayan taraflar bulunmaktadır. Bu konuda Azerbaycan ve Türkiye'de faaliyet gösteren enerji firmalarının girişimleri öne çıkmaktadır. Azerbaycan devlet şirketi SOCAR, İsrail doğal gazını Türkiye'ye ulaştıracak Doğu Akdeniz doğal gaz boru hattının yapımına ortak olabileceğini açıklamaktadır. SOCAR'a göre İsrail doğal gazı Türkiye'ye getirilerek TANAP'a dâhil edilebilir ve böylece AB ülkelerine ulaştırılabilir.⁴⁴³ Azerbaycan'ın bu girişimini destekler nitelikteki bir proje de Türk enerji firmaları Turcas Petrol, Zorlu Grup ve Enerjisa tarafından geliştirilmektedir. Proje kapsamında İsrail doğal gazının Türkiye'ye getirilerek TANAP'a dâhil edilmesi ve AB ülkelerine aktarılması hedeflenmektedir. Ayrıca aynı hat üzerinden İsrail doğal gazına ek olarak Kıbrıs'ın

⁴⁴¹ Betül Buke Karaçin, "Doğu Akdeniz'de Enerji Serüveni", Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, *Analist Dergisi*, Kasım 2012, s. 11.

⁴⁴² *a.g.m.*, s. 11.

⁴⁴³ Tuğçe Varol, "SOCAR, İsrail ve Kuzey Irak Gazını Görüyor, Türkmen Gazını Göremiyor?", *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü Enerji ve Enerji Güvenliği Araştırma Merkezi*, 2014.

açıklarından çıkarılacak doğal gazın da Türkiye'ye aktarılabilmesi belirtilmektedir.⁴⁴⁴ Ancak bu noktada Türkiye ve GKRY arasındaki siyasi sorunlar bu seçeneğe engel olmaktadır.⁴⁴⁵

Bölgede Türkiye aleyhine gelişen siyasi ortamın dışında Kıbrıs Sorunu'nda Kuzey Kıbrıs Türkiye Cumhuriyeti (KKTC) ve GKRY yönetimi arasında henüz bir çözümün sağlanamamış olması, bölgedeki doğal gazın Türkiye üzerinden AB ülkelerine ihraç edilmesini zorlaştırmaktadır. Özellikle Kıbrıs'a ve İsrail'e ait doğal gazın Türkiye'ye ulaştırılmasında boru hattı güzergâhı olarak Kıbrıs topraklarının kullanılacak olması, KKTC ve Türkiye'nin GKRY'yi resmi olarak tanımaması ve boru hattının geçeceği alanların kamulaştırılma zorunluluğu, Doğu Akdeniz doğal gazının Türkiye'ye taşınmasının önündeki en büyük engellerdir.⁴⁴⁶

Bu olumsuzluklara rağmen bölgede bazı olumlu gelişmeler de yaşanmaktadır. Özellikle Türkiye ve İsrail arasındaki gergin ilişkilerin, Haziran 2016'dan itibaren düzelmesi bu açıdan umutları arttırmıştır. İlişkilerin düzelmesi için Türkiye'nin talep ettiği şartların⁴⁴⁷ önemli bir kısmının İsrail tarafından yerine getirilmesi ile her iki ülke Haziran 2016'da bir mutabakat metni imzalanmıştır.⁴⁴⁸ Türkiye'nin taleplerinin önemli ölçüde yerine getirildiği mutabakat metninde yer almamasına rağmen iki ülke, İsrail doğal gazının Türkiye üzerinde AB ülkelerine taşınması konusunda anlaşmış⁴⁴⁹ ve projenin hayata geçirilmesi için görüşmelere başlamıştır.⁴⁵⁰

⁴⁴⁴ Deniz Haber Ajansı, "Sabancı ve Zorlu İsrail Gazı için Savaşıyor", <http://www.denizhaber.com.tr/sabanci-ve-zorlu-israil-gazi-icin-yarisiyor-haber-55173.htm>, (17.02.2016).

⁴⁴⁵ Karaçin, *a.g.m.*, s. 11.

⁴⁴⁶ Tuğçe Varol, "İsrail-Türkiye Boru hattı 2020'ye Hazır Olacak Mı?", 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, 2015, <http://www.21yyte.org.tr/arastirma/enerji-ve-enerji-quvenligi-arastirmalari-merkezi/2015/01/23/7997/israil-turkiye-boru-hatti-2020ye-hazir-olacak-mi>, (17.11.2017).

⁴⁴⁷ Türkiye'den resmi olarak özür dilenmesi, Gazze'ye yönelik ablukanın kaldırılması, Mavi Marmara şehitlerinin ailelerine tazminat ödenmesi.

⁴⁴⁸ The Washington Post, "Israel and turkey Announce Deal to repair Relations Aftr Six-year Split", https://www.washingtonpost.com/world/israel-turkey-announce-deal-to-repair-relations-after-six-year-split/2016/06/27/aa2399ae-3bd5-11e6-9e16-4cf01a41dec_story.html, (15.11.2017)

⁴⁴⁹ Haaretz, "Israel and Turkey Officially Announce Approachment Deal, Ending Diplomatic Crisis", <http://www.haaretz.com/israel-news/1.727369>, (15.11.2017).

⁴⁵⁰ Haaretz, "Israel, Turkey Discuss Energy Cooperation, Possible Natural Gas Pipeline", <http://www.haaretz.com/israel-news/business/1.747306>, (21.11.2017).

Türkiye'nin AB'nin enerji güvenliğinin sağlanması açısından oynayacağı rol, aynı zamanda NATO'nun yeni güvenlik yaklaşımı ile de ilintilidir. Soğuk Savaş'ın son bulması ile birlikte enerji güvenliği meselesi, önemli bir kısmı AB üyesi ülkelerden oluşan NATO'nun gündemini meşgul etmeye başlanmıştır. 1999 yılında yayınlanan NATO'nun ikinci stratejik konsepti ile güvenlik tanımı, savunma kavramı dışında ekonomik, çevresel, sosyal ve siyasi faktörleri de dikkate alacak şekilde genişletilmiştir.⁴⁵¹ Ayrıca NATO'nun 2004 yılında yaşadığı büyük genişleme sonrası, doğal gaz ithalatı açısından Rusya'ya neredeyse tamamıyla bağımlı olan Slovenya, Bulgaristan, Romanya, Letonya, Estonya ve Litvanya'nın NATO üyesi haline gelmesi, enerji güvenliğine yönelik endişelerin NATO'ya taşınmasında etkili olan en önemli gelişmelerden biridir.⁴⁵² NATO kapsamında enerji güvenliğine yapılan ilk atf ise 2006 yılında Rusya ve Ukrayna arasında yaşanan ve AB ülkelerini olumsuz etkileyen enerji krizi sonrası gerçekleştirilen 2006 Riga Zirvesi'nin Sonuç Bildirgesi'nde yer almıştır.⁴⁵³

2010 Lizbon Zirvesi sonrası ise yedinci stratejik konseptini yayınlayan NATO, enerji güvenliğine öncelikli konular arasında doğrudan yer vermiştir. Yedinci stratejik konseptle, kritik enerji altyapısının ve transit enerji nakil hatlarının korunması, bu konuda ortaklar arasındaki iş birliğinin artırılması ve müttefiklerle müzakereyi de içerecek şekilde enerji güvenliğine katkı sunacak bir kapasitenin geliştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır.⁴⁵⁴ Lizbon Zirvesi'nde enerji güvenliğine yönelik yapılan tanımlamada enerji arzının güvenli ve sürekli olması, enerji şebekeleri arasında bağlantı kurulması ve enerji nakil hatlarının ve tedarikçi ülkelerin çeşitlendirilmesi üç temel unsur olarak belirlenmiştir.⁴⁵⁵

Enerji nakil hatlarının ve tedarikçi ülkelerin çeşitlendirilmesi, Türkiye'nin NATO kapsamında enerji güvenliğinin sağlanmasında oynayacağı en önemli rolü oluşturmaktadır. Daha önce Soğuk Savaş sürecinde NATO üyesi ülkelerin petrol

⁴⁵¹ Biresselioğlu, *a.g.m.*, s. 233.

⁴⁵² Hasan Deniz Pekşen, "Nato'nun Dönüşümünün Sınırları: Bir Uygulama Vakası Olarak Enerji Güvenliği", *Güvenlik Stratejileri*, 2016, c. 12, S. 23, s. 58.

⁴⁵³ Biresselioğlu, *a.g.m.*, s. 233.

⁴⁵⁴ *a.g.m.*, s. 235.

⁴⁵⁵ İşeri-Dilek, *a.g.m.*, s. 237.

ihtiyacını karşılamak amacıyla oluşturulan NATO Boru Hatları Sistemi'nde⁴⁵⁶ olduğu gibi, hem NATO hem de AB üyesi olan ülkelerin doğal gaz arz güvenliği endişesini giderecek şekilde Türkiye'nin merkezinde yer alacağı yeni bir doğal gaz boru hattı altyapısı oluşturulabilir veya Türkiye'nin bölgesinde bir enerji merkezine dönüşmesi sağlanabilir. Türkiye, NATO üyeleri arasında coğrafi konumu açısından bu altyapının kurulmasında en uygun koşullara sahip olan ülkedir. GGK'nın kapasitesinin genişletilmesine ek olarak, Türkiye'de oluşturulacak yeni doğal gaz depolama tesisleri, yeni enerji krizleri sonucu özellikle Doğu Avrupa ve Balkan ülkelerinde ortaya çıkabilecek doğal gaz ihtiyacının karşılanmasında kullanılabilir. Ancak NATO ve AB'nin kurumsal olarak bu projeye destek vermesi ve Türkiye'nin doğal gaz merkezi haline gelmesine yardımcı olacak Irak, İran, İsrail ve Kıbrıs'a ait doğal gazın Türkiye'ye ulaşmasında rol alması gerekmektedir.

Türkiye, Soğuk Savaş sürecinden günümüze kadar AB'ye üye olmamasına rağmen NATO üyeliği sebebiyle AB ülkelerinin askeri anlamda savunulmasına önemli katkılar sağlamıştır. Günümüzde ise AB'nin enerji alanında ortaya çıkan güvenlik ihtiyacının giderilmesinde en önemli role sahip ülkelerden biri haline gelmiştir.

Hazar Bölgesi doğal gazını AB ülkelerine ulaştıracak olan GGK, Azerbaycan'ın tedarikçi ülke, Türkiye ve Gürcistan'ın geçiş ülkesi olarak konumlandığı ve 2020 yılına kadar hayata geçmesi için yoğun inşaa çalışmalarının devam ettiği en somut projedir. Bu açıdan Azerbaycan ve Gürcistan, Avrupa'nın enerji güvenliğinin sağlanması açısından Türkiye, NATO ve AB çerçevesinde oluşacak bu "enerji şemsiyesinin" doğal üyesi haline gelecektir. Bu kapsamda enerji güvenliği, hâlihazırda NATO üyesi olmayan ancak NATO'nun stratejik ortakları olarak nitelendirilen Azerbaycan ve Gürcistan'ın NATO üyeliğinin gerçekleşebilmesi için öne sürülen gerekçeler arasına dâhil olmaktadır. Türkiye'nin oynadığı kilit rol sayesinde NATO kapsamında oluşacak bu enerji şemsiyesine Gürcistan ve Azerbaycan'ın yeni üyeler olarak dâhil olması, Hazar Bölgesi'nin enerji kaynaklarının Batı pazarlarına ulaştırılmasını kolaylaştıracak ve hızlandıracak bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Ancak ABD, NATO, AB ve

⁴⁵⁶ Toplam uzunluğu yaklaşık 10.000 km olan boru hattı, aralarında Türkiye'nin de yer aldığı 12 NATO ülkesinden geçmektedir. Türkiye'de Batı ve Doğu olmak üzere iki ayrı kolu bulunmaktadır, https://www.nato.int/cps/su/natohq/topics_56600.htm, (27.11.2017).

Rusya arasındaki ilişkilerin gelişimi ve son dönemde Suriye krizi nedeniyle Rusya ve Türkiye arasındaki konjonktürel olarak değerlendirilen yaklaşmanın ortaya çıkaracağı yeni ilişki modeli, bu enerji şemsiyesinin oluşumunda belirleyici olacaktır.

SONUÇ

Doğal gaz kaynakları açısından oldukça fakir olan AB ülkeleri, enerji tüketiminin önemli bir kısmını doğal gaz ile karşılamaktadır. Bu durum AB ülkelerini doğal gaz ithalatına dolayısıyla tedarikçi ülkelere bağımlı hale getirmektedir. Özellikle Rusya'ya olan ithalat bağımlılığı diğer tedarikçi ülkelere göre oldukça yoğundur. Hatta bazı üye ülkeler açısından Rusya tek tedarikçi ülkedir.

AB ülkeleri açısından yaşanan bağımlılık, benzer şekilde Rusya için de geçerlidir. Bütçe gelirinin büyük bir kısmını enerji ürünlerinin ihracatından sağlayan Rusya, doğal gaz ihracatının neredeyse tamamını AB'ye yapmaktadır. Bu açıdan Rusya ve bazı AB ülkeleri arasındaki enerji alanında oluşan ilişkileri karşılıklı bağımlılık olarak tanımlayabiliriz.

Karşılıklı bağımlılık, daha çok Rusya ile enerji ticaretinin yoğun olarak yaşandığı ülkeler arasında oluşmaktadır. Bu açıdan Almanya ve Rusya arasındaki ilişkileri örnek olarak verebiliriz. Rusya'nın en fazla doğal gaz ihraç ettiği ülke Almanya'dır. Benzer şekilde Almanya da doğal gaz ithalatının yarısından fazlasını Rusya'dan gerçekleştirmektedir. Bu açıdan Almanya için Rusya, kısa vadede vazgeçilemeyecek veya alternatifi oluşturulamayacak ölçüde önemli bir tedarikçi ülkedir.

Ancak Baltık, Doğu Avrupa ve Balkan ülkeleri ile Rusya arasındaki ilişkileri, karşılıklı bağımlılık olarak tanımlamak oldukça güçtür. Baltık, Doğu Avrupa ve Balkan ülkelerinin Rusya dışında tedarikçi ülke seçenekleri oldukça sınırlıdır. Bu durum söz konusu ülkelerde Rusya'ya karşı hassasiyet ve savunmasızlığı arttırmakta, karşılıklı bağımlılık yerine Rusya'ya karşı tek taraflı bir bağımlılığın oluşmasına neden olmaktadır. Rusya bu ülkelerle ilişkilerinde karşılıklı bağımlılık yerine, güç unsurunun öne çıktığı realist yaklaşımın varsayımları ile hareket etmekte ve doğal gaz silahını bir güç unsuru olarak kullanmaktadır.

AB, üye ülkelerin bütünü için bağlayıcı niteliğe sahip olan başta enerji arz güvenliği olmak üzere birçok alanda ortak enerji politikası oluşturmak için çaba göstermektedir. Bu kapsamda AB'nin kömür ve nükleer enerji ile başlayan enerji politikaları, günümüzde Avrupa Enerji Birliği'nin oluşturulmasına yönelik girişimler ile

devam etmektedir. Ancak AB'nin bu girişimine rağmen özellikle enerji arz güvenliği alanında bazı sorunlar yaşanmaktadır.

AB ülkeleri arasında İtalya, Hollanda, Almanya ve Fransa gibi birçok ülkeden doğal gaz temin eden ülkeler ile sadece Rusya'dan doğal gaz temin eden ülkeler arasında enerji arz güvenliğine yönelik farklı yaklaşımlar ortaya çıkmaktadır. Tedarikçi ülkeler açısından daha fazla seçeneğe sahip olan ülkeler, Rusya ile ilişkilerinde Birliğin çıkarlarını gözeterek şekilde hareket etmek yerine, daha düşük fiyatlarla doğal gaz satın alıp enerji maliyetlerini düşürebilmek için diğer üye ülkelerin aleyhine gelişebilecek anlaşmalara imza atabilmektedir. Almanya ve Rusya arasındaki Kuzey Akım II Projesi bu açıdan önemli bir örnektir. Üye ülkelerin ulusal çıkarlarını öncelikli hale getiren bu yaklaşımlar, her alanda bütünleşmeyi hedefleyen ve genel olarak Birliğin çıkarlarını gözetme iddiasındaki AB açısından, birlik fikrini zedelemekte ve enerji alanında ortak hareket etmeyi engellemektedir.

AB, iklim değişikliği ve küresel ısınma ile mücadele, yenilenebilir enerji kullanımının artırılması, fosil enerji kaynaklarının kullanımının azaltılması açısından ortak bir tutum ve davranış sergilerken, enerji arz güvenliğini tüm üye ülkeleri kapsayacak şekilde sağlama noktasında aynı birlikteliği gösterememektedir. AB'nin lokomotif durumunda bulunan ve en fazla enerji tüketimini gerçekleştiren ülkelerin kendi çıkarlarını öne çıkaran davranışlarını devam ettirmesi, enerji alanında ortak bir davranış sergilemek amacıyla oluşturulmak istenen Avrupa Enerji Birliği'nin işlevsiz kalmasına neden olacaktır.

AB'nin enerji alanındaki politikalarını ve hedeflerini belirlemek için yayınlanan strateji belgeleri, doğal gaz ithalatında alternatif tedarikçi ülkelerin ve enerji nakil hatlarının önemini sıkça vurgulamaktadır. Bu kapsamda Hazar Bölgesi, Ortadoğu, Kuzey Afrika ve Doğu Akdeniz ülkelerinden doğal gaz tedarik edilmesi tavsiye edilmektedir. Ancak tedarikçi ülkeler arasında Hazar Bölgesi ülkelerinin diğer potansiyel tedarikçi ülkelere göre siyasi olarak daha istikrarlı rejimlere sahip olması, GGK'yı alternatif enerji nakil hattı seçenekleri arasında ilk sıraya yükseltmektedir.

Hazar Denizi'ni çevreleyen ülkeler arasında Azerbaycan, Batı eksenli gelişen enerji politikası ve mevcut durumda GGK'da tek tedarikçi ülke olması nedeniyle farklı

bir konuma sahiptir. Azerbaycan, daha çok doğal gaz ihracatında Asya enerji pazarlarına odaklanan Türkmenistan ve Kazakistan'ın aksine enerji kaynaklarını Batılı ülkelere ihraç etmektedir. AB ile hem Doğu Ortaklığı hem de Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması kapsamında yakın siyasi ilişkiler geliştirmesi, başta serbest piyasa ekonomisi, demokrasi ve insan hakları gibi Batı değerlerini paylaşması ve Batı pazarlarına açılma hedefi, AB açısından Hazar Bölgesi ülkeleri arasında Azerbaycan'ı en iyi ortak haline getirmektedir.

Türkmenistan ve Kazakistan doğal gazının GGK'ya eklenmesinin önünde ise birçok engel bulunmaktadır. Hazar Denizi'nin statüsünün henüz belirlenememiş olması, Hazar Denizi'ndeki enerji kaynaklarına sahip olma noktasında Türkmenistan ve Azerbaycan arasında yaşanan rekabet, Rusya ve İran'ın bölgeye yönelik çıkarları bu engellerin başında gelmektedir. Hazar Denizi'nde yaşanan bu rekabet ortamı, Kazakistan ve Türkmenistan doğal gazının Azerbaycan'a ulaşmasını ve GGK'ya dâhil olmasını sağlayacak Trans Hazar Doğal Gaz Boru Hattı'nın inşasına engel olmaktadır. Ayrıca Kazakistan ve Türkmenistan'ın, doğal gaz ihracatını başta Çin olmak üzere Asya ülkelerine gerçekleştirmesi ve Asya ülkeleri arasında doğal gaz talebinin sürekli artması, Batı pazarlarına açılmalarına engel olan diğer bir faktördür.

Kazakistan'ın, düşük doğal gaz üretimi ile iç talebi karşılamakta yaşadığı ithalat bağımlılığı ve önceliğini ülke içi doğal gaz boru hatlarının inşasına vermesi, GGK'ya dâhil olmasının önündeki teknik engelleri oluşturmaktadır. Kazakistan'ın Avrasya Ekonomik Birliği ve Şangay İşbirliği Örgütü üzerinden Rusya ile yakın iş birliğinin devam etmesi ise siyasi engeller olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hazar Denizi'ne kıyısı bulunan ve doğal gaz kaynakları açısından dünyanın en zengin ülkesi olan İran, AB ülkeleri için doğal gaz tedarikçisi olabilecek diğer bir ülkedir. Ancak ABD ve AB tarafından uzun yıllar boyunca uygulanan enerji ürünlerinin ithalatını da yasaklayan ambargolar nedeniyle, İran'da doğal gaz sektörü ancak İran'ın iç tüketimini karşılayabilecek ölçüde gelişebilmiştir. Bu açıdan İran'ın Batı pazarlarına açılma ve yeni enerji nakil hatları inşa etme stratejisine rağmen yeterli doğal gaz üretim kapasitesi bulunmamaktadır. Nükleer müzakereler sonucu İran'a yönelik yaptırımların gevşetilmesi, İran'ın üretim ve ihracat potansiyelinin arttıracağına yönelik beklentileri yükseltmiştir. Ancak ABD'nin 2016 yılı itibarıyla tekrar İran karşıtı bir tutum takınması, İran'ın Batı pazarlarına açılma olasılığını zayıflatmıştır. Ayrıca Hazar Bölgesi enerji

kaynaklarının Batı pazarlarına ulaştırılmasında İran'ın, Türkiye ile rekabet içerisinde olması ve Türkiye'nin transit ülke pozisyonunu kabul etmekte zorlanması, İran doğal gazının AB ülkelerine ulaşmasını zorlaştırmaktadır. Ayrıca İran'ın, statü tartışmaları çerçevesinde Hazar Denizi'ndeki enerji hareketliliğini kilitleyerek diğer kıyıdaş ülkelerin Batı pazarlarına ulaşmasına engel olan bir aktör olduğu da unutulmamalıdır.

Türkmenistan, Kazakistan ve İran'ın mevcut durumu, Hazar Bölgesi'nde kısa vadede sadece Azerbaycan'ın AB'nin doğal gaz arz güvenliğine katkı sağlayabileceğini göstermektedir. Ancak Azerbaycan'ın tek tedarikçi ülke olması, GGK'nın yeterliliğine yönelik soru işaretlerine neden olmaktadır. Azerbaycan mevcut doğal gaz üretim kapasitesiyle, doğal gaz tüketimi 400 milyar metreküpü aşan AB'nin geneli için yeterli bir tedarikçi ülke olmayabilir. Ancak TANAP'ın nihai hedefi ve hattan ilk aşamada yararlanacak ülkelerin öncelikle Yunanistan, Arnavutluk, Bulgaristan ve Romanya gibi doğal gaz tüketimi oldukça düşük miktarlarda gerçekleşen ülkeler olduğu unutulmamalıdır. Bu açıdan GGK'nın nihai kapasitesiyle bu ülkeler için yeterli olacağı düşünülmektedir.

AB, Hazar Bölgesi ülkelerinin GGK'ya katkısını arttırmak için bazı araçlara sahiptir. Rusya ve İran'ın Hazar Bölgesi ülkeleri üzerindeki etkisini sınırlandırmak, Kazakistan ve Türkmenistan'ı Asya pazarları yerine Batı pazarlarına çekebilmek için Güçlendirilmiş İşbirliği ve Ortaklık Anlaşmaları, Doğu Ortaklığı ve Avrupa Komşuluk Politikası gibi dış politika araçlarını daha etkin şekilde kullanmalı ve bölge ülkeleri ile ekonomik, siyasi ve güvenlik ilişkilerini geliştirmelidir. Özellikle Türkmenistan ile imzalanan, ancak Avrupa Parlamentosu tarafından engellenen Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması'nın yürürlüğe girmesi, Türkmenistan ve AB arasındaki ilişkilerde ilerleme sağlayacaktır. Bu sayede bölgedeki etkisini arttıran AB, Trans Hazar Doğal Gaz Boru Hattı'nın önündeki engellerden biri olan Hazar Denizi'ndeki Türkmenistan ve Azerbaycan arasındaki sorunların çözümüne arabuluculuk edebilir.

AB, Kazakistan ve Azerbaycan'ın enerji alt yapısının geliştirilmesi için mali ve teknik yardımlar sağlamalıdır. Özellikle enerji alt yapısına yapacağı yatırımlarla Kazakistan'ın Rusya ve Çin'e olan bağımlılığı azaltılmalıdır. Ayrıca AB ülkeleri, Azerbaycan'ın atıl durumda bulunan doğal gaz sahalarında üretime geçilmesi ve mevcut sahalarındaki üretimin artırılması için enerji şirketlerini Azerbaycan'a yatırım yapma

konusunda teşvik etmelidir. Bu yatırımlar ile sağlanacak üretim artışı, TANAP'ın kapasitesinin artmasını sağlayacaktır.

GGK, güzergâhı itibariyle AB açısından en güvenli enerji nakil hatlarından biridir. Özellikle GGK'da transit ülke olarak yer alan Türkiye'nin, AB ile üyelik müzakereleri yürüten ve gelecekte Birlik üyesi olma yolunda ilerleyen Batı değerlerine yakın istikrarlı bir ülke olması, AB'nin enerji arz güvenliği açısından oldukça önemlidir. Ayrıca Türkiye'nin yanı sıra Azerbaycan'ın da önemli ölçüde Rusya'nın siyasi etkisinden uzak ve egemen bir devlet olması, tedarik güvenliği açısından GGK'nın avantajlı bir hat olduğunu kanıtlamaktadır.

Azerbaycan ve Türkiye arasında petrol ve doğal gaz ticaretinin yıllardır artarak devam ediyor olması, her iki aktör arasında enerji politikalarında önemli bir uyumun ve potansiyelin olduğunu ortaya koymaktadır. Tedarikçi ve transit ülke arasındaki bu uyum sayesinde GGK, AB ülkelerinin doğal gaz temin ettiği diğer güzergâhlara göre daha istikrarlı ve daha güvenli bir enerji nakil hattı olarak öne çıkmaktadır. Bu açıdan Rus doğal gazını Almanya'nın kullanımına sunan Kuzey Akım II projesi yerine, Hazar Bölgesi doğal gazını Balkan, Doğu ve Güney Avrupa ülkelerine ulaştıracak GGK'nın desteklenmesi, AB'nin enerji arz güvenliğinin sağlanması ve tedarikçi ülkelerin çeşitlendirilmesi açısından büyük ölçüde etkili olacaktır.

GGK'nın hayata geçecek olmasının, AB açısından diğer bir muhtemel sonucu da Hazar Bölgesi ülkeleri dışında Türkiye'nin güneyinde yer alan doğal gaz rezervleri açısından zengin Ortadoğu ve Doğu Akdeniz ülkeleri için örnek teşkil edecek olmasıdır. Bu kapsamda Türkiye'ye oldukça yakın bir coğrafyada yer alan İran, Irak, İsrail ve Kıbrıs tedarikçi ülkeler olarak öne çıkmaktadır. GGK'nın başarısına şahit olan bu ülkelerinin Batı pazarlarına açılma konusunda atacağı adımlar, AB'nin doğal gaz pazarını çeşitlendirecek ve arz güvenliğini arttıracak yeni enerji nakil hatlarının ortaya çıkmasını sağlayacaktır.

Ancak Türkiye'nin GKRY ile yaşadığı siyasi sorunlar, Doğu Akdeniz'de İsrail ve Kıbrıs'a ait doğal gazın, Türkiye üzerinden AB ülkelerine ulaşmasını engellemektedir. Bu açıdan Kıbrıs Sorunu'nun çözümü konusunda GKRY ve KKTC arasında yürütülen müzakerelerin olumlu sonuçlanması ve bu süreçte Türkiye'nin Kıbrıslı Türklerin

kazanımlarını tehlikeye atmayacak şekilde adada Rumların ve Türklerin siyasi eşitliğine dayanan bir çözümü desteklemesi, Doğu Akdeniz doğal gazının Türkiye'ye ulaşmasında önemli bir engeli ortadan kaldıracaktır. Bu açıdan AB'nin de Kıbrıs'ta kalıcı çözümün sağlanması için çaba sarf etmesi, GKRY ve KKTC liderlerini çözüm konusunda cesaretlendirmesi gerekmektedir.

Türkiye'nin birçoğu NATO üyesi de olan AB ülkelerinin enerji güvenliğini sağlamada oynayacağı rol, SSCB'nin dağılmasıyla Türkiye'nin NATO açısından önemini yitirdiğine yönelik görüşleri etkisiz kılmaktadır. Türkiye'nin Soğuk Savaş döneminde SSCB'nin yayılmasına karşı oluşturduğu kalkanın, günümüzde Rusya'ya karşı AB'nin enerji güvenliğinin sağlanmasında tekrar devreye girmesi söz konusudur. Bu açıdan Türkiye, Soğuk Savaş sonrası rolü yeniden tanımlanan ve güvenlik konularına enerji güvenliğini de dâhil eden NATO kapsamında önemli bir görevi yerine getirebilir. Ayrıca son dönemde Suriye krizinin neden olduğu ve AB sınırlarını tehdit eden mülteci akınının durdurulmasında Türkiye'nin oynadığı rol düşünüldüğünde, savunmadan enerjiye ve sınır güvenliğine kadar birçok alanda Türkiye'nin AB ve NATO açısından önemli ve yeri doldurulamaz bir müttefik olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak, Hazar Bölgesi ülkelerinin AB'nin doğal gaz arz güvenliğine katkısı, kısa vadede sadece Azerbaycan'ın üretim kapasitesi ile sınırlıdır. Türkmenistan ve Kazakistan'a ait doğal gazın AB ülkelerine ulaşabilmesi için öncelikle Rusya ve İran'ın Hazar Denizi'nin kullanımı konusunda ikna edilmesi gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Abdullayev, Cavid, “Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Hazar’ın Statüsü ve Doğal Kaynaklarının İşletilmesi Sorunu”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1999, c. 48, S. 1-4, ss. 255-290.
- Akalın, Cüneyt, “Monnet’in Gölgesindeki Avrupa’dan Türkiye’ye: Liberalizm - Cumhuriyetçilik Kavgası”, Kalaycı, İrfan, (Derleme), *Avrupa Birliği Dersleri: Ekonomi – Politika – Teknoloji*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2006.
- Akhundzada, Emin - Özkan, Seray, “Iran Energy Outlook”, *Caspian Strategy Institute*, 2014.
- Akhundzada, Emin, “Energy Security in South East Europe: Role of The Southern Gas Corridor”, *Italian Institute For International Political Studies (ISPI) Analysis*, 2015, No:282, ss. 1-8.
- Akdemir, Erhan, “Avrupa Bütünleşme Tarihi”, Akçay, Belgin – Göçmen, İlke, (Derleme), *Avrupa Birliği Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar*, Seçkin Yayınları, Ankara, 2012.
- Aktürk, Şener, “The Crisis in Russia-Turkey Relations, 2008-2015”, *Russian Analytical Digest*, 2016, N.179, ss. 2-5.
- Al Jazeera, “Russia: No War With Turkey Over 'Planned Provocation'”, <http://www.aljazeera.com/news/2015/11/russia-war-turkey-planned-provocation-151125134605630.html>, (29.11.2017).
- Anadolu Agency, “Construction of Kirkuk –Turkey Gas Pipeline Starts”, <http://aaenergyterminal.com/newsRegion.php?newsid=7226641>, (28.11.2017).
- Anadolu Agency, “Germany’s Energy Ties With Russia Divide Europe”, <http://aa.com.tr/en/analysis-news/germanys-energy-ties-with-russia-divide-europe/506803>, (21.04.2017).
- Aydın, Nermin Zahide, “Hazar Enerji Kaynakları ve Siyaset”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, KSU Journal of Social Sciences 9, 2012, c. 9, S. 2, ss. 207-224.
- Bayraktar, Gökhan, “Hazar’daki Jeopolitik Mücadelenin Türkiye’nin Enerji Güvenliğine Etkileri”, *Stratejik Araştırma Dergisi*, 2007, S. 11, ss. 83-93.
- BBC News, “Russia Missiles Hit Is in Syria From Caspian Sea”, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-34465425>, (30.11.2017).
- Bilgin, Mert, “Geopolitics of European Natural Gas Demand: Supplies From Russia, Caspian and The Middle East”, *Energy Policy* 37, 2009, Vol. 37, I. 11, ss. 4482-4492, https://ac.els-cdn.com/S0301421509004108/1-s2.0-S0301421509004108-main.pdf?_tid=15a81844-fa93-11e7-a1f1-00000aabb0f02&acdnat=1516089709_10a65ddec966c4406ea2e4bc0c1dc081, (21.11.2017).
- Biresselioğlu, Mehmet Efe, “Nato’nun Değişen Güvenlik Algısı: Türkiye’nin Olası Konumu”, *Uluslararası İlişkiler*, 2012, c. 9, S. 34, ss. 227-252.
- Bloomberg Business, “Russia, China Add to \$400 Billion Gas Deal With Accord”, 2014, <http://www.bloomberg.com/news/articles/2014-11-10/russia-china-add-to-400-billion-gas-deal-with-accord>, (29.11.2017).
- Bloomberg Business, “Russia, Ukraine Reach Deal on Gas Supplies in EU-Brokered Talks”, <http://www.bloomberg.com/news/articles/2015-09-25/russia-ukraine-reach-deal-on-gas-supplies-in-eu-brokered-talks>, (30.11.2017).

- Bloomberg View, “Europe Doesn’t Need Another Russia Pipeline”
<https://www.bloomberg.com/view/articles/2016-02-18/germany-s-planned-nord-stream-2-gas-pipeline-to-russia-must-go>, (30.11.2017).
- British Petroleum (2015), “BP Energy Outlook 2035”, February 2015.
- British Petroleum (2017), “BP Statistical Review Of World Energy June 2017”, 66th Edition, 2017.
- British Petroleum, “South Caucasus Pipeline”,
https://www.bp.com/en_az/caspian/operations/projects/pipelines/SCP.html, (21.11.2017).
- Cerrah, Ufuk, “Enerji Güvenliği ve Avrupa Birliği”, Çomak, Hasret, vd., (Derleme), *Enerji Diplomasisi*, Beta Yayınları, İstanbul, 2015, ss. 163-192.
- Chan, Steve, *International Relations in Perspective*, Macmillan Publishing Company, New York, 1984.
- Christie, Edward Hunter v.d., “Vulnerability and Bargaining Power in EU-Russia Gas Relations”, *Research Centre International Economics -Research Reports 2010/11*, 2011, ss. 1-61.
- Ciarreta, Aitor - Nasirov, Shahriyar, “Analysis of Azerbaijan Oil and Gas Sector”, *United States Association for Energy Economics Research Paper Series*, 2010, ss. 1-29.
- CNBC, “In a First, Cheniere to Export US liquefied Natural Gas”,
<http://www.cnbc.com/2016/02/24/in-a-first-cheniere-to-export-us-liquefied-natural-gas.html>, (29.11.2017).
- CNBC, “This is How Russia Could Hurt Turkey’s Economy”,
<http://www.cnbc.com/2015/11/26/this-is-how-russia-could-hurt-turkeys-economy.html> , (29.11.2017).
- Council of European Union, “Remarks by President Donald Tusk after his meeting with President of Azerbaijan Ilham Aliyev”, <http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2017/02/06-tusk-remarks-president-azerbaijan-aliyev/>, (24.11.2017).
- Çelikpala, Mitat, “Enerji Güvenliği: Nato’nun Yeni Tehdit Algısı”, *Uluslararası İlişkiler*, 2014, C. 10, S. 40, ss. 75-99.
- Çınar, Burak, “Tarihte Üçüncü Güç ve Orta Asya Enerji Savaşları”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 2008, S. 8, ss. 21-43.
- Darbouche, Hakim - Fattouh, Basam , “The Implications of The Arab Uprisings for Oil and Gas Markets”, *The Oxford Institute For Energy Studies*, 2011, ss. 1-44.
- Deniz Haber Ajansı, “Sabancı ve Zorlu İsrail Gazı için Savaşıyor”,
<http://www.denizhaber.com.tr/sabanci-ve-zorlu-israil-gazi-icin-yarisiyor-haber-55173.htm>, (17.02.2016).
- Deutsche Welle, “RWE to Sell DEA Gas And Oil Division to Russian Oligarch”,
<http://www.dw.com/en/rwe-to-sell-dea-gas-and-oil-division-to-russian-oligarch/a-17500886>, (22.11.2017).
- Dickel, Ralf , v.d., “Reducing European Dependence on Russian Gas”, *The Oxford Institute for Energy Studies*, 2014, ss. 1-81.
- Dike, Jude Chukwudi , “Measuring The Security of Energy Export Demand in Opec Economies”, *Energy Policy*, 2013, Vol. 60, ss. 594-600.

- Ekici, Gökçen, “Türkistan’da Mevzi Savaşları ve Enerji”, *Gökbayrak Dergisi*, 2007, http://www.gokbayrak.com/dergi_oku.asp?id=47&sid=929, (21.01.2016).
- Enerji Enstitüsü, “AB, İran’dan Doğal Gaz İthalatı Planlıyor”, 2014, <http://enerjiensitüsü.com/2014/09/26/ab-irandan-dogalgaz-ithalati-planliyor/>, (21.11.2017).
- Erbach, Gregor, “Shale Gas And EU Energy Security”, *European Parliamentary Research Service Briefing*, 2014, ss. 1-10.
- Erbach, Gregor, “Energy Union New Impetus For Coordination And Integration of Energy Policies in the EU”, *European Parliamentary Research Service Briefing*, 2015, ss. 1-8.
- Erbil, Yazgan, “Rusya-Ukrayna Doğalgaz Krizi ve Enerji Güvenliği”, Kadir Has Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2010.
- Erdağ, Ramazan, “Anadolu Geçişli Doğalgaz Boru Hattı Projesi (Tanap)’nin Küresel Enerji Politikalarına Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme”, *International Journal of Social Science*, 2013, V.6, I. 3, ss. 867-877.
- Erdal, Leman - Karakaya, Etem, “Enerji Arz Güvenliğini Etkileyen Ekonomik, Siyasi ve Coğrafi Faktörler”, *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2012, c.31, S.1, ss. 107-136.
- Erdoğan, Seven, “Avrupa Birliği’nin Güney Kafkasya’daki Varlığı ve Çıkmazları”, *Yeni Türkiye Dergisi*, 2015, Yıl:21, S. 75, ss. 68-75.
- Eriş, Özgür Ünal, “Enerji Politikası”, Akçay, Belgin, –Göçmen, İlke, (Derleme), *Avrupa Birliği Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar*, Seçkin Yayınları, Ankara, 2012, ss. 525-546.
- Erkan, Anıl Çağlar, “Enerji Arz Güvenliğinde Enerji Nakil Hatları Güzergâhlarının Önemi ve Karadeniz”, *Karadeniz Araştırmaları*, Bahar 2015, S. 45, ss. 127-150.
- Ertem, Cemil, “Bir Ekonomik ve Siyasi Düzenleyici Olarak Güney Gaz Koridoru”, *Hazar Raporu*, Yaz 2013, ss. 76-87.
- Euractiv, “Turkey and Azerbaijan Begin Construction of Tanap Pipeline”, <https://www.euractiv.com/section/energy/news/turkey-and-azerbaijan-begin-construction-of-tanap-pipeline/>, (21.11.2017).
- Eurasianet, “Turkmenistan: Seeking New Markets to Check Dependency on China”, <http://www.eurasianet.org/node/70801>, (25.11.2017).
- European Commission (Declaration), “The Second Ministerial of The Southern Gas Corridor Advisory Council”, https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/Joint_Declaration_Baku_2016.pdf, (30.11.2017).
- European Commission (2000), “Green Paper-Towards a European Strategy For The Security of Energy Supply”, 2000.
- European Commission (2006), “Green Paper: A European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy”, 2006.
- European Commission (2007), “An Energy Policy for Europe”, 2007.
- European Commission (2008), “Second Strategic Energy Review – An EU Energy Security and Solidarity Action Plan”, 2008.
- European Commission (2011), “Energy Roadmap 2050”, 2011.

- European Commission (2014a), “A Policy Framework for Climate and Energy in The Period From 2020 to 2030”, 2014.
- European Commission (2014b), “European Energy Security Strategy”, 2014.
- European Commission (2015), “A Framework Strategy for a Resilient Energy Union with a Forward-Looking Climate Change Policy”, 2015.
- European Parliament and Council of The European Union, “Regulation (EC) No 715/2009 of the European Parliament and of the Council”, 2009.
- European Parliament, “The EU's Energy Dependence: Facts and Figures”, <http://www.europarl.europa.eu/news/en/news-room/20140718STO53032/The-EU's-energy-dependence-facts-and-figures>, (25.01.2016).
- European Union External Action, “EU-Kazakhstan Relations”, https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage_en/4076/EU-Kazakhstan%20relations, (30.11.2017).
- European Union External Action, “EU-Turkmenistan Relations”, 2016, https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage_en/4077/EU-Turkmenistan%20relations, (25.05.2017).
- European Union External Action, “Kazakhstan and The EU”, https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/1367/kazakhstan-and-eu_en#Energy+relations, (30.11.2017).
- Eurostat, “EU Imports of Energy Products-Recent Developments”, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/EU_imports_of_energy_products_-_recent_developments, (29.11.2017).
- Eurostat, “National Accounts and GPS”, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/National_accounts_and_GDP, (20.11.2017).
- Eurostat, Newsrelease, <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/8102195/3-10072017-AP-EN.pdf/a61ce1ca-1efd-41df-86a2-bb495daabdab>, (21.01.2017).
- Financial Times, “Poland’s Shale Gas Dreams Put on Hold”, <https://www.ft.com/content/ffa09b60-6036-11e4-98e6-00144feabdc0>, (20.11.2017).
- Financial Times, Russia Retaliates Against Turkey With Range of Trade Sanctions”, <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/f95890e8-9436-11e5-bd82-c1fb87bef7af.html#axzz3wkY5DT9P>, (29.11.2017).
- Financial Tribune, “Joint Energy Fields Require \$50b”, <http://financialtribune.com/articles/energy/25027/joint-energy-fields-require-50b>, (23.11.2017).
- Galagan, Dmytro, “Arbitration: Who Is The Winner in The Gas War?”, *Natural Gas World*, <https://www.naturalgasworld.com/ukraine-russia-gas-arbitration>, (30.11.2017).
- Gazprom Export, “Gas Supplies to Europe”, <http://www.gazpromexport.ru/en/statistics/>, (20.11.2017).
- Gençtürk, Tuğçe, “Enerji Güvenliği Nedir?, Ulusal ve Uluslararası Boyutta Enerji Güvenliği Sorunu”, *Başkent Üniversitesi Stratejik Araştırma Merkezi*, Ankara, 2012.
- Gökçe, Mustafa, “Sovyet Sonrası Dönemde Hazar Çevresinde Yaşanan Rekabet”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 1, S. 3, ss. 177-209.

- Gökdemir, Bülent, “Türkiye’de Doğal Gaz Sektörünün Yeniden Yapılandırılması: Sekiz Yıllık Deneyimin Arz Güvenliği ve Rekabet Politikası Perspektifinden Değerlendirilmesi”, *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV) Yayınları*, Ankara, 2009.
- Gusev, Alexander, “Energy Relations Between The European Union and Russia: Content, Problems, Prospects”, *Centre International de Formation Eurpenne*, 2017, ss. 1-131.
- Haaretz, “Israel, Turkey Discuss Energy Cooperation, Possible Natural Gas Pipeline”, <http://www.haaretz.com/israel-news/business/1.747306>, (21.11.2017).
- Haaretz, “Israel and Turkey Officially Announce Approchement Deal, Ending Diplomatic Crisis”, <http://www.haaretz.com/israel-news/1.727369>, (15.11.2017).
- Habertürk, “TANAP’ın İlk Etabı Tamamlanmak Üzere”, <http://www.haberturk.com/tanap-ta-son-durum-tanap-projesi-ne-zaman-bitecek-1692684-ekonomi>, (21.11.2017).
- Has, Kerim, “Orta Asya’nın Bölgesel Dinamikleri Çerçevesinde Rusya-Kazakistan İlişkileri”, *Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu*, Analiz No:23, 2013.
- Hasanov, Mubariz, “Economic Benefits of The Southern Gas Corridor”, *Caspian Strategy Institute*, 2014, ss. 1-17.
- Hasanov, Mubariz, “İran’la Yapılan Nükleer Anlaşmanın Ekonomik Etkileri”, *Hazar Strateji Enstitüsü*, 2015.
- Haydar Aliyev Heritage International Online Library, “Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Hattı”, <http://lib.aliyev-heritage.org/tk/6223906.html>, (30.11.2017).
- Henze, Sam, “France, Germany and The Struggle For The War-Making Natural Resources of The Rhineland”, *The ICE Cases*, 2005, Number 158.
- Hanayî, Omirbek, “Kazakistan –Çin İlişkilerinin Siyasi ve Ekonomik Açısından Analizi”, *Ahmet Yesevi Üniversitesi Avrasya Araştırma Enstitüsü*, 2017, <http://eurasian-research.org/tr/research/comments/international-relations/kazakistan-çin-ilişkilerinin-siyasi-ve-ekonomik-açısından>, (30.11.2017).
- Hoffman, Michael, “Interview with Michael Hoffmann: TAP’s Role in European Energy Security”, *Turkish Policy Quarterly*, Vol.13, No.2, Summer 2014, ss. 93-101.
- Honore, Anouk, “The Outlook for Natural Gas Demand in Europe”, *The Oxford Institute For Energy Studies*, 2014.
- Hürriyet, “AB’nden Gazprom’a 17 Milyar Dolarlık Suçlama”, <http://www.hurriyet.com.tr/abden-gazproma-17-milyar-dolarlik-suclama-28807119>, (20.11.2017).
- Hürriyet, “Güney Kafkasya Doğal Gaz Boru Hattı’nın Temeli Atıldı”, <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/27242240.asp>, (30.11.2017).
- International Energy Agency (IEA), “Eastern Europe, Caucasus and Central Asia”, France, 2015.
- International Energy Agency (IEA), “What is Energy Security?”, <https://www.iea.org/topics/energysecurity/>, (29.11.2017).
- Iran Turkish Radio, “Azerbaycan Cumhuriyetinin Trans Hazar Boru Hattını İnşa Etme Hazırlığı”, <http://turkish.trib.ir/guncel-yazilar/siyasi-yorumlar/item/315266-azerbaycan-cumhuriyetinin-trans-hazar-boru-hatti-inşa-etme-hazırlığı> (25.11.2017).

- Iran - Turkey - Europe Gas Pipeline Project Website, “Iran-Turkey-Europe Gas Pipeline Project”, <http://www.ite-pipeline.com/en/>, (23.11.2017).
- İbrahimov, Rovshan, “Azerbaycan Enerji Politikası: Alternatif Enerji Nakil Hatları Arayışı”, *Uluslararası Stratejik Araştırma Kurumu (OAKA)*, 2012, c. 7, S. 14, ss. 125-148.
- İmanbeyli, Vügar, “Ülke-İçi Krizden Uluslararası Soruna Ukrayna-Kırım Meselesi”, *Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı*, 2014, S. 36, ss. 1-8.
- İpek, Pınar, “Enerji Güvenliğinin Ekonomi Politikası ve Türk Dış Politikası”, Efegil, Ertan-Kalaycı, Rıdvan, *Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi Cilt I*, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2012.
- İsmayılov, Elnur - Budak, Türkan, “Bağımsızlık Sonrası Türkmenistan’ın Enerji Politikası”, *Bilge Strateji*, 2014, c. 6, S. 11, ss. 29-49.
- İsmayıl, Toğrul, “Azerbaycan’ın Enerji Stratejisi ve Türkiye”, *Yeni Türkiye Dergisi*, 2013, S. 54.
- İşeri, Emre - Dilek, A.Oguz, “Yeni Enerji Jeopolitiğinde Nato’nun Enerji Güvenliğinde Tamamlayıcı Rolü ve Türkiye’nin Potansiyel Katkıları”, *Akademik Bakış*, 2012, c. 5, S. 10, ss. 229-248.
- Kantarcı, Şenol, “Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistem: Yeni Sürecin Adı “Koalisyonlar Dönemi mi?”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 2012, S. 16, ss. 47-84.
- Kanapiyanova, Zhukdyz, “İran’ın “Ortak Kapsamlı Eylem Planı” Sonrası Enerji Politikaları Üzerine Çıkarımlar”, *Ege Akademik Bakış*, İzmir, 2017, c. 17, S. 4, ss. 553-564.
- Karaçin, Betül Buke, “Doğu Akdeniz’de Enerji Serüveni”, *Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, Analist Dergisi*, Kasım 2012.
- Karagöl, Erdal Tanas, “Enerjide Yeni Aktör: Irak Bölgesel Kürt Yönetimi”, *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, SETA Perspektif*, 2013, S. 23, ss. 1-3.
- Karagöl, Erdal Tanas - Kaya, Salihe, “Energy Supply Security and The Southern Gas Corridor (SGC)”, *Foundation for Political, Economic and Social Research*, 2014, N. 108.
- Karasu, Cansel, “Ukrayna’daki Turuncu Devrim”, *Akademik Perspektif*, <http://akademikperspektif.com/2013/04/22/ukraynadaki-turuncu-devrim/>, (30.11.2017).
- Karluk, Rıdvan, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, Beta Basım, İstanbul, 2005.
- KazRosGaz Website, “The Basic Milestones in History of The Company”, <http://kazrosgas.org/eng/about-company/the-basic-milestones-in-history-of-the-company/>, (21.11.2017).
- Keohane, Robert O. - Nye, Joseph S., *Power and Interdependence (Fourth Edition)*, Logman, 2011.
- Keskin, Arif, “İran’ın Doğal Gaz Siyaseti ve Türkiye”, *Stratejik Analiz*, Kasım 2008, C. 9, ss. 100-109.
- Keskin, Hakan, “Stratejik Açından Avrupa Birliği Enerji Politikası ve Uluslararası Güvenlik Sistemine Etkisi”, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 2006.
- Keyman, E. Fuat, “Küreselleşme, Uluslararası İlişkiler ve Hegemonya”, *Uluslararası İlişkiler*, 2006, c. 3, S. 9, ss. 1-20.

- Kılıçaslan, Emine, “Petrol Savaşları”, Çomak, Hasret, vd., (Derleme), *Enerji Diplomasisi*, Beta Yayınları, İstanbul, 2015, ss. 87-124.
- Kısacık, Sina, “Kazakistan’ın Enerji Politikasında Rusya’nın Vazgeçilmez Konumu”, *Uluslararası Politika Akademisi*, 2013.
- Kısacık, Sina - Kaya, Furkan, “Hazar’ın Hukuki Statüsünün Belirlenmesi Avrupa Enerji Güvenliğini Nasıl Etkileyebilir”, *Uluslararası Politika Akademisi*, 2016.
- Kodaman, Timuçin. “Azerbaycan Petrollerinin Uluslararası Politikadaki Önemi ve Türkiye”, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2001.
- Kodaman, Timuçin, “Hazar Havzasında Stratejik Oyun”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2005, c. 10, S. 1, ss. 251-262.
- Korchemkin, Mikhail, “Energy Security in Central And Southern Europe: Tanap vs. South Stream”, *Trans Anatolian Gas Pipeline: Challenges And Prospects For The Black Sea Countries And The Balkans The Conference Papers*, 2012, ss. 25-34.
- Kovacevic, Aleksandar, “The Impact of The Russia-Ukraine Gas Crisis in South Eastern Europe”, *Oxford Institute for Energy Studies*, 2009, ss. 1-19.
- Larrabee, Stephen - Nader, Alireza, *Turkish-Iranian Relations in a Changing Middle East*, National Defense Research Institute, 2013.
- Latypov, Eldar, “Caspian Sea Littoral States Perspectives on The Southern Gas Corridor, EU Cooperation and Chinese Dominance”, *Natural Gas World*, <https://www.naturalgasworld.com/azerbaijan-turkmenistan-kazakhstan-southern-corridor-eu-cooperation-china>, (22.11.2017).
- Livanios, Anthony, The Conundrum of The Southern Gas Corridor: What are The Risks for Europe and Azerbaijan?”, *Institut Français Des Relations Internationales*, 2013, ss. 1-18.
- Magri, Paolo, “The Southern Corridor Relevance For Italy”, *Italian Institute For International Political Studies (ISPI)*, 2014, ss. 135-139.
- Makovsky, Alan, “Turkey’s Growing Energy Ties with Moscow”, *Center for American Progress*, 2015, ss. 1-19.
- Matalucci, Sergio, “Baltics, Poland Press For US LNG Alternative”, *Natural Gas World*, <https://www.naturalgasworld.com/baltics-poland-us-lng-cooperation-26331>, (29.11.2017).
- Milliyet, “Şırnak Doğal Gaz boru hattı ihalesine 6 Firmadan Teklif”, <http://www.milliyet.com.tr/sirnak-dogalgaz-boru-hatti/ekonomi/detay/2234340/default.htm>, (28.11.2017).
- Natural Gas World, “Iran Should Take 10% Share of Global Gas Market Says Nigc Chief”, <https://www.naturalgasworld.com/iran-should-take-10-share-of-global-gas-market-nigc-chief-exclusive-26399>, (18.01.2017).
- Natural Gas World, “Options for Delivering Iranian Gas to Europe Via Turkey”, <https://www.naturalgasworld.com/iranian-gas-to-europe-via-turkey>, (23.11.2017).
- Natural Gas World, “Why Ukraine Can Live Without Russian Gas For Now”, <https://www.naturalgasworld.com/ukraine-russian-gas-price-dispute-effects-24548>, (30.11.2017).
- New World Encyclopedia, “Caspian Sea”, http://www.newworldencyclopedia.org/entry/Caspian_Sea, (30.11.2017).

- News.az, “Rouhani, Davutoglu to Discuss Iran’s Joinning TANAP”, <http://news.az/articles/economy/105619>, (22.11.2017).
- Nifti, Efgan - Akhundzada, Emin - Daniş, Emin, ” Azerbaijan Energy Outlook”, *Caspian Strategy Institute*, 2014.
- Niftiyev, Efgan - Macit, Fatih, “Energy Future of Europe and The Role of The Southern Corridor”, *Caspian Strategy Institute*, 2013.
- Nye, Joseph S. - Welch, David A., *Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4.Basım, İstanbul, 2015.
- Oğan, Sinan, “Doğalgaz Krizi Devam Ederken Nabucco’nun Şansı Artıyor”, <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/427-dogalgaz-krizi-devam-ederken-nabucco-nun-sansi-artiyor>, (30.11.2017).
- Ögütçü, Mehmet, *Yeni Büyük Oyun, Neresindeyiz? Nereye Gidiyoruz?*, Doğan Kitap, İstanbul, 2017.
- Özel, Soli, vd., “Rebuilding a partnership:Turkish-American Relations for a New Era a Turkish Perspective”, *Turkish Industrialists and Businessmen’s Association*, 2009.
- Özerdem, Füsün, “Avrupa Birliği Doğu Ortaklığı Programı ve Program Ülkelerinin Algıları”, *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Ocak 2012, c. 3, S. 1, ss. 14-34.
- Özev, Muharrem Hilmi, “Küresel Denklemden Türkiye’nin Enerji Güvenliği”, *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Yayınları-Rapor 89*, 2017.
- Öztürk, Salih-Saygın, Selin, “1973 Petrol Krizinin Ekonomiye Etkileri ve Stagflasyon Olgusu”, *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 6, S. 12, ss. 1-12.
- Pamir, Necdet, *Enerjinin İktidarı*, Hayykitap, İstanbul, 2015.
- Ratner, Michael, vd., “Europe’s Energy Security: Options and Challenges to Natural Gas Supply Diversification”, *Congressional Research Service*, 2013.
- Republic of Turkey Ministry for EU Affairs,” History of The EU”, <http://www.ab.gov.tr/index.php?p=105&l=2>, (29.11.2017).
- Reuters, “Attack Halts Flow in Natural Gas Pipeline From Iran To Turkey”, <http://www.reuters.com/article/us-turkey-gas-iran-idUSKCN0Q20G820150728> (29.11.2017).
- Pala, Cenk, “Ukrayna Krizi ve Doğal Gazda Türkiye’nin Artan Önemi: ‘Enerjik’ Paradigma Değişiklikleri”, *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü / Enerji ve Enerji Güvenliği Merkezi*, 2014.
- Pekşen, Hasan Deniz, “Nato’nun Dönüşümünün Sınırları: Bir Uygulama Vakası Olarak Enerji Güvenliği”, *Güvenlik Stratejileri*, 2016, c. 12, S. 23, ss. 35-69.
- Profazio, Umberto, “Trans Adriatic Pipeline: Economic Advantages over The Competitors But Equal Political Risks”, *Portal on Central Eastern and Balkan Europe*, 2011, ss. 1-8.
- RT, “Russia Sues EU Over Third Energy Package”, <https://www.rt.com/business/156028-russia-sues-eu-energy/>, (30.11.2017).
- Rzaeva, Gulmira, “Azerbaijan and Energy Security of Europe: Balancing National Priorities and International Commitments”, *Caspian Report*, Spring 2013, ss. 105-118.
- Rzaeva, Gulmira, “Baku’s Energy Strategy For Southeast Europe, Caspian Energy For Global Security”, *Natural Gas World*, 2014, <https://www.naturalgasworld.com/azerbaijan-energy-strategy-southeast-europe>, (19.11.2017).

- Rzaeva, Gulmira, “The Outlook for Azerbaijani Gas Supplies to Europe: Challenges and Perspectives”, *The Oxford Institute For Energy Studies*, 2015, ss. 1-87.
- Sander, Oral, *Siyasi Tarih 1918-1994*, İmge Kitapevi, 23.Baskı, Ankara, 2013.
- Sevim, Cenk, “Geçmişten Günümüze Enerji Güvenliği ve Paradigma Değişimleri”, *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Mayıs 2009, S. 13, ss. 93-105.
- Sevim, Cenk, “Küresel Enerji Jeopolitiği ve Enerji Güvenliği”, *Yaşar Üniversitesi Dergisi*, 2012, c. 7, S. 26, ss. 4378-4391, https://journal.yasar.edu.tr/wp-content/uploads/2012/10/26_Sayi_1_makale_Cenk-Sevim.pdf, (21.11.2017).
- Sevim, Cenk, *Küresel Enerji Stratejileri ve Jeopolitik*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2013.
- Sevim, Tuğçe Varol, “Importance of TANAP in Competition Between Russia and Central Asia”, *International Journal of Energy Economics and Policy*, 2013, V. 3, N. 4, s. 357.
- Sevim, Tuğçe Varol, “Ukrayna’nın Yönetemediği Enerji Politikası ve Bugünkü Sonuçları”, *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü Özel Raporu*, 2014, No:19, ss. 1-18.
- Siddi, Marco, “The EU-Russia Gas Relationship – New Projects, New Disputes?”, *The Finnish Institute Of International Affairs Briefing Paper 183*, 2015, ss. 1-9.
- Sileo, Antonio, “The Importance of Tap For Italy Some Scenarios”, <http://caspiabarrel.org/az/2014/06/the-importance-of-tap-for-italy-some-scenarios/>, (30.11.2017).
- Sofroniou, Ronis, “Network Of Russian Veins Of Influence : Gas Pipelines Of The European Continent”, *Eyes on Europe & Middle East*, <http://emergingequity.org/2015/10/06/a-network-of-russian-veins-of-influence-gas-pipelines-of-the-european-continent/>, (29.11.2017).
- Soltan, Elnur, “Türkmenistan ve Rusya: ”Gaz” Üzerine Kurulan İlişkiler”, *Avrasya Dosyası*, 2001, c. 7, S. 2, ss. 184-205.
- Speight, James G., *Natural Gas A Basic Handbook*, Gulf Publishing Company, Houston, 2007.
- Stratfor, “Turkmen Natural Gas Exports to Select Countries”, <https://www.stratfor.com/image/new-customer-turkmen-natural-gas>, (25.11.2017).
- Şahin, Mehmet - Şen, Osman, *Uluslararası İlişkiler Teorileri Temel Kavramlar*, Kripto, Ankara, 2014.
- Şöhret, Mesut, *Enerji Güvenliği’nin Ekonomi Politikası ve Uluslararası Çatışmalara Etkisi*, 23-24 Eylül 2014 Kocaeli Üniversitesi Uluslararası Enerji ve Güvenlik Kongresi Bildiri Kitabı, Kocaeli, 2014, ss. 528-572.
- Tanap Web Sitesi, “Enerjinin İpek Yolu Tanap için İmzalar Atıldı”, <http://www.tanap.com/haber/enerjinin-ipek-yolu-strongtanapstrong-icin-imzalar-atildi/>, (21.11.2017).
- Tanap Web Sitesi, “TANAP nedir?”, <http://www.tanap.com/tanap-projesi/tanap-nedir/>, (21.11.2017).
- Tass (Russian News Agency), “Caspian Five is Very Close to Settling Sea Status”, <http://tass.ru/en/world/887847>, (30.11.2017).
- Tass (Russian News Agency), “President Vladimir Putin's Letter to Leaders of European Countries”, <http://tass.ru/en/russia/727287>, (30.11.2017).

- Taşkan, Vahap, “Güney Gaz Koridoru: Yeni Enerji Düzeninde Avrupa Enerji Güvenliği, Rusya, Türkiye ve Güney Kafkasya Üzerine Oyun Teorik Uygulama”, *EY International Congress on Economics I*, Ankara, 2013, ss. 1-29.
- T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı, *Avrupa Birliği Sürecinde Enerji Faslı*, Ankara, 2014.
- T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, “2014 Yılı Bütçe Sunumu”, <http://www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT%2f1%2fDocuments%2fSayfalar%2f2014+Yılı+Bütçesinin+TBMM+Plan+ve+Bütçe+Komisyonuna+Sunumu.pdf>, (25.11.2017).
- T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, “Uluslararası Boru Hatları ve Boru Hattı Projeleri”, <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Uluslararası-Boru-Hatları-ve-Boru-Hattı-Projeleri>, (21.11.2017).
- Terzioğlu, Süleyman Sırrı, “Hazar’ın Statüsü Hakkında Kıyıdaş Devletlerin Hukuksal Görüşleri”, *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları (OAKA)*, 2008, c. 3, S. 5, ss. 26-47.
- Tinas, Murat, “Genel Sets Sights on Turkey and Europe For Gas Exports”, *Natural Gas Europe*, 2014, <https://www.naturalgasworld.com/genel-energy-hayward-krq-gas-exports-turkey-europe>, (28.11.2017).
- The Bosphorus Energy Club, “Ankara-Moskova Hattında Dogal Gaz Krizi”, <http://www.bosphorusenergyclub.org/ankara-moskova-hattinda-dogal-gaz-krizi/>, (18.01.2017).
- The Diplomat, “Russia’s Gazprom Stops Buying Gas From Turkmenistan”, 2016, <http://thediplomat.com/2016/01/russias-gazprom-stops-buying-gas-from-turkmenistan/>, (25.11.2017).
- The Guardian, “Russia Turns off Supplies to Ukraine in Payment Row and EU Feels The Chill”, <http://www.theguardian.com/world/2006/jan/02/russia.ukraine>, (30.11.2017).
- The Guardian, “Trump Threatens to Rip Up Iran Nuclear Deal Unless US And Allies Fix 'Serious Flaws'”, <https://www.theguardian.com/us-news/2017/oct/13/trump-iran-nuclear-deal-congress>, (23.11.2017).
- The Institute of Energy Economics, “Asia/World Energy Outlook 2014”, Japan, 2014.
- The Jamestown Foundation, “Turkmenistan Diversifies Its Gas Export To Reduce Reliance On China”, <http://oilprice.com/Latest-Energy-News/World-News/Turkmenistan-Diversifies-Its-Gas-Exports-To-Reduce-Reliance-On-China.html>, (25.11.2017).
- The Washington Post, “Israel and turkey Announce Deal to repair Relations Afrter Six-year Split”, https://www.washingtonpost.com/world/israel-turkey-announce-deal-to-repair-relations-after-six-year-split/2016/06/27/aa2399ae-3bd5-11e6-9e16-4cf01a41decb_story.html, (15.11.2017)
- The World Bank Group, “Energy Security Issues”, Moscow-Washington DC, 2005.
- Trans Adriatic Pipeline Website, “First Tap Pipes Arrive in Albania” <http://www.tap-ag.com/news-and-events/2016/04/18/first-tap-pipes-arrive-in-albania>, (18.11.2017).
- Trans Adriatic Pipeline Website, “Shah Deniz Consortium Selects The Trans Adriatic Pipeline (TAP) As European Export Pipeline” <https://www.tap-ag.com/news-and-events/2013/06/28/shah-deniz-consortium-selects-the-trans-adriatic-pipeline-tap-as-european-export-pipeline>, (18.11.2017).
- Trans Adriatic Pipeline Website , “Southern Gas Corridor”, <https://www.tap-ag.com/the-pipeline/the-big-picture/southern-gas-corridor>, (18.11.2017).

- Trans Adriatic Pipeline Website, “TAP and DESFA Sign Cooperation Agreement”, <http://www.tap-ag.com/news-and-events/2013/07/03/tap-and-desfa-sign-cooperation-agreement>, (19.11.2017).
- Trans Adriatic Pipeline Website, “TAP at a Glance”, <http://www.tap-ag.com/the-pipeline>, (18.11.2017).
- Trans Adriatic Pipeline Website, “TAP Project Milestones”, <http://www.tap-ag.com/the-pipeline/project-timeline/tap-project-milestones>, (18.11.2017).
- Trans Adriatic Pipeline Website, TAP’s Shareholders” <http://www.tap-ag.com/about-us/our-shareholders>, (18.11.2017).
- Trans Adriatic Pipeline Website, “Trans Adriatic Pipeline Brochure”, 2015, ss. 1-32.
- Trans Adriatic Pipeline Website, “Trans Adriatic Pipeline Route”, <http://www.tap-ag.com/the-pipeline/route-map>, (18.11.2017).
- Turan, Aslıhan P., “Hazar Havzası’nda Enerji Diplomasisi”, *Bilge Strateji*, c. 1, S. 2, ss. 43-72
- Türk Dünyası Birlik Platformu, “Türk Dünyası Güncesi Haziran 2017”, 2017, N. 11, ss. 1-35.
- Uçarol, Rıfat, *Siyasi Tarih (1789-1999)*, Filiz Kitapevi, İstanbul, 2000.
- Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi (Türksam), “Kardeşler Buluştu... Türkiye – Azerbaycan – Türkmenistan Bir Arada!”, <http://www.turksam.org/tr/haberin-yorumu-detay/1440-kardesler-bulustu-turkiye-azerbaycan-turkmenistan-bir-arada>, (21.11.2017).
- Umbach, Frank - Raszewski, Slawomir, “Strategic Perspectives for Bilateral Energy Cooperation Between The EU and Kazakhstan”, Konrad Adenauer Stiftung, http://www.kas.de/wf/doc/kas_18485-1442-1-30.pdf?160224092933, (30.11.2017).
- U.S. Energy Information Administration, “16 % of Natural Gas Consumed in Europe Flows Through Ukraine”, <http://www.eia.gov/todayinenergy/detail.cfm?id=15411>, (20.11.2017).
- U.S. Energy Information Administration, “Caspian Sea Region”, <http://www.eia.gov/countries/regions-topics.cfm?fips=csr>, (26.04.2017).
- U.S. Energy Information Administration, “International Energy Outlook 2013”, July 2013.
- U.S. Energy Information Administration, “Iran Analysis”, s. 23, <http://www.eia.gov/countries/cab.cfm?fips=ir>, (21.11.2017).
- U.S. Energy Information Administration, “Kazakhstan Analysis”, 2015.
- U.S. Energy Information Administration, “Natural Gas Explained”, http://www.eia.gov/energyexplained/index.cfm?page=natural_gas_home, (26.07.2017).
- U.S. Energy Information Administration, “Oil and Natural Gas Production in Caspian Sea Region”, <https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=12911>, (26.04.2017).
- U.S. Energy Information Administration, “Oil and Natural Gas Sales Accounted for 68 % Russia’s Total Export Revenues in 2013”, <http://www.eia.gov/todayinenergy/detail.cfm?id=17231>, (30.11.2017).
- U.S. Energy Information Administration, “Russia”, <https://www.eia.gov/beta/international/analysis.cfm?iso=RUS>, (30.11.2017).
- U. S. Energy Information Administration, “Russia’s Export Revenues”, <http://www.eia.gov/todayinenergy/detail.cfm?id=17231>, (29.11.2017).

- U.S. Energy Information Administration, "Turkmenistan", <https://www.eia.gov/beta/international/analysis.cfm?iso=TKM>, (25.11.2017).
- Varol, Tuğçe "AB Enerji Politikalarına Almanya'dan Darbe", *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, <http://www.21yyte.org/arastirma/enerji-ve-enerji-guvenligi-arastirmalari-merkezi/2011/07/16/6229/ab-enerji-politikalarina-almanyadan-darbe>, (30.11.2017).
- Varol, Tuğçe, "Türkiye Türkmen Gazını Ancak Uzaydan Alabilir", *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, 2012, <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/enerji-ve-enerji-guvenligi-arastirmalari-merkezi/2012/09/24/6741/turkiye-turkmen-gazini-ancak-uzaydan-alabilir>, (25.11.2017).
- Varol, Tuğçe, "SOCAR, İsrail ve Kuzey Irak Gazını Görüyor, Türkmen Gazını Göremiyor?", *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü Enerji ve Enerji Güvenliği Araştırma Merkezi*, 2014.
- Varol, Tuğçe, "İsrail-Türkiye Boru hattı 2020'ye Hazır Olacak Mı?", *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, 2015, <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/enerji-ve-enerji-guvenligi-arastirmalari-merkezi/2015/01/23/7997/israil-turkiye-boru-hatti-2020ye-hazir-olacak-mi>, (17.11.2017).
- Verda, Matteo, "Contribution of Trans Adriatic Pipeline to The Italian Economy", *Italian Institute for International Political Studies (ISPI) Analysis*, 2014, No. 256, ss. 1-9.
- Wojcieszak, Lukasz, "Nord Stream 2 Pipeline: Role of German-Russian Energy Cooperation for Poland", *American Journal of Sociological Research*, 2017, S. 7 (3), ss. 85-89.
- Yang, Yufeng, "China's Natural Gas Imports and Prospects" *Energy Research Institute, National Development and Reform Commission*, China, 2014, ss. 1-32.
- Yeniçağ, "Avrupa'ya, İran Gazı İçin Boru Hattı İnşa Edilecek", <http://www.yenicaggazetesi.com.tr/avrupaya-iran-gazi-icin-boru-hatti-insa-edilecek-90999h.htm>, (23.11.2017).
- Yeniçağ, "Rusya'nın Alternatifi Tanap ve Akdeniz", <http://www.yenicaggazetesi.com.tr/rusyanin-alternatifi-tanap-ve-akdeniz-97823h.htm>, (21.01.2016).
- Yeniçağ, "TANAP'ta Kapasite Yüzde 100 Artacak", <http://www.yenicaggazetesi.com.tr/tanapta-kapasite-yuzde-100-artacak-106867h.htm>, (30.11.2017).
- Yergin, Daniel, "Energy Security in The 1990s", *Foreign Affairs*, Fall 1988, Volume 7, Number 2, ss. 110-132.
- Yergin, Daniel, *Petrol - (Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2. Baskı, Ankara, 1999.
- Yergin, Daniel, "Ensuring Energy Security", *Foreign Affairs*, 2006, Vol.85, No. 2, ss. 69-82.
- Yesevi, Çağla Gül, "Mısır'ın Baharı ve Enerji Politikaları", *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, 2013, <http://www.21yyte.org/arastirma/misir/2013/07/10/7102/misirin-bahari-ve-enerji-politikalari>, (29.11.2017).
- Yi-Chong, XU, "China's Energy Security", *Australian Journal of International Affairs*, 2006, Vol. 60, No. 2, ss. 265-286.
- Yörkan, Arzu, "Avrupa Birliği'nin Enerji Politikası ve Türkiye'ye Etkileri", *Bilge Strateji*, 2009, c. 1, S. 1, ss. 24-39.
- Zieniewicz, Alena, "The External Dimension of The EU Energy Security", *Yearbook of Polish European Studies*, 2010, S.13, ss. 205-239.

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler :

Adı ve Soyadı : Cemal KAKIŞIM
Doğum Yeri ve Yılı : Trabzon-01/04/1984
Medeni Hali : Evli

Eğitim Durumu :

Lisans Öğrenimi : Anadolu Üniversitesi (2002-2006), İktisat Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri
Yüksek Lisans Öğrenimi : Atılım Üniversitesi (2006-2008), Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrupa Birliği Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı

Yabancı Dil(ler) ve Düzeyi :

İngilizce: İyi (YÖKDİL:74)

İş Deneyimi :

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rektörlük, Uzaktan Eğitim ve Uygulama Araştırma Merkezi, Uzman, (2013-Halen)

Bilimsel Yayınlar ve Çalışmalar :

Hakemli Dergilerde Yayınlanan Makaleler

1. “Türkiye’nin Enerji Merkezi Ülke Olma Hedefi Açısından Bölgesel Riskler ve Bölgesel Fırsatlar”, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl: 2017/3, Sayı:28, s. 431-450.
2. “Türkiye’nin Enerji Politikaları Açısından Türk Akımına Yönelik Bir Değerlendirme”, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl:5, Sayı, 50, Temmuz 2017, s. 517-527.

Uluslararası ve Ulusal Bildiriler

1. “Türkiye ve Avrupa Birliği İlişkilerinde Enerji Diyalogu”, I. Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Kongresi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon, 26-27 Ekim 2017
2. “Türkiye’nin Doğal Gaz Merkezi Ülke Hedefi ve Türk Akımı Projesi”, International Social Sciences and Humanities Berlin Conference, Berlin, Germany, Karadeniz Technical University-Humboldt University of Berlin Cooperation, May 18-21, 2017
3. “Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı Projesinin Geleceği”, International Humanities and Social Sciences Conference, Prague, 17-18-2015
4. “Trans Adriyatik Boru Hattı Projesinin Stratejik Beklentileri”, I. Uluslararası Avrasya Enerji Sorunları Sempozyumu, İzmir, 28-30 Mayıs 2015